139256

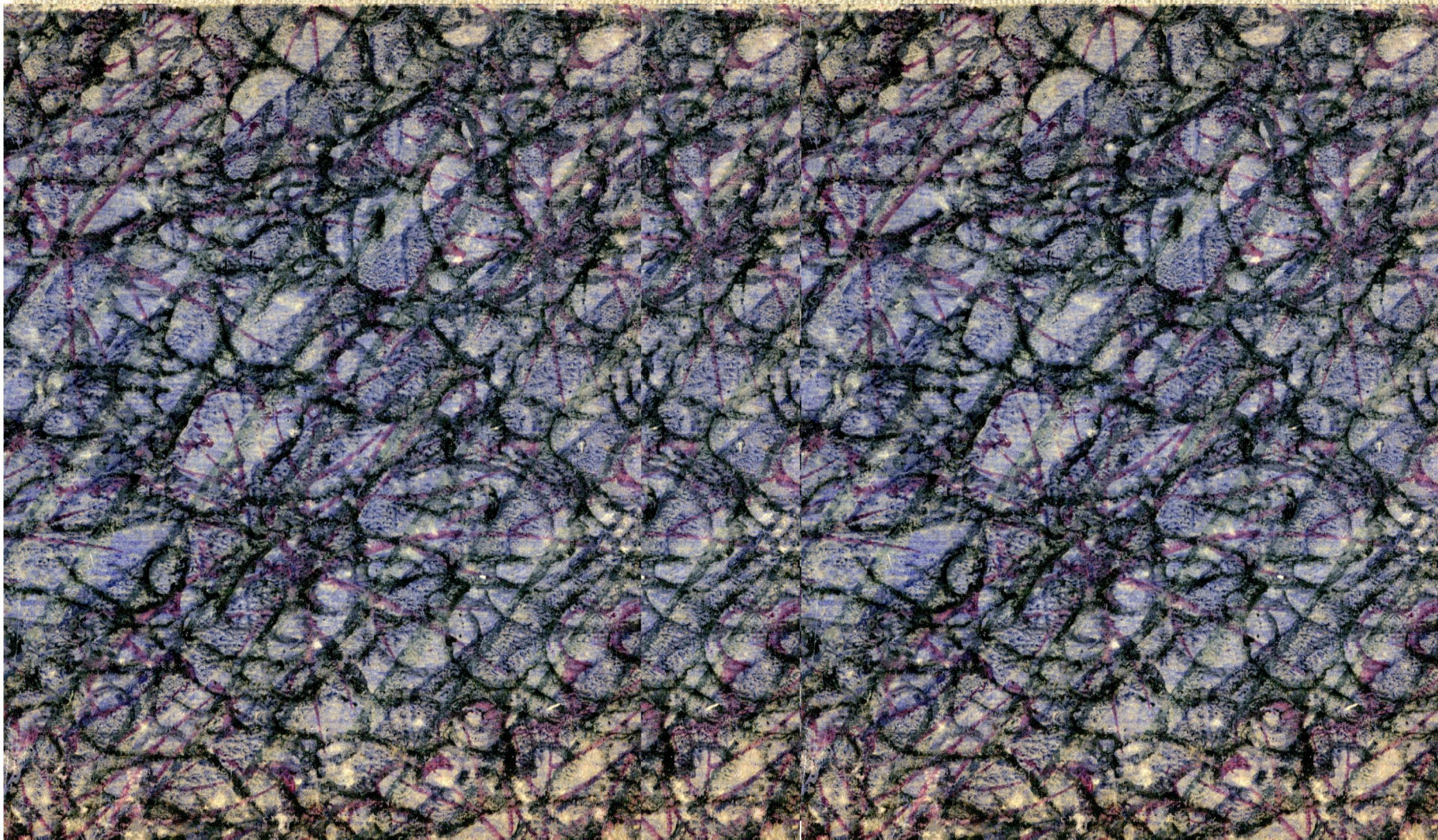

ПРОФ. М. ПЛЕВАКО

ШЕВЧЕНКО Й КРИТИКА

ЕВОЛЮЦІЯ ПОГЛЯДІВ НА ШЕВЧЕНКА

ЧЕРВОНИЙ ШЛЯХ

ВИДАВНИЦТВО „ЧЕРВОНИЙ ШЛЯХ“ ХАРКІВ

Є В ПРОДАЖУ ТАКІ КНИЖКИ ВИДАВНИЦТВА

Соціяльно-економичні книжки.

	крб.	к.
Ярський. Селянська справа в Польщі	—	30
Бонч-Бруєвич. Як ес-ери хотіли вбити Леніна	—	06
Бухарін. Криза капіталізму та комуністичний рух	—	50
Бушуєв. Ленін та світова війна	—	03
Дроздов. Про царсько-панський уряд та про те, як він обдирав селян	—	10
Іжевський. Коротка історія комітетів незаможних селян на Україні	—	40
Кривицький. Що і як вивчає політична економія	—	30
Кулик та **Яворський.** Нариси історії комуністичної партії (більшовиків) України. Частина 1-ша	—	75
Лебедів. Про науку Дарвіна	—	20
Ленін. Основи марксизму	—	20
«Лист В. І. Леніна до робітників та селян України»	—	03
Маркс і Енгельс. Комуністичний маніфест	—	50
Національні моменти в партійному і радянському будівництві	—	15
Одинець. Міжнародня селянська конференція	—	15
» Як ховали Леніна	—	10
Панченко. Ленін про релігію або віру	—	04
Пивецький. Як капіталісти організуються	—	—
«Проти Війни» Маніфест п'ятого конгресу Комун. Інтернаціоналу до світового пролетаріяту	—	10
Равич-Черкаський. Ленін й національне питання	—	—
Радек. Закордонна політика Радянської Росії	1	—
Семковський. Що таке марксизм	—	20
Смушків. Володимир Ілліч Ульянів-Ленін	—	30
» Ленін і поневолені нації	—	04
» Ленін й селянство	—	05
«Соціяльно-економичний мінімум». Частина 1-ша	—	40
» » » Частина 2-га	—	80
Цеткин. Боротьба комуністичних партій проти війни й військової небезпеки	—	50
Шаховицький. Розстріл ленських робітників 17/IV квітня 1912 р.	—	35
Яке діло українським селянам до німецької революції	—	05

Красне письменство.

Бідний, Д. Колись і теперь (Вірші)	—	20
Вишня, Остап. Кому веселе, а кому й сумне	—	25
» » А-ну, хлопці не піддайсь. (Гуморески про с.-го-спо́дарство)	—	25
Вражливий. В яру. Оповідання	—	20
Головко. Крученим шляхом. Оповідання	—	18
Горбань. Гайдамаччина	—	30
Грінченко. Сам собі пан. Оповідання	—	10
Дніпровський. Плуг. Вірші	—	30
Івченко. Горілі степи. Оповідання	—	20
«Квартали». — Альманах І й	1	75
Копиленко. Кара-круча. Оповідання	—	15
Коцюба. На межі. Новелі	—	20
Павленко. Квіти життя. Оповідання	—	15
Панч. По-за життям. Оповідання	—	20
» Гнізда старі. Оповідання	—	10
» Там де верби над ставом. Оповідання	—	15
» Бій преподобний	—	10

НЕ ВЫДАЕТС
НА ДОМЪ.

Проф. М. ПЛЕВАКО

ШЕВЧЕНКО Й КРИТИКА

(ЕВОЛЮЦІЯ ПОГЛЯДІВ НА ШЕВЧЕНКА)

ХАРЬКОВСКАЯ
ОБЩЕСТВЕННАЯ БИБЛІОТЕКА
2 ЯНВ. 1925
№ 139256.

ЧЕРВОНИЙ ШЛЯХ
1924

[89179.09(09)=9179]

Літографія-Друкарня
«КНИГОСПІЛКИ»
Д.У.Д. Харків, № 8801
Зам. 3259. Т. 1580.

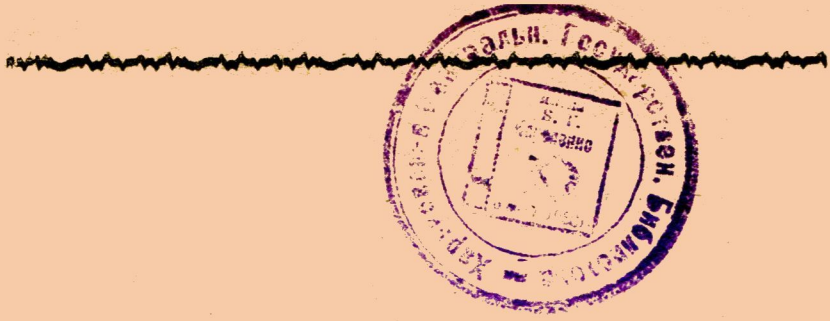

I.

ШЛЯХАМИ КРИТИКИ. СУЧАСНИЙ СТАН ДОСЛІДІВ НАД ШЕВЧЕНКОМ.

Розглядаючи літературу про Шевченка від 40-х років минулого століття аж до наших часів, перечитуючи численні розвідки, статті, замітки й рецензії на Шевченкові твори, спеціяльні й принагідні, давні й нові, мимоволі ставиш собі запитания--чи все ж зроблено для правдивої оцінки Шевченківського скарбу поетичного, чи досліджено й вияснено, з належною повнотою, розвиток поетичної думки, основні закони творчого духа найбільшого українського поета, чи показано і чи в правдивім освітленні показано значіння цього генія?

І на запитання це маємо лише одну відповідь: ще й нині в 110-і роковини народження Шевченка, не все і геть не все зроблено для дослідження, вияснення й оцінки літературного надбання Шевченкового й надто для освітлення, пояснення його. Мимо того, що ми досі не маємо ще повної критичної біографії поета (єдина велика і в якійсь мірі наукова біографія поета, написана в 90 р.р. минулого століття О. Кониським, нині вже застара, новіша ж, роспочата І. Стешенком і надрукована в 119—120 т. «Записок наукового т-ва ім. Шевченка у Львові» р. 1917-го, перервалася на самім початку, зі смертю автора),— мимо того, що ми не маємо академичного, досконалого видання творів Шевченка—усіх, з усіма варіянтами і належними коментарями [1]), у нас немає також навіть повної бібліографії Шевченкової [2]), недовершені досліди не тільки що до мови й стилю поезії Шевченка, а навіть що до форми, змісту, окремих мотивів, започинень і т. д. До того ж і справжньої критичної літератури

---

[1]) Останнє з кращих видань Шевченкових творів—Лейпцігське за редакцією Б. Лепкого, також, на жаль, не може вважатися цілком задовольняючим—своєю системою розміщення матеріялу, не скрізь однаково добре опрацьованими текстами, коментарями то-що.

[2]) Видана М. Комаровим в Одесі р. 1904-го книжка «Т. Г. Шевченко в литературе и в искусстве», неповна й для тих часів, зовсім не задовольняє теперішнього дослідника Шевченка, бо не подає літератури по 1903 році. Новітня спроба Шевченкової бібліографії—М. Яшек, «Т. Шевченко,—матеріяли до бібліографії», 1921 р.—е доповненням книжки Комарова, але й вона знов і дуже неповна і недобре впорядкована.

й історично-літературних серйозних розвідок серед величезного моря ріжного матеріялу про Шевченка маємо не так багато і тільки власне в новому XX столітті почалися грунтовніші досліди над творами Шевченка. Що ж до Шевченківської літератури XIX століття, то за винятком праць М. Драгоманова, Ів. Франка, В. Щурата та ще двох-трьох учених, не з'явилося нічого видатного, і критики повторювали здебільшого проголошені ще в 60-х р.р. думки і висновки про творчість Шевченкову — Костомарова, Куліша, Добролюбова й инш.

А тим часом справжнє вивчення Шевченка потрібує пильної роботи дослідників в напрямку давньому, що його найкраще представлено в працях Франка, Колесси, Щурата, Стешенка, Зайцева, Белея, Якубського (впливи на Шевченка, досліди над прозою, психологія творчости Шевченка, форма, стиль, ритмика його поезії і т. д.), і в найбільшій мірі в новому напрямку, що його нарешті поставило з соціяльною революцією життя перед сучасними ученими—в напрямку марксівського досліджування.

Тільки таке досліджування Шевченка вирішить питання про місце найбільшого українського поета серед инших письменників його часу, про звязок Шевченка з його добою, з його класом і також допоможе в розвязанні й усіх поставлених за весь час дослідів питань (впливів, стилю, психології творчости і т. д.).

Стоячи на давній—чи то естетичній, чи просто «громадській позиції» — критики й історики літератури — української, російської й усякої иншої—не могли через те й розвязати багатьох питань літератури взагалі й зокрема питань шевченкознавства, бо вони абстрагували їх, одривали від життя. На дослідах над Шевченком особливо яскраво виявилась безпорадність критиків та істориків літератури, їхнє хитання від одного погляду до другого, їхнє часом повне нерозуміння того, про віщо вони писати бралися. Ще гірше бувало, коли де-які (досить численні) критики пробували використовувати Шевченка для своїх особистих, чи власне групових, «гуртківських» партійних цілей. З'являлись тоді грубо тенденційні статті або зміни та перекручування навіть тексту Шевченкових творів. Шевченка втискувано на прокрустове ліжко специфичних потреб і уподобань, препаровано, фальшовано, як кому хотілося. Твори найбільшого українського поета виходили в Галичині не такими, як на Наддніпрянщині, там—з тавром цісарсько-австрійським, тут—з царсько-російським, та й в Галичині ріжнилися досить помітно видання клерикальних груп (що у їх виходив Шевченко «благочестивим і смиренним» християнським поетом, очищеним строгою клерикальною цензурою од непотрібного їм раціоналізму й революційности) од видань радикалів галицьких, що як раз революцій-

ність та раціоналізм Шевченків підкреслювали; у народовців знов «Кобзар» Шевченків був не зовсім той, що у москвофілів, не тільки що до пояснень, коментарів, а й до самих творів. На Наддніпрянщині теж немало намучився «Кобзар» перше, ніж дозволено йому показатися в люди таким, яким він вийшов з-під пера свого творця. Найбільше довелося воювати тут з царсько-поміщицькою цензурою. Мало того, що сам поет одбув страшну десятилітню каторгу за спробу змалювання «темного царства» московської деспотії, ще й після того півсотні літ, аж до 1905 р., не знала Україна і не читала повного, не покресленого цензорами «Кобзаря», та й революція 1905 р. тільки на хвилинку видерла була з цупких цензорсько-жандармських рук величне тільки у всій своїй повноті надбання Шевченкове, самим поетом оплакане і гіркою салдатчиною відкуплене. В часи тяжкої реакції після 1905 р. знов «пропала книга» і знов «знайшлася» тільки р. 1917-го. Та на саму цензуру й тут годі нарікати, попрацювали й тут редактори-препаратори над Шевченком, виявляючи й в тім свої гуртківські уподобання й тенденції, а до всього ще й недбальство страшне. Празький (1876 р.) «Кобзар» не тільки з погляду на цензуру поділено було на два томи—один з дозволеними творами, щоб його можна було привезти з-за кордону, другий—з «забороненими». На тій редакції, на такому росподілові відбився в якійсь мірі і погляд самих редакторів на два сорта Шевченкових творів: на потрібні і можливі для поширення серед широких верств суспільства твори Шевченка (том з «цензурними» поезіями) і непотрібні («нецензурні» твори). Така була точка погляду на видання Шевченка тодішніх «українофілів», здебільшого лояльних до уряду, у всякім разі, як що не «благонамеренных» російських «граждан», то заляканих російською дійсністю, обережних українців-культурників. Вони зрештою не розуміли навіть Шевченка, як слід, бо аж до кінця свого існування, як певної громадської групи, аж до 1906 року уважали Шевченка за «народнього» (або—«простонароднього поета») і задовольнялися дозволеним «Кобзарем», що на ньому і «народність» Шевченкову грунтували, не вважаючи на критику Драгоманова ще і в 1879 р. і надто рішучі протести Грінченка від 1892 р. Та, крім лояльних наддніпрянців, як і в Галичині, були і «вірноподдані» та сповнені «благочестія» людці, що, бажаючи врятувати заблудшого поета і вкупі з тим в пристойно християнському вигляді пустити його в люди, вже не виправляли тільки його творів, а просто свої «кращі» писали, давали нікчемний фальсифікат (приклад: відома «Марія», що її написав і видрукував окремою книжкою М. Лободовський замісць «безбожної» Шевченківської). Так розуміли справу видання й пояснювання Шевченкових творів наші й галицькі видавці, так нівечили ще недавно Шевченка ріжні українські партії й гуртки і ріжні соціяльні групи. Йдучи з своєю групою чи класом, і видавці

робили з Шевченка, що хотіли: видавали Шевченка для панів, для попів і для богобоязнених міщан, тільки не для робітників і селян. А ще ж, крім того, роблено з Шевченка поета спеціяльно для поляків (в Галичині), викидаючи з «Кобзаря» гострі вирази проти їх, і спеціяльно для великодержавних російських панів (в Росії)— ізмазуючи усі негречні про їх Шевченкові вирази і цілі поезії.

Та завданням цієї статті не є детальний перегляд і критика усіх таких прийомів видавничих і критичних, а тільки перегляд основних поглядів на великого українського поета. Ходить тут о те, щоби простежити зміни тих поглядів (не історію їх), еволюцію їх за довгий час студій над Шевченком, постільки та еволюція піддається дослідам і справді виявляється від давнього часу (звичайно ті погляди не встановлюються зразу, вони ніби замінюються иншими, та наразі знов випливають, повторюються, хіба тільки де в чому змінюються та в иншу форму прибираються). Розуміється, якісь нові цілком думки про поета, що різко відріжнялися б від попередніх, проголошуються на протязі усіх студій над Шевченком, не часто і безперечно грунтуються вони на змінах самого підходу до поета; підходи ж до Шевченка випробувано усі—: естетичний, що ним уславився на перших часах своєї діяльности Бєлінський, з громадських— народницький 60-х років—Куліш, Костомаров, Добролюбов, Грігор'єв (і инші критики), громадівський, як можна назвати терміном Драгоманова, його підход (громадівці—соціялісти),—підход у якійсь мірі матеріялістичний, заснований на вивченні Шевченка, як представника своєї доби з її економичною, політичною й культурною структурою. Після того знов «просто громадський» підход—українофільський і т. д. Таке завдання визначує і матеріял, потрібний для цієї статті: на увагу братимуться і розглядатимуться тільки загального характеру статті й розвідки, що дійсно виявляють в певний час певні погляди на Шевченка.

II.

Т. ШЕВЧЕНКО Й РОСІЙСЬКА КРИТИКА 40-х РОКІВ XIX СТ. Т. ШЕВЧЕНКО Й В. БЄЛІНСЬКИЙ.

Уперше голоси критики що до Шевченка залунали зараз же по виході у світ його «Кобзаря» р. 1840-го. Української критики тоді ще не було, а російська однодушно привітала вихід «Кобзаря» глузуванням з самого Шевченка, з української мови й усього українського. Поезії Шевченка зустріли критики петербурзьких журналів так само вороже, як і творй Котляревського, Квітки й инших українських письменників. З чотирьох російських журналів, що озвалися на перше видання «Кобзаря», лише «Маяк» (1840 р., ч. 6) не виявив

ворожости до його, зате три інші виявили і ворожість до книжки, і разом до мови української, і цілковите нерозуміння українського поета і його, хоч і перших, але великих спроб (у «Кобзарі» 1840 р. містилися: «Думи мої думи», «Перебендя», «Катерина», «Тополя», «На що мені чорні брови», «До Основ'яненка», «Іван Підкова», «Тарасова Ніч»); так поставилися до Шевченка «Отечественные записки» (1840 р., ч. 5, т. 10), ще гірше віднеслися до «Кобзаря»—«Сын Отечества» і «Библиотека для чтения». Критик із «Сына Отечества» (1840 р., ч. 2, кн. 4) назвав поезію Шевченка «штучною пустотою», а українську мову, мову його творів,—«уродованием русского языка на хохлацкий лад», або «наріччам», якого навіть не існує. «Библиотека для чтения», орган знаменитого Сенковського, мову Шевченка охрестила також «мовою небувалою», що її «ні одна з усіх можливих Росій—ні велика, ні мала, ні чорна (!), ні біла, ні червона, ні стара, ні нова не можуть визнати своєю». На думку цього ж, очевидно, з великими претензіями на дотеп критика, мова українська є ніщо инше, як «мішанина слів хохлатих, бородатих, голених і неголених, південних і північних, це просто гебридський, мовляв, діялект» («Б. для Чт.», 1840, т. 39). На превеликий жаль, такий самий тон глузування і кпин узяв і найкращий представник тодішньої російської критики, В. Бєлінський у своїх відзивах про твори української літератури; тим неприємніше це, що Бєлінський був непохитним авторитетом для всього освіченого громадянства російського, і його думки приймалися усіма без усякої перевірки. Бєлінський уважав, що за його часів в результаті давнього процесу поділу людности на стани на Україні, стан освічений—дворянство прийняло російську мову і російську культуру, а народня мова зіпсувалася й перевелась на ніщо, лишилося тільки «областное наречие». На думку Бєлінського, поезія—«ідеалізування життя реального». «Чиє ж життя ідеалізуватимуть українські поети?»—питається він; «життя вищих станів на Україні переросло українську мову і остання лишилася тільки в устах простого народу. Мовою російською романіст в своєму романі може описати людей усіх станів і примусити кожного з них балакати мовою людей освічених, а життя мужицьке само по собі мало інтересне для людей освічених». Виходячи від таких своїх принціпових поглядів, Бєлінський кпив з «Ластівки» Гребінчиної, жорстоко висміював Квітку й його твори, а ще з більшим глумом і упередженням, з'єднаним з цілковитим незнанням і нерозумінням справи, відзивався Белінський про Шевченкові твори, властиво про поему «Гайдамаки», що вийшла в світ р. 1841. На цю Шевченкову поему помістив Бєлінський в «Отечественных Записках», де він тоді писав, рецензію, що її Трохим Зіньківський називає «нахабною, недотепною й недостойною тирадою». Тирада ця свідчить не тільки про повне нерозуміння Бєлінським української літератури, а й про

ту безпорадність того часу критики російської, що про неї сказано вище, і, головне, про світогляд самих критиків. Бєлінський, напр., цілком ясно виявляє свої тодішні симпатії вже в наведених вище словах про мову вищу й нижчу, про те, що «поезія є ідеалізування життя реального» й т. д. Література в Росії ще в більшій мірі, ніж на Україні, за часів Бєлінського творилась пануючим тоді дворянсько-поміщицьким класом, йому служила й критика, з точки погляду того класу оцінюючи літературу тодішню й його ідеологію поширюючи. Так підійшов і Бєлінський до української літератури та й не міг, звісно, підійти инакше, бувши людиною своєї доби (хоч він походженням був і не з панів, а з «разночинців»). От і та тирада його, наче передмова до оцінки «Гайдамаків», в якій він радить письменникам українським—«як що вже писати для народу, то писати в дусі Квітчиних «Листів до любезних земляків»: читачам «Отечественных Записок» відома думка про твори так званої української літератури. Не будемо тут її повторяти, скажемо тільки, що нова проба «Співів» д. Шевченка привілейованого, здається, українського поета, переконує нас ще більше в тім, що твори того рода видаються тільки для потіхи й науки самих авторів; иншої публіки, здається, в них нема. Але коли ті панове кобзарі гадають своїми поемами принести користь для нижчого класа своїх земляків, то дуже помиляються: не вважаючи на достаток найвульгарніших і вуличних слів і виразів, в їх поемах нема простоти сюжету, повно чудацьких висловів і навичок, які властиві всім кепським поетам,—часто зовсім не народні, хоч і оперті на цитатах із історії, пісень і переказів,—і тому, розуміється, вони для простого народу незрозумілі і не мають у собі нічого, чому б він симпатизував. Коли ходить про те, то було б ліпше відкинути всякі претезії на титул поета, оповідати народові простою, зрозумілою для нього мовою про ріжні пожиточні речі з горожанського і родинного життя, як це прегарно зачав (і жаль, що не повів дальше) д. Основ'яненко в своїй брошурі «Листи до любезних земляків».

Та на цьому справа не стала, Бєлінському доводилось далі таки не раз чути щось добре про самого Шевченка і хвальне про його поезію, отже він збирає про українського поета якісь відомості, з таким же упередженням, як і перше, що до творів його «мужицьких», і враження свої описує в листі до Анненкова: «Наводив я справки про Шевченка і переконався остаточно, що по-за релігією віра є річ нікуди негодяща. Ви пам'ятаєте, як віруючий друг мій говорив мені, що він вірить, ніби Шевченко—чоловік достойний і прекрасний. Віра робить чудеса, творить людей з ослів і дубин, і, очевидно, вона може і з Шевченка зробити навіть мученика свободи. Але здоровий розум повинен бачити в Шевченкові осла, дурня і соромітника, а крім того, гіркого п'яницю, любителя горілки по патріотизму «хохлаць-

кому». Цей «хохлацький» радикал написав два пасквілі... Читаючи один пасквіль, «государь» реготався, і, мабуть, справа тим би й скінчилась, і дурень не постраждав би за те тільки, що він дурний. Та коли цар прочитав другий пасквіль, то страшно розгнівався... Я не читав цих пасквілів і ніхто з моїх знайомих їх не читав (що між иншим доводить, що вони ніскільки не злі, а просто нікчемні), але я певен, що цей другий пасквіль (по адресі цариці) мусить бути гидотним... Я почуваю особисту ненависть до такого рода ліберадів. Це вороги всякого успіху («П. В. Анненков и его друзья 1835—1885». Издание Суворина. С.-Петербург, 1892, стр. 604). Таке нерозуміння поезії Шевченка й особи поета виявив прославлений російський критик, що до оцінки творів генія українського підходів з апріорним негативним висновком про їх,і особою поета цікавився та про неї довідувався для того тільки, щоб «остаточно переконатись» у її нікчемності. Та в тім самім листі до Анненкова Бєлінський говорить ще й таке: «Шевченка післали на Кавказ салдатом»--повідомляє він Анненкова, очевидно, тоді, як стався присуд III «Отделения» (Кавказ помилково, замісць Оренбург). «Мені не жаль його: будь я його суддею, я зробив би не менше». Що цо є? Як розуміти це, коли не вважати за вибух злости запеклої ворожости до «мужицького поета»? Питання це пробував розвязати не на користь російського критика Ів. Кревецький в статті—«Корифеї російської критики і українське письменство» («Л.-Н. В.» 1905, кн. II й IV, також і окремо). Навпаки, в примиряючім тоні писав про це покійний М. Євшан. Євшан уважав це «гостре зіткнення двох індивідуальностей» (Бєлінського й Шевченка) прикрим і навіть трагічним, але тільки непорозумінням; він признав, що тут у негативній критиці Бєлінського на Шевченка відкривається також і «неуцтво чужинця в наших справах» а радше фанатизм і всі його консеквенції у «неистового» Вісаріона... Бєлінський не пізнав в Шевченкові творця. «Він естет, з бистрим на всі прояви життя оком, з великою совістю та здібностю інтелектуальних емоцій і культурних переживань, великий двигатель російської думки та педагог цілих поколінь!» (М. Євшан «Тарас Шевченко», статті, К., 1911, стор. 34). Тут же, вказуючи на високий рівень демократично-прогресивних ідеалів, як конечність для всякого критика часів Бєлінського, говорячи про запроваджений Бєлінським напрям і характер критики, Євшан, мов би оправдуючи Белінського, запитує: «Що ж міг він сказати про тодішню літературу українську і про молодого Шевченка, який тоді ще не вийшов з усяких впливів і не займав окремого свого місця в ній? Очевидно він мусив сміятися та глузувати з усієї її тривіяльности та відсталости,—каже Євшан,—а матеріялу для глузування мав досить. На що ж він міг звернути перше всього увагу в змісті тої літератури, як не на галушки та гопак і співи? Що ж він міг доброго сказати про тих укра-

їнських письменників, що «ліберальничають» во ім'я галушок та вареників з свинячим салом, а в кутку мріють про ордени та нагороди за вірну службу?» (ibid. 33—34).

Так боронить Євшан Бєлінського. Та це справедливо тільки що до де-яких тодішніх українськлх письменників, напр., що до Артемовського-Гулака, Квітки й Гребінки, але ж цілком невірно що до Шевченка. Вже в перших творах виявився його талант, його глибокий ліризм і його нефальшивий і непанський демократизм із нотками соціяльними, все те, що не має нічого спільного ні з галушками та гопаком, ні з «горілкою та «хохлацьким патріотизмом». Отже в дійсності виходить, що Бєлінський таки дійсно не зрозумів Шевченка. Що ж до М. Євшана, то він хоч і справедливо відзначив фальшивий лібералізм українських письменників до Шевченка, та це не виправдує, коли можна взагалі говорити про виправдування, Бєлінського. Адже ж і російські тодішні письменники були такі саме ліберали, почавши од найбільшого поета Пушкина, що був же «камерюнкером двора его величества»,—а Бєлінський тим часом не картав їх за це, і Євшан цього не зазначив[1]).

Зрозуміло, що ворожі рецензії російських критиків на «Кобзар» і на «Гайдамаки» вразили глибоко Шевченка, і він, не вважаючи на одинокі прихильні голоси, напр., Тихорського (рец. на «Гайдамаки» у «Маяку», 1842 р., кн. VIII), не слухаючи приятелів своїх—Бодянського, Кухаренка й инших, хоче довести російським критикам з «Отеч. Записок», «Библиот. для чтения», і «Сына Отечества», що він уміє писати й російською мовою. Шевченко пише трагедію «Никита Гайдай», поеми «Безталанний» і «Слепая». З усього писаного Шевченком по-російські надруковано було тоді ж таки в «Маяку» частину з драми «Никита Гайдай» р. 1844 та поему «Безталанний» р. 1844 (останню випущено й окремо під назвою «Тризна»). На ці російські писання Шевченка були також неприхильні рецензії, вже з більшою підставою і переважно з боку українців, що також даремно повстали так рішуче проти російських творів Шевченка. Та поет починає краще розуміти себе самого і своє призвання й рішає знехтувати ворожу російську критику й писати тільки українською мовою. «Мене тут і земляки і неземляки зовуть дурнем»,—пише Шевченко до Кухаренка,—

[1]) З грунтовнішими даними в обороні Бєлінського вступив під час 110-х роковін народження Шевченка т. Карпів (додадок до «Вістей»—«Л. Н. М.» за 9. III, 1924), пояснюючи різко негативне відношення його до української літератури й Шевченка його ненавістю до панславізма (до якого він зачислив і національно-визвольні слов'янські рухи), впливом ідеалистичної філософії й тим, що Бєлінський сподівався, мовляв, звільнення кріпаків царем, а Шевченко саме тоді написав свій «Сон», де жорстоко висміяв Миколу І. Та факти лишаються фактами—ворожий виступ Бєлінського проти Шевченка стався у свій час і ховати цього не слід, тим більше, що він недобре відбився і на всій тодішній українській літературі.

«але ж хіба я винен, що я уродився не кацапом або не французом». А в листі до Тарновського він каже: «Нехай я буду собі й мужицький поет, аби тільки поет, та мені нічого більш і не треба»! Після того, після «Кобзаря» 1840 р. і «Гайдамаків» 1841 р., надруковано було «Гамалію» р. 1844 р. і «Чигиринський Кобзар» (все, що було до того часу написано Шевченком). Рецензії на «Гамалію» були також неприхильні у «Москвитянині» (1844, ч. 3, № 6) і в «Літературній газеті» (1844, ч. 19). Зате того ж року з'явилася прихильна оцінка (в побіжному огляді) поезій Шевченка—Ієремії Галки (М. Костомарова) у збірнику Бецького—«Молодик» за 1843 р. в статті—«Обзор сочинений на малорусском языке» Харьков, 1844).

III.

Т. ШЕВЧЕНКО Й УКРАЇНСЬКА ТА РОСІЙСЬКА ГРОМАДСЬКО-КУЛЬТУРНИЦЬКА КРИТИКА 60-Х РОКІВ.

Далі не з'являється ні нових видань поезій Шевченка, ні якихся статтів про нього від 1844 р. через усі роки нової Шевченкової неволі аж до 1857 року. В цьому році згадав Шевченка прихильним словом П. Куліш в статті—«Взгляд на малороссийскую словесность, по случаю выхода в свет книги—«Народні оповідання Марка-Вовчка» («Русский Вестник», кн. XIII). Загального характера принагідну оцінку Шевченка дає той же Куліш в передмові до надрукованих ним—«Народніх оповідань Вовчка» (СПБ, 1856), в брошурі—«Григорій Квітка і його повісті» (СПБ, 1858) та в «Переднім слові до громади» у виданому ним альманахові—«Хата» (СПБ, 1860). В останній статті вже більше говорить Куліш про Шевченка, не лише згадує, а рівняє його до инших українських письменників, ставить його на перше місце й зазначає близький звязок його поезії з народньою творчістю, з народнього піснею.

Року 1860 вийшов у світ «Кобзар» Т. Шевченка коштом Платона Семеренка. З того приводу присвятив статтю Шевченкові другий славетний критик російський, М. Добролюбов. Цей критик у своїх поглядах на українську літературну мову, на українство взагалі, займав не зовсім прихильне становище, повстаючи проти запровадження української мови в наукові твори, у поважну белетристику, і уважав до певної міри шкідливим літературний сепаратизм українців. «Розуміється»,—каже він у своїй статті про Шевченка (Современник, 1860, кн. III; сочинения Н. А. Добролюбова, т. III), що по-українському не вийде гарним ні «Онєгин», ні «Герой нашего времени» (!), так само, як не вийдуть гарними статті д. Безобразова про аристократію або моралістичні статті пані Тур про французьку суспільність». Але ж Добролюбов значно далі поступив наперед навіть у

питаннях принціпових що до української мови і літератури в порівнянні з Белінським. «Одначе, розуміється само собою,—каже він далі там же,—що ніхто не відмовить українському, як і кожному иншому народові, права говорити своєю мовою про речі своїх потреб, стремлінь і споминів; ніхто не відмовиться признати народню поезію України! І як раз до тої поезії треба віднести вірші Т. Шевченка. Він зовсім народній поет, такий, якого ми не можемо показати в себе. Навіть Кольцов не йде з ним в порівняння, тому що складом своїх думок, а навіть своїми змаганнями відділяється від народа. У Шевченка—навпаки: цілий круг його думок і почувань є в повній згоді з думками й устроєм народнього життя. Він вийшов з народа, жив з народом і не тільки думкою, але й обставинами життя був з ним сильно й кровно звязаний». Далі Добролюбов наводить автобіографію Шевченка з «Народного Чтения», говорить ще раз про звязок його з селом і зазначає, що Шевченко поет і минулого України і теперішнього, тих кол, де збереглася нештучна простота життя і близкість до правди. Говорить у своїй статті Добролюбов і про близькість Шевченкових творів до українських дум і пісень, і про розуміння поетом минулого українського (тому він міг написати «на прочуд ріжнородну, живу, повну сили і зовсім вірну народньому характерові поему «Гайдамаки»). В ліричних підступах у «Гайдамаках» Добролюбов спостерігає любов Шевченка до України і її минулої слави, в поемах—«Тополя», «Катерина» і «Наймичка»—знання Шевченком народнього життя, морали, душі народньої і т. д. З усього цього видно, що критик поставився до Шевченка з повною симпатією і з певного погляду подав правдиву його характеристику. Та тільки саме той «погляд», відправна точка Добролюбова хибна: «Розуміння Добролюбовим Шевченка в ролі народнього українського Кобзаря, par exellence,—каже з цього приводу Ів. Кревецький (стаття «Добролюбов і Україна», Л.-Н. В. р. 1911, X, 79)—випливало консеквентно в першій мірі з його розуміння українства взагалі». Як що Бєлінський зовсім не зрозумів Шевченка, то Добролюбов не зрозумів його до кінця. Справді, до 1860 р., коли з'явилася стаття Добролюбова, майже усе головне Шевченком було написане, отже тільки хибна позиція критика, трактування цілої творчости Шевченка з точки погляду незвичайно туманного означення «народности», трактування теж у великій мірі апріорного, привело критика до дуже звуженої площі порівнянь і висновків що до Шевченка, до народніх дум і пісень, до народньої творчости, як єдиного джерела творчости нашого поета.

Та, на жаль, не тільки Добролюбов, цей найбільш авторитетний критик кінця 50-х і початку 60-х р.р. минулого століття, так звузив розуміння поезії Шевченка, але й инші тодішні критики засвоїли той самий погляд на Шевченка, як на виключно народнього поета, поширюючи цей погляд серед ширшої гро-

мади і не виясняючи правдивої сути його значіння. Уже в кінці 50-х років Куліш у названих вище статтях своїх зближав творчість Шевченка з народньою творчістю і замалим тільки не почав уживать слова «народність» Шевченка. Це зробив отже трохи пізніше Костомаров, сам Куліш у дальших статтях і, чи не раніше від усіх инших,—Добролюбов.

Смерть Т. Шевченка, р. 1861-го, справді «зворушила все, що було живого в українському суспільстві», вона ж викликала цілий ряд статтів—оцінок і спогадів що до Шевченка, вона притягла й особливу увагу до його творів. В третій книжці «Основи» за 1861 р. П. Куліш умістив свій «Лист з хутора»,—«Чого стоїть Шевченко, яко поет народній», що вичерпуюче представляє тодішні погляди Куліша на Шевченка і що був дуже популярний серед українського суспільства і на дуже довгий час. В статті цій Куліш у формі поетичного панегірика, не справжньої критики, підносить основні свої думки про Шевченка, як про поета народнього і співця минулого українського. «Шевченко голосно на всю Україну озвався, мов усі співи народні і всі людські сльози разом заговорили. Підняв він із домовин нїму нашу пам'ять, визвав на суд нашу мовчазну старосвітщину і поставив перед нею українця, який він есть тепер, яким він через свою історію стався»... «Шевченко... наш поет і первий історик... Шевченко перше всіх додумався, чим наша старосвітщина славна і за що проклянуть її грядущі роди. Так як йому самому пісня народня дала тон до високої речі, так і він дав нам усім праведний тон, як нам своє слово строїти. Слово його животворяще сталось ядром нової сили... а та нова сила—народність... Шевченко, воздвигши із упадку голосну мову українську, назнаменав широкі гряниці нашому духу народньому... Поставивши собі за найвищий взір творчества велику душу народню, назнаменав він нашим письменним людям дорогу просту, ні в кого не питану. Тепер уже тільки той у нас буде робітник не нікчемний, хто йтиме вперед великої народньої громади, знаючи її нужду духовну, маючи її смак чистий, дивлячись її поглядом праведним»...

Такі головні думки цієї статті-листа Куліша. Народність Шевченка він розуміє, як духовну єдність поета з народом, як пристосування творчої волі поета до сфери народніх почувань і ідеалів, а разом і змалювання реального життя і побуту народнього. У своїх вимогах до поетів і письменників українських Куліш ставив цей єдиний принціп з усіма його консеквенціями, як у змісті твору (зміст—життя селянське, етнографично-наукова точність у описах побуту і вірувань), так і у засобах творчости (мова, стиль, образи—суто-народні). Це, принаймні, послідовно і досить виразно, хоч і не доцільно й вузько. Що ж до поданої в статті оцінки Шевченка, то він повторив помилку Добролюбова, звузивши значіння поета, звівши його на ступінь еле-

ментарного стихійного співця народнього, хоч і краще від когось иншого розумів поезію Шевченка, відчував не лише народній (простонародній), а й національний геній його, бачив широкий вселюдський діяпазон його творчого духа і реальних зображень. Тут маємо також апріорну, фальшиву засаду критика і через те—недооцінення поета, до того же непевна відправна точка критичного думання Куліша, поставлена, як принціп, с в і д о м о (бо, повторюю, Куліш не міг не знати цілої творчої продукції Шевченка, як те могло бути у Добролюбова). Проте у той же час Куліш пробував доповнити оцінку Шевченка в инших своїх статтях чи якось инакше. Так, напр., в своєму—«Слові над гробом Шевченка» він поширює значіння Шевченка на цілу слов'янщину. «Такий поет, як Шевченко, не одним українцям рідний—каже тут Куліш—де б він не вмер на великому слов'янському мирові, чи в Сербії, чи в Болгарії, чи в Чехії,—всюди він був би між своїми» (твори П. Куліша, т. II, «Руська письменність», 6, Львів, 1910, стор. 496). Щоб не вертатися більше до поглядів Куліша на Шевченка, до-речі буде тут показати й дальші відзиви Куліша про Шевченка. На жаль, ці Кулішеві погляди не тільки не поступували від 60-х років і не вели його до правильного зрозуміння Шевченка, а де-далі набирали все більше негативного характеру. Врешті Куліш зробився справжнім ворогом поезії Шевченка і в дальших своїх оцінках її не ховав свого роздратування на поета. Причини цього лежать в особі самого Куліша, в його непостійнім характері, трівожному, тяжкому житті і чи не найбільше—в його класових (шляхецьких) симпатіях. Куліш до того ж був дуже самолюбивий, неврівноважений і надто вражливий. На думку А. Н і к о в с ь к о г о, «психологична основа ворожнечі Куліша проти українського суспільства і його богів та ідеалів (отже і проти Шевченка) та, що здатний, працьовитий та рухливий мусив він на всіх полях громадської праці задовольнятися що найбільше другим місцем (в поезії—після Шевченка, в повістярстві—після Марка-Вовчка, в історії—після Костомарова)... «А що політична реакція вибила Куліша з поступово-громадської колії, то дав волю своїм реакційним настроям та втеряв чуття громадської дисципліни» (примітка до кн. М. Д р а г о м а н о в а—«Шевченко, українофіли і соціялізм» к., 1914, стор. 165). Остаточно Куліш зійшов з свого колишнього шляху в 70-х р.р. минулого століття, коли він, всупереч з давніми своїми ідеалами національної волі для України, почав проповідувати «єдінєніє» з Москвою. У другім томі своєї «Истории воссоединения Руси» (СПБ, 1874, ст. 24) Куліш, розвінчуючи козацтво, згадує й Шевченка, що те козацтво ідеалізував, і називає музу Шевченкову «полуп'яною». Та це не є критика, це лише вибух роздратування, і хоч до самої смерти Куліш не примирився з українським громадянством і не вер-

нувся до колишніх ідеалів, та перед Шевченком він спокутував свій гріх, і року 1882 видаючи у Львові свою—«Крашанку русинам і полякам на великдень»,—він присвятив її «мученикам чоловіколюбства»—Шевченкові й Міцкевичу, а в «Історичному оповіданні» (Хуторна поезія, Львів, 1889) назвав Шевченка—«національним пророком» українським. В четвертій книжці «Основи» за 1861 р. (в статті—«Воспоминание о двух малярях») —виступив і М. Костомаров зі своїми думками про поезію Т. Шевченка. Нового, порівнюючи з тим, що сказали Куліш і Добролюбов, Костомаров не дав майже нічого, проте ця стаття його зробилась основою і трохи чи не єдиним джерелом міркувань і доказів «народности» Шевченка для пізніших дослідників творів нашого поета. Костомаров одкидає й саму думку про можливість порівняння Шевченка, як народнього поета, з Кольцовим і зазначає, що, порівнюючи цих двох поетів, «короткозорі судді не розуміли, що то є народній поет, не могли піднятися до зрозуміння його ваги і значіння. На їхню думку, народній поет є той, хто може вірно описувати народ і говорити в його тоні» («Основа», 1861, кн. IV, бк. 50). Це критика короткозорих суддів, а думка самого Костомарова?—«Шевченко не наслідував народніх пісень—зазначає Костомаров—Шевченко не мав на цілі ні описувати свого народу (?), ні підроблюватись під народній тон: йому не було чого підроблятися, бо він по природі своїй инакше не говорив. Шевченко, як поет,—це був сам народ, що йшов далі в своїй поетичній творчості. Шевченко був вибранцем народнім в прямому значінні цього слова; народ наче обрав його співати замісць себе. Народні пісенні форми переходили у вірші Шевченка не через вивчення і міркування, а з натурального розвитку в його душі усієї безконечної нитки народньої поезії» (ibid., 51). Отже тут Костомаров пішов далі тільки відносно Добролюбова, що справді вищою похвалою поетові уважав його наче б то формальну близкість до народньої пісні, наслідування ним народньої поезії і майже ніяк не поступив наперед порівнюючи з поглядами Куліша. Це лише наперед узяті принціпи, абстракція, розумування, і тільки до якоїсь міри ніби синтез абстрагованих міркувань про творчість народа, філософія народньої творчости. Та це тільки одна, може й основна думка статті Костомарова, більше поширена прихильниками його поглядів—українцями. Є тут ще й друга, менше помітна, але не менше виразна й характерна для Костомарова думка, це—думка про «общерусское» значіння Шевченка. Відомо, що Костомаров ніколи не був прихильником не тільки національно-державної, але й культурної самостійности України, і тут також, наче поширюючи значіння Шевченка і мов би коректуючи свій звужений погляд на поета (так же звужений, як і у Добролюбова і Куліша), Костомаров виявляє й свої «обще

русские тенденции». «Він (Шевченко) не був поетом тісної, виключної народности—каже Костомаров—його поезія прийняла вищий лет. Це був поет «общерусский», поет народа не «малорусского», а вообще «русского народа», хоч і писав одним з двох здавна існуючих наріччів цього народа, що лишився в середині народньої сфери, не зазнав примусових шкільних змін (!) і через те більше здатним на те, щоби дати Россії щиро народнього поета». Костомаров ще й далі розвиває свою улюблену думку, доводячи, що ні «великоруссы» без «малороссов», ні останні без перших не можуть далі розвиватися, і що Шевченко це, мовляв, добре розумів і через те «його розуміння й почуття не були ніколи навіть у найтяжчі хвилини життя опоганені ні вузьким, грубим ворогуванням до «великоруської» народности, ні донкіхотськими мріями про місцеву політичну незалежність» і т. д. Знову доводиться приймати припущення, що або Костомаров не знає, як слід, усіх творів Шевченкових, або він приносить істину у жертву своїй тенденційності, а тим часом ця друга думка Костомарова з'єднала багатьох прихильників з-поміж «общеросів», зробилася авторитетною підвалиною для міркувань російських патріотів, які Шевченкову поезію, обгризену наперед цензурою, виставляли першим противником і політичної і культурної свободи для українського народу, а самого Шевченка зробили ні більше ні менше, як «русским писателем». Але ж поезію Шевченка Костомаров знав і, можна бути певним, добре розумів, через те й виходить, що й він подав однобоку характеристику Шевченка не без тенденції: йому вважалася постать Шевченка, як виключно співця народнього життя, почувань і вірувань, особливо величною і імпозантною. Творчість Шевченка така проста, що, на думку Костомарова, перекладати твори його на російську мову ні в якім разі не треба—«досить буде надруковати його (Шевченка) з поясненням слів, незрозумілих для великоруса, та й слів таких буде зовсім не багато» (ibid.55). Просте в поезії Шевченка тим самим і велике, і нічого иншого для слави поета й не потрібно. Мабуть з тих саме міркувань Костомаров уперто відкидав наданий Шевченкові епитет «громадянин». Він каже, що «Шевченко саме громадянином ніколи й не був, а лишався поетом в літературі і в житті» (ibid., 54). А що Костомаров знав добре поезію Шевченка і відчував у ній і инші, зовсім не народньо-пісенні мотиви, свідчать його слова у тій же статті, в оповіданні про читання Шевченком йому своїх ненадрукованих поезій скоро після їхнього знайомства. «Мене обняв страх—каже Костомаров—«Враження, яке вони справляли, нагадало мені Шіллерову баладу «Запнутий саїський ідол». Я бачив, що муза Шевченкова роздирала завісу народнього життя. І страшно,

і солодко, і боляче, і сп'яняюче було зазирнути туди! Поезія завсігди йде поперед, завсігди зважується на сміливе діло: вже слідом за нею йдуть історія, наука та практична праця» (ibid.) Треба думати, що Шевченко читав йому в 1845 р. не ті твори, що, по Костомарову, були продовженням народньої творчости, що були ті ж самі народні, мовляв, пісні. Це були політичного змісту поеми, можливо, «Сон», написаний р. 1844, «Чигирин», «Розрита могила» й инші.

Означені погляди на поезію Шевченка двох видатніших українських письменників 60-х р.р. минулого століття—Куліша й Костомарова—довго панували в нашій критичній літературі про Шевченка і лише повторювалися на всякі способи. Їх поділяє, між иншим, і В. Білозерський, редактор «Основи», хоча він пробує ширше розсунути рамки творчости Шевченка. «Незалежно від того, що поезія Шевченка була у вищій мірі проста, ніжна, образна й народня—каже він—життьовість її полягала саме в загальнолюдськості його дум і почуттів: при всій народности, поезія Шевченка не має в собі ні найменших ознак якоїсь виключности—національної релігійної, політичної, станової; його пісні повні такої глибокої наївности й щирости, такої людяности й правдивости, що немає жадного народа, жадної справді розвиненої людини, яка не визнала б їх близькими, рідними» («Основа», 1861, кн. VI, «Значение Шевченка для Украины. Проводы его тела в Украину», стор. 4). Приблизно такі ж думки про Шевченкову поезію висловив у тому ж 1861 р. відомий критик російський А. Григор'єв, поширивши значіння Шевченка на цілу слов'янщину (як це зробив і Куліш у згаданій вище статті—промові—«Над гробом Т. Шевченка»). «З погляду краси і сили де-хто ставив його (Шевченка) нарівні з Пушкиним і Міцкевічем—каже Григор'єв. —Ми ладні йти навіть далі в цьому: муза Тараса Шевченка є та гола краса виявлення народньої поезії, що може тільки іскрами блищить у великих поетів-художників, Пушкина й Міцкевича, і що на кожній сторінці вражає вас у Шевченка—що нічого умовного не боїться. Йому потрібний дитячий лепет, пристрасне вуркотіння, народній гумор; він ні перед чим не спиниться і все це вийде у нього свіже, могутнє, наївне, запальне... У нього, дійсно, є і нестримана пристрасть Міцкевіча і чарівна ясність Пушкина, отже, справді, по силі свого великого таланта він стоїть немов посередині між цими двома представниками слов'янского духу... Так! Шевченко—останній кобзар і перший великий поет нової великої літератури слов'янского світу». («Время», СПБ, 1861, кн. IV). Такі були загалом погляди на Шевченка у кращих представників української і російської критики 60-х років XIX століття, такими вони перейшли і до дальших поколінь, до представників 70-х років.

IV.

ПЕРШІ СПРОБИ МАТЕРІЯЛІСТИЧНОГО ОСВІТЛЕННЯ ШЕВЧЕНКОВОЇ ТВОРЧОСТИ. Т. ШЕВЧЕНКО й М. ДРАГОМАНОВ.

Критика 60-х років, уславивши «народність» Т. Шевченка, поширила цей погляд на поета і серед громадянства і українського, і російського. Відомий письменник російський, І. Тургенєв також називає Шевченка «народним поэтом Малороссии», «самородком», і зазначає, що освічених росіян «талант його притягав своєю оригінальністю і силою, хоч ледве хто визнавав за ним те величезне, трохи не світове значіння, як це робили його петербурзькі земляки» («Спомини про Шевченка» І. С. Тургенєва, празьке видання Кобзаря, 1876 р., IV). Серед українського громадянства, серед української інтелігенції такий погляд на Шевченка панував незмінно довгі роки і через освячення його авторитетами Куліша й Костомарова, як було зазначено вище, і через те, що громадянство те не знало справжнього повного «Кобзаря», а знало пильно цензурований, надполовинений; отже і культ Шевченка на Україні, що поширювався і змінювався, особливо в 70-х і 80-х р.р. минулого століття, будувався лише на загально відомих «дозволених» віршах Шевченка.

Проте в сімдесятих роках було зроблено спробу оглянути усю спадщину Шевченка і показати ціле його значіння на тій підставі. Першу таку спробу зробив Ф. Сірко (псевдонім Ф. Вовка), що розглянув усі твори Шевченка, чи найбільше заборонені в Росії в цілі вияснення громадських і політичних ідеалів поета. Реферат той—«Тарас Шевченко і його думки про громадське життя» надруковано в Женеві, в «Громаді» Драгоманова (IV т. за 1879 р.). Насамперед Сірко повторює давню думку про народність Шевченка, при чому, на думку його, Шевченко «не з таких, що передражнювали мужицьку мову або підлагоджувались під склад народніх творів: думок, пісень, казок і иншого, як то робили в московській літературі Пушкин, Лермонтов, Гоголь, Кольцов, а в українській—Котляревський, навіть Основ'яненко, а з таких, що були справді дійсним виразом народнього життя, чиїми устами говорить сам народ, які з'являються провозвісниками й оборонцями, трибунами народніх мужицьких інтересів, в яких... зібравсь до купи, цілком вилився мужицький народній світогляд» (Сірко, названа стаття в окремому виданні, Львів, 1906, стор. 3). До таких справді народніх поетів Сірко відносить, крім Шевченка у нас, в літературах инших: Борнса, Томаса Гуда, А. Шенье, Лонгфело, почасти Беранже, Манцоні. Далі вказує Сірко і на всесвітнє значіння Шевченка (стор. 5), говорить про його життя, про його демократичні переконання, що повстали на «тому грунті, на якому виріс Шевченко, грунті,

що пройшов наскрізь кров'ю Коліївщини, Гайдамаччини» (стор. 7). Встановлює в брошурі своїй Сірко, що Шевченко що до релігії, як це виявляється з «Кобзаря», де торкалося догми,—«був цілковитим раціоналістом, а часом навіть і антихристіянським революціонером» (напр., у віршах—«Світе тихий»). Що до родинної моралі, то Шевченко, на думку Сірка, не намагався її похитнути, але протестував проти гніту батьків, проти церковного шлюбу, проти аскетизму, викликаного громадськими звичаями і т. д. В питаннях політичних Шевченко, по Сіркові, виявився найбільшим протестантом проти тогочасних політично-державних норм. «Відкидаючи саме самодержавство, він просто стояв за народоправство, яке було завсігди на Україні до з'єднання її з Москвою, за козаччину, за гетьманщину» (Op. cit., 47). Пізніше ж, розчарувавшись у гетьманах, Шевченко не хотів ніякої власти. «Широким і повним відкиданням самодержавства й державної власти взагалі треба, здається, характеризувати теоретичні погляди Шевченка в політиці»—каже Сірко (Op. sit. 53).

В справі міжнародніх відносин Шевченко, на думку Сірка, стояв за вільне і дружнє співжиття з народами цілого світу, найперше з поляками і москалями, а в українському національному питанні проповідував «не вузький націоналізм, а оборону своєї (національної) індивідуальности, що й є вихідним пунктом усього людського прогресу, конечною метою всякої культури й соціяльної революції» (ibid. 72). Нарешті, в питаннях громадсько-економичних і соціяльних Шевченко стояв на сторожі виключно інтересів мас: він протестував проти кріпацтва, цілим «Кобзарем», як величним актом обвинувачення, плямував панство усяке, своє й чуже, заступався за скривджених, бідних, поневолених, повставав проти фальшивого лібералізму. Таким чином, по Сіркові, значіння Шевченка, як автора «Кобзаря», для України величезне. «Шевченко зробив почин новому, щиро радикальному, демократичному напрямкові української національної ідеї. Він перший поставив у нас питання політично-національне й питання про кріпацтво на грунті соціялістичному» (ibid., 81). Сірко після критиків 60-х р., що охрестили Шевченка тільки «народнім» поетом і одмовляли йому навіть в епітеті «громадянин», ступив надзвичайно далеко наперед. В де-яких місцях своєї статті Сірко каже навіть, що Шевченко з своїми ясно сформульованими поглядами що до потреб і стремлінь українців в області політики, питань державних, громадських і соціяльних годиться цілком для революційної пропаганди серед народа, і вказує, що саме з Шевченка треба давати для тої пропаганди. Після вузької шестидесятницької критики на Шевченка, критики, що ні в якій мірі не стояла на засадах суспільних та економичних, а виключно на культурницьких (Куліш, Костомаров), спроба оцінки Шевченкових творів Сірком була справді цілком новим явищем. Сірко—виученик і прихильник Драгоманова—ступив в своєму розгляді

Шевченкової творчости на шлях історично-матеріялістичного досліду і трактує Шевченка, як продукт його доби, як витвір його класа—упослідженого і змученого в кріпацтві селянства, а твори його, як могутній протест цього упослідженого класа. Сірко не цілком видержує матеріялістичний підход в оцінці Шевченкових творів, але початок, пробу він зробив. А тим часом культурники по своєму тлумачать Шевченка, возвеличують його простонародність або національну романтику, що характеризує тільки перший період літературної діяльности Шевченка. Почався період експериментів над великим поетом.

І де-далі, то все більше творять цих експериментів, зглядно з потребами експериментаторів. Українофіли на Україні, з одного боку, виробили собі з «Послания» та з инших творів Шевченка, справді громадсько-політичний програм і, принявши поетичний твір за теоретичну працю, пішли й далі, одмахуючись од європеїзму, од європейської політичної еволюції та нових течій, з другого—або збирали матеріяли всякі про Шевченка, або в більшості, обмежувались влаштуванням «роковин», «поминок» по Шевченкові і виховували, таких як і самі, безкритичних, «абсолютних хвалителів» поета. В Галичині було те ж саме, може з де-якими тільки одмінами. «В кінці 60-х і на початку 70-х р.р. у Галичині вплив Шевченка з окремих письменників переходить на суспільство—каже А. Ніковський (передмова до кн. Драгоманова «Шевченко—українофіли і соціялізм» К., 1914, VI)—починають приймати його творчість галицькі партії й користуватися ним для формування суспільної ідеології та практичної праці в просвітніх заходах і в пропаганді серед народа. Образ Кобзаря й його твори так запанували в свідомості галицького громадянства, так імпонували своєю силою й героїзмом, що починається все більше возвеличення його і разом з тим бажання зробити з нього універсального генія для всіх далеких і близьких, теоретичних і практичних потреб українського народу». Але на тому не стало. «Консерватизм українського (галицького) суспільства—говорить той же Ніковський (ibid.)—його традиційне відношення до корони, самий склад української інтелегенції, що вербувалася, головним чином, з духовних кругів, все це—не дозволяло приймати всього Шевченка, який він єсть, з його бунтарським духом, сміливим раціоналізмом та різко виявленою ворожнечою до клерикалізму. Доводиться пристосовувати Шевченка до «місцевих обставин» і творити всякі операції над «Кобзарем».

Справа з Шевченком стояла, таким чином, зле і до того ж скрізь наступив, очевидно, час переоцінки його і правдивої чи хоч пильної і совісної критики його творів. З такою критикою і виступив славетний український учений, політик і публіцист Михайло Драгоманов, і його досліди над Шевченком є другою значно виразнішою спробою історично-матеріялистичної

оцінки Шевченка. «Таку людину, як Драгоманов, очевидно, не могло задовольнити відношення до Шевченка ні на Україні, ні в Галичині. Перше всього органично не міг він погодитися з тим, що Шевченка вважали за бога, за абсолютний авторитет, за невичерпане джерело життьової мудрости, основу соціяльно-політичної ідеології, за встановлений програм національної, політичної й культурної роботи» (Ніковський, op. cit., VII—VIII). Драгоманов бачив, що наспіла потреба в докладно розробленому ясно означеному й науково обгрунтованому соціяльно-політичному програмі для тодішнього українства, але ж він був цілком проти широкого користування в тих цілях творами Шевченка, противно Сіркові, що уважав конечним притягнення Шевченка для політичної пропаганди, і через те «практичну і теоретичну універсальність поетичної творчости одкинув». Загалом кажучи, Драгоманов, одкидаючи програмовість Шевченкових творів, «не доцінив самого Шевченка, як людину, як поета і як громадянина». В праці його «Шевченко, українофіли й соціялізм» (надр. вперше в Женевській «Громаді», за 1879 р., кн. IV; окремо вийшла у Львові р. 1906, під ред. Ів. Франка і в Київі р. 1914, під ред. А. Ніковського) дається надто невисока оцінка творчости Шевченка, признається невелике громадське значіння його поезії, зменшується освіта, інтелігентність та громадські ідеали самого Шевченка, «Але ж,—як каже Ніковський,—з усієї Шевченкової літератури праця М. Драгоманова виділяється своїми абсолютними властивостями точної, докладної наукової логично-збудованої історично-літературної розвідки. З науково-об'єктивного погляду вона була і аж до цього часу лишається, мабуть, що-найкращою розвідкою про Шевченка з громадського боку»... З цього погляду, праця М. Драгоманова не стратила свого значіння й тепер, даючи українському читачеві один зі зразків можливого критичного відношення до Шевченка та показуючи й де-які цікаві методи розслідування над творчістю Кобзаря (ibid. стор. IV—V). Така рекомендація книжки М. Драгоманова вже нині зарішуча. Праця ця й надто вже давня і безперечно має свої органичні хиби, що випливають з основної цілі автора повалити культ Шевченка, а через те й розвінчати його, показати, що він ніякий бог, а звичайний, хоч і дуже талановитий чоловік. Але все ж таки справді розвідка Драгоманова була незвичайною у свій час книгою про Шевченка.

Драгоманов показує насамперед тенденційність попередніх критиків Шевченкових, зазначає «крутіння» поета, по своїй уподобі, Кулішем, Костомаровим. Далі, спиняється на поглядах і критиці Шевченка в Галичині, де поета раз уславляли, як «пророка козацько-української республіки й повстання проти Москви» (Партицький), то як противника Москви й Польщі, то тільки Москви, з огляду на небажання розгнівати поляків (Згарський), то з Шевченка робили «смирного патріота»

місцевого (Ом. Огоновський), то «законного австрійського поступовця», звісно, без соціялізму й нігілізму (В. Барвінський). Драгоманов одмічає далі, як після празького видання «Кобзаря», де вміщено було багато його протицерковних віршів, перелякалися смирні галицькі патріоти (теж і україно́філи в російській Україні), як почали одгорожуватися від того «Кобзаря» і вживали заходів, щоб не допустити його до школи, до молоди і т. д. (Є. Желихівський, Партицький, Ом. Огоновський і инші). Слушно цілком указує Драгоманов, що таке сталося через те, що галичане підійшли до «Кобзаря» з абсолютним хваленням; апостоли і Христос навіть, по цензурованому «Кобзареві» Шевченка, зробився одразу беліалом, як довідались про раціоналістичні його твори і глянули на їх з клерикальної, ультрамонтанської точки погляду. «Так завше й буває з «пророками», на яких їх обожателі не дивляться об'єктивно й історично, а абсолютно»—зазначає Драгоманов (op. cit., 20) і додає при тому:—що кожного писателя тоді тільки можна оцінити як слід, коли роздивимось на нього власне історичним, об'єктивним поглядом та ще й на грунті тієї громади, в якій він виріс і працював (ibid. 22).

Досить докладно спиняється Драгоманов на питанні про «народність» Шевченка, цілком збиваючи погляди і давніших критиків—Куліша та Костомарова і новішого—Сірка. Поставивши перш усього питання, що таке в дійсності «народній письменник», у котрого «вилився увесь мужицький світогляд, усі народні інтереси» (слова Сірка), Драгоманов доводить, що «світогляд» і дух якоїсь породи людської не є щось вияснене і зафіксоване; світогляд складається з ріжних речей, міняється у цілих народів і є неоднаковий навіть серед селянства, де люди подібні одні до одних». Як що народній—мужичий письменник той, що пише за мужиків, то того не може бути, не може хтось один сказати за мільйони і так, як мільйони. Як що й є письменники, що пишуть просто для мужиків, то й до їх Шевченко не належав. «Хто перечитає найлюбіші вірші Шевченка, власне ті, де він виступає письменником із думками громадськими, той побачить, що він усього менше думав писати їх для мужиків—каже Драгоманов—инакше навіщо б він наносив туди не тільки «конфедератів», а й Аполонів, Ченчіїв, єссеїв, колізеї (ibid. 43).

Далі Драгоманов зазначає, що у Шевченка таки чимало є «неманірних» простих картин, зрозумілих навіть неписьменним людям, такі, напр., є його неполітичні вірші і поеми. «Тільки—каже Драгоманов—про їх треба сказати, що вони вийшли простими більше ненароком, ніж нароком, більше через натуру поезії (яка все тягне до простого), ніж через школу поета, яка була всього менше проста». (Докладніше про

«народність» Шевченка взагалі і про погляди на це Драгоманова див. брошуру прив.-доц. Л. Білецького – «Народність та національність у творах Т. Шевченка» (Кам'янець, 1920). Розбираючи Сіркове освітлення релігійности Шевченка, Драгоманов зазначає, що поет надто захопився біблією, був ціле життя під її впливом і навіть засвоїв собі біблейську мораль у поглядах на сім'ю й жінку (хоч це, звичайно, не вірно). Драгоманов пробує довести, що в питаннях релігії Шевченко не раціоналіст, принаймні, не постійний, не послідовний раціоналіст (підстава: цітата з «Марії», де він називає Марію святою силою всіх святих, пренепорочною, благою), та й не міг бути ним, додає Драгоманов, — «бо для того треба було иншої школи, ніж та, яку він пройшов, иншої компанії, ніж та, в якій він держався. Ті всі противу християнські й навіть безбожні слова й картини, на які показує наш товариш (Сірко),—то тільки або виклики досади гарячого чоловіка, який не бачить обіцяної богом правди на землі, або вільнодумне кощунство, або смілі замахи поета. То все початки раціоналізму, які ми бачимо й у наших мужицьких казках і піснях» (ibid., 50).

Що до думок про волю в державі й громаді, то тут, на думку Драгоманова, Шевченко пішов найдалі. Критик констатує тут вплив на поета «Истории Русов» і не згоджується з Костомаровим, ніби він ніколи не мав «мечтаний о местной независимости». В усіх писаннях 1845 р. («Великий Льох», «Розрита могила», «Кавказ») Шевченко виступає ясно з тим, що пізніше звалось українським «сепаратизмом»,—каже Драгоманов. Також у питаннях соціяльних далеко пішов Шевченко. «Любов до мужика,—каже критик,—до невільного, а потім і до бідного, — це найголовніша провідна ідея Шевченка і як поета, і як чоловіка (ibid., 68). Тільки «ми ніяк не згодимось,—додає Драгоманов,— щоб Шевченко був соціялістом. Ми думаємо навіть, що згодитись із ним (Сірком) було б шкідливо й для долі самого соціялізму на Україні, бо це б пустило невірну думку й про те, що таке соціялізм» (ibid., 69). Драгоманов і тут показує біблейство Шевченка, а саме: його заклики, на зразок біблейських пророків, до боротьби проти гнобителів (в «Кавказі» до черкесів, напр.), виступи проти державного здирства. Це, а також навіяні спогадами гайдамацтва вільнолюбні думки, на думку Драгоманова, «ще не роблять з Шевченка соціяліста», і думки ці «не можуть ставитися в ряд із думками соціялізму XIX ст.». Одкидає також Драгоманов і революційність Шевченка, бо ні в його, ні коло його не було для того грунту ні в думках, ні в силах, бо не було в Шевченка «міцної й ясної думки про поступ в історії» (а ця думка тільки й давала революціонерів Європи). «Так,— резюмує Драгоманов свої думки про Шевченка з громадського погляду,—Шевченко й зостався чоловіком, який мав добрі громадські бажання, часами мав повстанські мрії, а все-таки не

став ні політично-соціяльним, ні ще менше революційним діячем, навіть і таким, яким може бути поет» (ibid., 85). «Це зовсім не понижає Шевченка, як людину,—додає Драгоманов,—а тільки показує міру, вище якої не виросла (через що б там не було) його громада. Ганити ж громаду,—чом вона не була сяка, а така,—дурниця. Одно розумне діло, яке можна зробити тут, це—роздивитись, яка вона була, щоб зрозуміти, яким міг і мусив стати серед неї й такий чоловік, як Шевченко» (ibid., 86). Цілком скептично також ставиться Драгоманов до поширеної за його часів думки про Шевченка, як «практичного революціонера», доводячи, що жадних революційних виступів він не робив і ніякої пропаганди не проводив за свого перебування чи в Київі р. 1845-го, чи у поміщиків-друзів. «В кінці ж ми думаємо»,—каже з цього приводу Драгоманов,—що Шевченко міг мати велику силу, і політичну й революційну, хоч би й сам і не був практичним ні революціонером, ні навіть громадянином, політиком. І одно й друге потрібує осібної натури, якої Шевченко не мав, власне, через те, що він мав свою осібну натуру поета, тоб-то чоловіка, який думає, чує картинами і який перш усього рветься до того, щоб списувати ті картини чи на полотні, чи на папері словом» (ibid., 104).

Що до самих творів Шевченкових, до їх змісту, ідей, форми, прийомів творчости поета, то й тут Драгоманов находить багато негативного (і часто, треба зазначити, помиляється в своїх присудах). Драгоманов зазначає, що Шевченко почав писати як романтик, тоді як у російській літературі романтизм Жуковського й Козлова розвіявся й запанувала «соціяльна белетристика» 40-х р.р., під впливом Бєлінського—критика «натуральної», а потім «соціяльної» школи. «До думок натуральної й соціяльної школи ніколи не вибився Шевченко сам по собі, а української критики, подібної Бєлінському, тоді не було,—каже Драгоманов і далі додає,—почасти ж Бєлінського не любили в українських кружках, як через те, що ще українці... не підросли до його, так і через те, що й Бєлінський, збитий московською казьонщиною й гегелівською державністю, не хотів знати «письменства провінціяльної породи» (ibid., 45). Оглядаючи твори Шевченка, каже Драгоманов: «В раніших своїх поемах Шевченко виступає зовсім романтиком («Причинна», «Тополя», «Утоплена»). Далі він стає більш реальним,—та все-таки збивається на мелодраму (у «Катерині»—«сидить батько кінець стола», у «Гайдамаках»—як Гонта ховає дітей, у «Відьмі»—смерть батька, і навіть у «Наймичці»—найпростішій із усіх його поем—смерть наймички). Вибирав для своїх поем Шевченко до останніх часів иноді речі зовсім не дійсні,—сходив на противну поезії алегорію («Великий льох»), на темні слова» (ibid., 45—46).

Одмічає Драгоманов у Шевченка й «помилки проти наукової правди», напр., оповідання про походження царів у «Саулі»,

картини небувалого Риму за Нерона в «Неофітах», помилки проти історичної правди в поемах і віршах на історичні теми. Причина того лежить, на думку Драгоманова, в малій освіті Шевченка (в цілій книжці Драгоманова роскидано уваги і думки про малу освіту поета, але нині, після опублікування щоденника і листування Шевченкового і спеціяльних розвідок про це—думки про малу освіту поета треба цілком поховати, як неправдиві). Драгоманов добачає навіть багато правди у відомій рецензії Бєлінського на «Гайдамаків», погоджуючись, очевидно, з російським критиком, відносно заплутаности і «вычур» та «замашек плохого пииты» у поемі, хоч тут же зазначає: «замашек плохого пииты», справді, чимало у Шевченка; Бєлінський тільки не бачив, що Шевченко не «плохой пиита», а поет, якому не було доброї школи» (ibid., 108).

Торкається Драгоманов і питання про форму творів Шевченка. Він зазначає, що велике число поем і ліричних віршів дуже необроблені («Гайдамаки», «Відьма», «Неофіти»). «Сон» і «Посланіє до земляків» можуть назватись примірами ростріпаности,— каже Драгоманов (ibid., 106). «Видно зараз, що Шевченко і мало-таки прикладав праці, щоб обробити свої писання, і мало знав добрі приміри артистичної роботи у инших письменників».

Проте, звісно, находив Драгоманов у Шевченка чимало й доброго. «Шевченко дав нам,—каже він,—найживіші картини щоденного життя (доволі буде показати, напр., на діда, бабу та хлопця в «Наймичці», на «Садок», «Тече вода» і т. д.), начеркнув образи чиновництва, панства, салдатчини, москалів, українців, дівчат. Не мало показав він і звичайного горя од теперішніх порядків, горя соціяльного, горя салдатчини («Пустка»), наймів («Як би мені черевики» і инш.) і показав найпростішим, найреальнішим способом» (ibid., 46). То все, на думку Драгоманова, «подарунок натури поета, а трошки, звісно, й часу, од духа якого не міг уже втекти й наш поет,—та не тієї школи, з якої він вийшов, і з якої не вміли вивести його земляки, його громада, критика... В ті часи, коли складався поет наш, чужа критика сміялась над ним,—а земляки вміли тільки кланятись йому, як кланяються й досі. Ті перли, які дав нам Шевченко, як поет, він дав нам од себе: більш наперекір своїй школі й своїм письменним землякам, ніж дякуючи їм». Такі прості Шевченкові твори,—думає критик (наче корегуючи свій погляд на «мужичість» і «громадськість» Шевченка),—«показують, що, вправді, в ньому був і мужичий письменник, і душа-чоловік, і великий розум, і глибоко-громадський чоловік. Та тільки й вони не дають нам уважати Шевченка тим, за що його хотять уважати: за чоловіка зовсім нових думок... а показують тільки, чим би він міг стати в иншому товаристві, яке б, справді, дало йому європейську науку! Тим вище ми мусимо поставити особу Шевченка» (ibid., 111).

Такі в головних рисах погляди визначного українського громадянина на великого українського поета. Драгоманов зглибока розглядає творчість і життя Шевченка, часто, правда, помиляється (та й не міг не помилятися, оперуючи тодішніми даними про Шевченка), але часто подає правдиву і глибоку думку, кажучи напр., що «Кобзарь» є вже річ пережита, – «ein überwundener Standpunkt», що він є лише зерно, «яке перележало в коморі й не послужило як слід у свій час, коли було свіже, а тепер уже мало на віщо й годиться» (ibid. 115). Драгоманов в останньому помиляється, але ж у виясненні причин похибок Шевченка, як поета, в аналізі грунту його творчости—життя особистого, товариства, цілого суспільства—в характеристиці тодішнього (за часів Драгоманова) життя громадського на Україні і в Галичині, суспільних і літературних течій,—одно слово, усього того, що виробляє поета і розвиває його талант, що спричинюється до вироблення й еволюції думок про поета,—тут Драгоманов каже правду, праця його надзвичайно цінна, і «історично-літературний інтерес її лишається безсумнівним».

V. ШЕВЧЕНКО В ОЦІНЦІ ІСТОРИКІВ ЛІТЕРАТУРИ 80-х р.р. (ПИПІНА, ПЕТРОВА, ОГОНОВСЬКОГО). КРИТИКА 90-х р.р. Б. ГРІНЧЕНКО, ЙОГО ПОГЛЯДИ НА ШЕВЧЕНКА, ЯК НА НАЦІОНАЛЬНОГО ПОЕТА ТА ЙОГО ПОЛЕМИКА З М. ДРАГОМАНОВИМ. ІНША ЛІТЕРАТУРА ПРО ШЕВЧЕНКА 90-х р.р. XIX ст.

Шевченківська література ближчих років (після праці Драгоманова) мало що нового й цінного принесла до оцінки його творів і значіння; особливо ж треба закинути це загальним працями по історії українського письменства. Так, напр., відомий російський історик літератури А. Пипін в книжці, написаній ним спільно з Спасовичем,—«История славянских литератур» (р. 1879) подає лише в загальних виразах оцінку Шевченка і то зовсім не самостійну, а зложену ним під впливом давнішої критики української, переважно Куліша. Нічого нового не дала й книжка проф. Н. Петрова —«Очерки истории украинской литературы XIX столетия». Віднісши Шевченка у своєму зовсім неслушному поділі українського письменства на напрями (псевдокласичний, сентиментальний і инші) до «українського слов'янофільства», зазначивши в ріжних місцях своєї книжки то «могутність таланту Шевченка», то «тенденційність» (!) його віршів історично-політичного характеру («Кавказ», «Сон», «Холодний яр» і инші), докладно спинившись на змісті його творів (переказуючи зміст усіх важніших творів), на огріхах поета що до історії і народньої основи багатьох його поезій, а також на еволюції його творчости (від романтизму до «слов'янофільства»),—Петров особливо докладно спиняється на російських творах Шевченка і взагалі на питанні про російську мову в творчості

нашого поета. «Російські його твори показують,—каже Петров,—що він надавав російській і українській мові однакові права горожанства в сім'ї слов'янських мов і наріччів... А після свого заслання,—додає він,—на кінці свого життя Шевченко дивився на українську й російську мову, як на два паростки одної і тої ж самої російської мови; і Петров повторяє навіть легендарну звістку Тургенева (в споминах його про Шевченка в Празькому виданні «Кобзаря»), що поет «задумав написати поему такою мовою, що була б однаково зрозумілою й росіянинові й українцеві« (Петров—«Очерки», стор. 353). «З цього виходить,—робить висновок історик літератури,—що Шевченко зовсім не був виключно українським поетом. Що правда,—зазначає далі Петров,—твори Шевченкові в російській мові були тільки зовнішньою спробою примирення в діяльності Шевченка двох споріднених літератур... Але ця зовнішня спроба набирає для нас великого значіння, через те, що вона була виявленням і результатом більше внутрішніх, інтимних звязків між українською поезією Шевченка і кращими представниками російської літератури» (ibid., 355—356). Охарактеризувавши отак творчість Шевченка (при чому характеристика її що до взаємовідносин в ній мови української й російської зовсім не самостійна, бо такі більше чи менше думки висловлювали вже Куліш і Костомаров), Петров починає говорити про панславізм Шевченка, про впливи на його російських поетів і, нарешті, приходить до зовсім дивовижної думки, ніби вплив російських поетів на Шевченка, зокрема вплив Пушкина, був такий надзвичайний (не тільки «Перебендя» та інші поезії Шевченка написані, мовляв, під впливом Пушкинових—«Чернь» «Пророк», а навіть «Наймичка»—результат впливу на поета романса Пушкина—«Под вечер осенью ненастной»), «що навіть мова Шевченкова близька до мови Пушкина».

Нічого самостійного і нового не сказав про Шевченка і український історик літератури Ом. Огоновський в своїй—«Історії літератури руської» (Львів, 1889, т. II). Він подає ще докладнішу, ніж у Петрова, біографію поета і зміст творів, говорить про поділ літературної діяльности Шевченка на три доби (романтизм, національно-політичні теми і період реалістичних писань) та про російські й польські впливи на поета. Те ж саме говорить Огоновський і трохи пізніше, в статті редакційній до т. I-го «Кобзаря» (Львів, 1893 р.)—«Де-що про життя і літературну діяльність Тараса Шевченка», додавши тут, крім того, кілька слів про повну свою згоду з Костомаровим що до «народности» у творах Шевченка. Огоновський, як і Костомаров колись, каже, що «поезія Тарасова—се пісня, ...яку міг би заспівати тепер цілий народ» цітує навіть слова А. Григор'єва, цілком, таким чином, знехтувавши докази проти народности Шевченка Драгоманова, що були висловлені ще р. 1879 і що були відомі Огоновському, бо він посилається на книжку Драгоманова в своїй статті.

Досить помітним явищем в Шевченківській літературі була стаття Трохима Звіздочота (Зіньківського) — «Тарас Шевченко в світлі європейської критики» («Правда», Львів, 1891, і теж в другій книжці творів Зіньківського, надрукованих у Львові р. 1896, під редакцією Б. Грінченка), що в ній автор високо підніс значіння Шевченка, як поета не тільки національного українського, а також, як поета всеслов'янського і всесвітнього. Далеко більшого значіння треба надати (що до оцінки Шевченка, як поета національного українського і всесвітнього) статтям Б. Грінченка, друкованим ним під псевдонімом П. Вартового в «Буковині» за р.р. 1892—1893 під назвою—«Листів з України Наддніпрянської». Листи ці взагалі і особливо в тих місцях, де мова йде про українську літературу і Шевченка, цікаві і як виявлення поглядів на Шевченка самого Грінченка, найвидатнішого представника українських письменників і суспільства 80 та 90 р. р. минулого століття, і як ознака певного етапа в еволюції поглядів на Шевченка серед самого тодішнього радикальнішого українського суспільства і, нарешті, ще й тим, що вони викликали одвітні статті-листи по всім зачепленим Грінченком питанням у М. Драгоманова.

Повстаючи найперше проти твердження Огоновського (в «Історії літератури руської»), ніби Шевченко перенявся думками національно-патріотичними (після заснування Кирило-Методієвського товариства) від братчиків, Грінченко доводить противне: що братчики, зокрема Костомаров навіть, були під впливом Шевченка, що такі твори, як «Сон», «Іван Гус», «Посланіє» написав він до заснування К.-М. братства і що, таким, чином, «не Костомаров на Шевченка, а Шевченко на Костомарова впливав; Шевченко Костомарову сказав нове нечуване слово, Шевченко показав Костомарову шлях» (Б. Грінченко, «Листи з України Наддніпрянської», К., 1917, єтор. 45). Свідоцтвом цього впливу Шевченка чи, принаймні, ознайомлення Костомарова з новими думками поета є, між иншим, вказівка Грінченка на враження Костомарова од прочитаних йому Шевченком нових поезій його (цітоване вище місце в статті Костомарова— «Воспоминание о двух малярах»). Далі, Грінченко заперечує думку Огоновського, ніби в національних поглядах Шевченка був перше період українського патріотизму «з старокозацькою закраскою», а далі без неї, бо в козаччині та гетьманщині поет розчарувався: «Шевченко, справді, відмінив свої погляди на старшину козацьку,.. але завсігди був він прихильним до гетьманщини, яко до автономної форми політичного життя вкраїнського; а ще більше прихильний він був до народніх козацьких рухів, хоча завсігди розумів і все те зло, яке повставало з їх (ibid., 47). Шевченко ніколи не зрікався своєї старовини,—каже далі Грінченко,—він своїм геніяльним оком уздрів той пункт, з якого треба було дивитись на нашу минулість, і став на йому. Його

геній наштамповує ганебним клеймом тих, хто був «грязею Москви» та «варшавським сміттям», ганить людей, але він цілком обстає за загальним національним рухом, що мав своєю метою загальнолюдську та національно-українську волю» (ibid., 48). Грінченко вважає Шевченка цілком свідомим національно, свідомим тоді, коли до цього ще майже ніхто не дійшов, і каже, що через те він «своєю національною свідомістю єсть геній, а своєю незмірною вагою, значінням у справі національного відродження свого рідного краю єсть з'явищем феноменальним, єдиним може на світі» (ibid., 49). Грінченко показує далі в цій своїй статті, як широко розумів Шевченко слов'янське питання. «Він,—на думку Грінченка,—признавав за кожним слов'янським народом право на цілковиту національну самостійність і насамперед признає її за вкраїнсько-руським народом. Він гостро береже цю самостійність од усяких заходів... і зовсім не спиняється перед марою того «единого неделимого»... Поет гостро виступає проти всякого деспотства взагалі і проти деспотства тодішнього російського режиму зокрема... (ibib., 50); «Шевченко перший виразно висловив ідею повної незалежности української, яко нації, і вкупі з тим зостався завсігди і всюди толерантним до инших націй... Своїм словом поет розвіяв ту темряву з усякої неправди, яка обнімала досі питання про нашу національність, і поставив замісць тієї темряви своє світло. Він був перший українець з правдивою національною свідомістю, і ніхто не пособив так, як він, вироблятися доброму вкраїнському національному світоглядові»... (ibid., 57). «Шевченко з трупів поробив живих людей, бо що таке були до його українські інтелігенти, яко українці, коли не трупи? За це ми й звемо його нашим національним пророком; тим ми й бачимо в йому феноменальне, може, єдине з'явище у всесвітній історії». «Ми певні,—каже Грінченко, закінчуючи свій шостий, цілком присвячений Шевченкові лист,—що в українській літературі з'явиться ще багато діячів, рівних Шевченкові талантом, але не буде вже ні одного рівного йому своїм значінням у справі нашого національного відродження: будуть великі письменники, але не буде вже пророків».

М. Драгоманов, що жив у той час у Болгарії, як професор Софійського університету, відповідаючи Грінченкові на його листи своїми «Листами на Наддніпрянську Україну», (друкувалися його листи в р.р. 1892—1893 в «Буковині» і в «Народі», окремо видані у Київі р. 1917), критикуючи його, як він каже, «національну вузькість», широко освітлюючи усі питання, зачеплені Грінченком з погляду людини європейської освіти, в питаннях що до Шевченка повторює, властиво, з де-якими одмінами, свої давніші думки (з р. 1879). Він не погоджується з Грінченком, що правдива українська національна свідомість почалась тільки від Шевченка, і згадує підготовчі чинники в цьому—К. Рилеєва з його «думами» і «поемами» (Войнаровський, Наливайко),

з української історії—«Історію Руссов», «Общество соединенных славян». Це все виховувало і в Шевченкові національні погляди, як і инші знайомі його на Україні—«ліберали й аболіціоністи» Капністи, Репніни й инш.

Отже, мовляв, не геній Шевченка освідомив його, бо «тепер уже ніде нема поглядів на геніїв, як на істоти, котрі родяться чудесно і творять чудеса мечами, здобутими від фей», а народолюбство його і національна свідомість вийшли «з суми всіх цих елементів». Проте все ж таки Драгоманов не тільки признає за Шевченком право іменуватися генієм, а й зазначає, що національна свідомість Шевченка і його народолюбство поставили його, «як епохальну прояву в історії громадської думки на Україні» («Листи на Наддн. Україну», стор. 27). Таким чином, бачимо, що Драгоманов поступив наперед від 1879 р. в питанні про значіння Шевченка. Але тут же Драгоманов завважає, ніби не скрізь однаково був свідомий Шевченко, що він, напр., «ще не мав думки непремінно виробляти окрему літературу українську, бо він писав свої повісті по московському, також писав навіть свій Дневник, сценарій до «Стодолі» і т. и. (ibid., 27—29). На цей закид Драгоманова відповідав тоді ж таки Грінченко, але питання про російську мову Шевченка піднімалося й пізніш, і особливо вороги українського письменства хапались за цей «Дневник» і листи Шевченка, писані російською мовою, на доказ того, що поетові було однаково, якою мовою писати. Тепер уже добре усім відомо, що Шевченко писав свої російські твори в неволі, теж і «Дневник» він вертаючись з заслання, під повсякчасним страхом за те, щоб не накликати на себе знов біди. Сам Шевченко в листі до Сіраковського поясняв, що він не відповідає йому українською мовою тому, що «запуган» (твори Т. Шевченка, т. II, СПБ, 1911, бк. 390; про російську мову у Шевченка: С. Єфремов—«Шевченко й українське письменство», в збірці — «Шевченко», К., 1914, ст. 62—63; инші здогади про російську мову у Шевченка – в моїй книжечці «Шевченко—щоденник, уривки», Х, 1924 року). В другім місці Драгоманов говорить про де-які твори Шевченка і, як і перше, в розвідці «Шевченко, українофіли й соціялізм», зазначає, що «заміри Шевченкові остались далеко вище їх виконання». Причиною тому Драгоманов уважає, як і раніш,—«літературну і всяку другу необразованість поета» і, згоджуючись на порівняння Шевченка з Пушкиним і Лермонтовим що до змісту їх поезії, не допускає такого порівняння що до форми їх: «Шевченко не мав систематичної освіти, не знав мов, не стежив за європейською літературою, не працював над обробленням своїх творів» і т. д. Признаючи «незвичайну силу» Шевченка, «котра все-таки виявила себе»,—Драгоманов однак не хоче визнати його «за викінченого поета образованої громади». На думку Драгоманова,—«це був тільки матеріял великого поета» (ibid 65).

Після цієї полеміки Грінченка з Драгомановим, полеміки, що зачепила й широко освітила цілий ряд питань українського життя, культури і письменства—політичних, національних і літературних, і встановила (в статтях Грінченка) погляд на Шевченка, як на великого національного українського і всесвітнього генія, довший час нічого не з'являлось в науковій літературі шевченківській чогось важливого взагалі і цінного для питання про значіння Шевченка зокрема. Згадати тут треба тільки велику працю Ол. Кониського—«Тарас Шевченко—Грушівський. Хроніка його життя», що друкувалася окремими розвідками («Дитинний вік Шевченка», «Парубоцький вік Шевченка» і т. д.) в «Записках наук тов. ім. Шевченка» у Львові з 1892 року і вийшла в світ окремо в двох томах р. 1898—1901. Праця ця ще й досі цінна, бо ще й дос іце єдина велика біографія поета, єдина збірка величезного фактичного матеріялу про Шевченка, приведеного в певну систему.

З инших праць—книжок і статтів—про Шевченка в тім часі (в кінці 90-х р.р. і на початку XX стол.) треба одмітити брошуру А. Н. Лісовського—«Главные мотивы в поэзии Т. Г. Шевченка» (Полт., 1896), де він розбирає головніші, переважно побутові твори Шевченка і характеризує творчість поета. На ту ж тему написана й стаття проф. М. Сумцова «О мотивах поезии Т. Г. Шевченка» (Киевск. Старина», 1898, кн. II), тільки проф. Сумцов спиняється більше на «народніх» мотивах поезії Шевченка і вертається власне до питання про «народність» його. Сумцов, порівнюючи народність Шевченка з народністю Пушкина, розріжняє в ній народність зовнішню (запозичення з народніх джерел—казок, пісень, переказів, вірувань, обрядів) і народність внутрішню, психологичну. Останню, на думку проф. Сумцова, визначити дуже тяжко і в цілому зовсім неможливо (тут Сумцов у де-якій мірі повторює давнішу думку Драгоманова, власне думку про те, що «дух» та «світогляд» народа—те, що у Сумцова зветься «внутрішньою психологичною народністю»—не є щось стале, вияснене і вияснити його не можна). Проф. Сумцов зазначає тільки, ніби ці внутрішні елементи народности у Шевченка такі широкі, що вони на всю його поезію кладуть печать «народности», і кожний, навіть чужий, позичений, сюжет офарблюють національними фарбами (проф. Сумцов, очевидно, вживає тут термін «національний» у вужчому значінні,—в значінні «народній», як це показують инші місця його статті).

Про народність Шевченка згадав знов проф. Н. Стороженко в статті «Гениальний горемыка» (Н. Стороженко—«Из области литературы. Статьи, лекции, речи, рецензии», Москва, 1902). «Поезія Шевченка у вищій мірі суб'єктивна,—каже Стороженко,—вона так тісно звязана з його життям, що становить з нею одну нерозривну цілість. Але талант Шевченка був занадто великий, щоби замкнутись у тісну гаму особистих

почувань; він великий тим, що в його піснях виявилась колективна душа українського народу, що обрав його, як влучно сказав Костомаров, своїм заступником», і т. д. Проте Стороженко визнавав за Шевченком не тільки «народнього» співця, але й національного українського поета. «Він був не тільки народнім, але й національним поетом,—каже Стороженко,—виразником гуманних ідеалів сучасної йому української інтелігенції. Все те, про що думала і мріяла молодь тодішня, освічена українська молодь сорокових років, все це з'явилося у Шевченка в яскравих поетичних образах, зогріте вогнем його гарячого поетичного серця» (назв. стаття, стор. 425). «Справді народнім» поетом називає Шевченка також і Ол. Барвінський (після Костомарова) у своїх—«Виїмках з народньої літератури української XIX віку» (4-е видання, Львів, 1905), хоч далі і він також поширює значно значіння поета. На думку Барвінського, «в артизмі Шевченко уступає місце таким поетам, як Міцкевич і Пушкин, позаяк не мав такої освіти, як вони (відгук думки Драгоманова). Однак, животворністю ідей, благородними і всеобіймаючими почуваннями, природністю і простотою Шевченко де-коли їх перевищує. «Тому,—каже Барвінський—Шевченко не тільки українсько-руський поет народній, але поет усієї людської суспільности, пригнобленої нещасними обставинами суспільного життя». (Назв. книга, стор. 209).

Отже виходить, що питання про «народність» Шевченка стояло, як і перше, вирішеним позитивно і на порозі нового століття, і тільки варіювалось у всякий спосіб у науковій (Сумцов) і ненауковій (Барвінський) літературі. Переконуючі докази проти народности Шевченка Михайла Драгоманова зосталися непомітними для більшости дослідників Шевченкових творів, можливо, через те, що висловлено було їх у «Громаді», десь у Женеві, у виданні, що було майже недосяжним і майже зразу зробилось раритетом. Явилась потреба наново зняти це питання, тим більше, що вороги української літератури, особливо новішої, на кожному кроці вказували на це і намагалися принизити й дискредитувати саме питання про українську літературу і про можливість її буйного розцвіту в майбутньому.

VI. ПОЧАТОК XX СТОЛ. Й НАЦІОНАЛЬНА КРИТИКА ТА ПУБЛІЦИСТИКА ПРО ШЕВЧЕНКА. КУЛЬТ ШЕВЧЕНКА, ЯК НАЦІОНАЛЬНОГО ПОЕТА.

Початок двадцятого століття приніс численну літературу про Шевченка, хоча серед великої сили дрібних статтів і заміток було дуже небагато справжніх розвідок. Критики здебільшого топтались на одному місці, повторювали давно й не раз сказане, повторювали, звісно, з де-якими варіяціями, і майже не було таких, що спромоглися б на глибший аналіз творчости поета

і на нові висновки. Розуміється, винні в тому в найпершій мірі тяжкі обставини українського дореволюційного життя, що не давали ні змоги, ні надії—організувать будь-які сталі студії над Шевченком: це була справа неможлива в умовах тодішнього російського режиму, в умовах повної відсутности відповідних наукових закладів, своєї преси, школи і т. д. На приватну ініціятиву, ініціятиву учених, що працювали на полі російської науки, хоч би й українців, також надіятись не можна було. І тому справа з вивченням Шевченка не посувалась наперед майже ніяк, коли не рахувати де-яких більше чи менше вдалих спроб у Галичині.

Про потребу організації усіх живих наукових сил для дослідів над Шевченком говорилося проте віддавна й писалося від самого початку існування української преси, від 1906-го року. Ще тоді, на світанку «свобод», так жорстоко придушених царсько-поміщицькою зграєю, почулися були голоси про потребу дослідів над Шевченком, про наукове видання його творів, то-що. В II кн «Нової Громади», напр.,—першого українського літературно-наукового місячника в XX столітті, В. Мировець писав з цього приводу (характерним для початків української національної преси піднесеним стилем): «Шевченкова доля була така ж, як доля його рідного краю. Все щиро національне, одмітне од російського, ще з XVIII ст. було прибито, приглушено, задавлено. Мов страшним морозом, прибито було ще на цвіту й молоду, що тільки починала рости та розвиватись, науку вкраїнську. Як і на літературному полі, багато кращих сил пішло до російської науки. Українська наука все занепадала, ледве животіла, не маючи свого огнища—університетів, наукових товариств, то-що. Такі вчені серед українців, щоб присвятили себе цілком українській науці, зустрічалися дуже рідко, тільки як щасливі винятки. Тим-то не було у нас на Вкраїні і таких людей, таких учених, щоб усе своє життя присвятили праці над творами Шевченка, як, напр., в Англії, присвячують Шекспірові або хоч би і в Росії—Пушкинові. Коли й писали про Шевченка по ріжних і російських, і вкраїнських виданнях, то писали якось випадково,—не працювали над його творами систематично»... (Стаття—«Чого нам так сумно згадувати про Шевченка»). Далі, в цій же статті В. Мировець ставить питання й про те, що й як треба зробити в справі дослідів і наукового видання Шевченкових творів, повторюючи й доповнюючи давні побажання що-до цього (перегляд їх і кваліфікація в статті І. Айзенштока «До тексту Шевченкових творів», «Шляхи Мистецтва», 1922, II і окремо).

Та хоч і як реальна ця причина—непереможні зовнішні обставини,—нею самою годі пояснювати брак глибших, докладніших розвідок про Шевченка, а ще менше нею пояснити можна те, що й на початку XX ст., як і в цілій другій

половині XIX-го, погляди на Шевченка в масі української інтелігенції були майже ті самі. Знаємо вже, що погляди на поета, те чи инше розуміння його складається в колах освіченіших людей певних груп суспільних і поширюється через критику (критиків) далі. Критик, як і письменник, краще тільки зформулює ті, наразі усталені вже погляди, прибере їх у відповіднішу форму, в самі ж погляди на дане явище, в оцінку якогось письменника, напр., він не внесе нічого або майже нічого по-за тим, що склалося в колі його однодумців, в тій суспільній (класовій) групі, що до неї сам критик належить. Перший трівкий погляд на Шевченка, що його потім поширено серед усієї інтелігенції української, склався, як бачили, серед освічених кол українських шостидесятників, зараз же після смерти поетової. Ці шостидесятники—«культурники», в першу чергу ближчі приятелі Шевченкові (Куліш, Костомаров), що й за життя поетового не розуміли його, в шостидесятих роках уже канонізували Шевченка, як «народнього поета» (уважаючи це за велику йому честь і найбільшу похвалу). Репутація виключно народнього (простонароднього, селянського) поета держалась за Шевченком дуже довго—її піддержували усі українофіли у нас, рутенці в Галичині, редактори творів Шевченкових, критики, що комплектувалися з міщансько-буржуазних кол, свято почитували царське й цісарське правительства й, викинувши, часом за цензорською, а иноді й за своєю клерикально-патріотичною ініціятивою, усі богохульні й революційні Шевченкові твори, пишалися його «народніми» творами й умлівали над ними. Цей погляд на Шевченка тільки похитнула критика Драгоманова, але ніскільки не знищила.

З вузькістю такого погляду на Шевченка після Драгоманова, як бачили, боролися й инші українські критики, надто Б. Грінченко й инш. представники його покоління. Але й це покоління (80-х і 90-х років XIX ст.), переможно змагаючись з українофілами, народниками 60-х років, саме кваліфікується в історії громадської думки на Україні, як народники-вісімдесятники. Представники цього поглибленого народництва зняли з Шевченка ярлик «народнього» поета, але й вони, лишаючись у своїй громадській і літературній роботі переважно на грунті культурних домагань і пропаганди і ставлячи за головну мету—боротьбу за національні права українські, за національну свободу, за національну пресу, школу, за вільний розвиток мови то-що,—вони, народники-вісімдесятники, усвоїли й поширили погляд на Шевченка, як на поета національного. Отже, цей останній погляд перейшов і в XX століття і панував трохи не два десятиліття. Розуміється, нічого проти цього не можна було б сказати, як би таку оцінку Шевченка, як поета, поширювано не як виключну, єдину (бо хто ж перечитиме, зрештою, що Шевченко був і народній поет і національний, а далі й всесвітній?)

коли б критики—представники свого часу й ідеологи своїх класових угрупувань не чіпляли б до поета саме своїх ярличків, коли б вони пробували підійти не з власного тільки погляду, наперед принятого, а з погляду, що випливав би з усебічного аналізу Шевченкової творчости. А ми ж знаємо, що після Сірка й Драгоманова, з його матеріялістичним підходом до Шевченка, подібних спроб оцінки Шевченка, в звязку з його добою, не було майже аж до нашого часу. Критики,—а скільки їх було, а хто тільки не брався про Шевченка писати!—писали тисячі статтів, перегорнувши тільки потрібні їм сторінки «Кобзаря» або й зовсім його не читаючи, а списуючи потрібне їм у инших «критиків». От де друга причина того, що ми ще й досі не знаємо Шевченка (перша—нехай заборони, цензура, брак дослідчих, наукових установ, одно слово—непереможні зовнішні обставини, як сказано вище), що й на початку XX століття погляди на його серед широких кол читачів—мало не ті ж самі, що й на протязі усієї другої половини XIX століття. Винні в тому самі керуючі кола читачів, сама українська інтеліґенція, критики, редактори, що на Шевченкових творах свої програми складали і до своїх знов програмів Шевченкові твори підганяли!

Замісць студій над Шевченком вони утворили символ своїх вірувань, гасло своїх домагань і «освятили» поета поширенням його культу,—там же, де культ, святощі, пишне святкування—там немає перевірки, аналізу, вивчення, і справжня любов до поета перетворюється на звичку повторювати мертві формули. А хто не прославляв Шевченка, хто не канонізував його, хто не кланявся йому, як святому, як рівно ж—хто не робив його «своїм», хто не глумився над поетом? Воістину, сумна доля найбільшого українського поета! За життя його з нього пробували зробити спершу чередника-пастуха, далі Енгельгардт визначив йому кар'єру повара, а потім лакея, полтавські «мочеморди» хотіли зробити з нього п'яницю, а третє «отделение его императорского величества»—салдата-фронтовика. Після смерти ж поета заходилися витолковувати його всі, кому не-ліньки, і що далі, то більше «виключних» претендентів на його з'являлося, і кожен доводив, насмикавши з «Кобзаря» потрібних йому цітат, що поет був «такий, а не инший». «Доказується,—писав колись М. Сріблянський (в статті «Поет і юрба», «Українська хата», 1910, III),—що Шевченко був соціяліст і не соціяліст, що він був націоналіст і «смиренький уніятський попик» і приятель візантійського Саваофа, що він був сепаратист і патріот «єдиної, неділимої», був і демократ і пан, був щиронародній український, виключно український, а разом і універсальний, світовий поет... Українські радикали, соціялісти, клерикали, монархісти, ліберали, октябристи, Шульгіни й атеїсти, хулігани й подвижники—всі дають

свою «концепцію» Шевченка, при чім обов'язково від імени тридцятимільйонного українського народу». Річ ясна, що де-які з отих угруповань, часто соціяльно-протилежних, і демонструвати при нагоді намагались свою єдність, однаковість з Шевченком, нагода-ж ця незмінно бувала в дні Шевченкових роковин—уряджували концерти, вечірки, доклади, вистави й т. д.

Останніми часами вже не раз говорено й писано про те, що треба ліквідувати цей «культ» Шевченка й організувати нарешті досліди над поетом, поставивши їх так, щоби забезпечити їм правильність і успішність (заснувати спеціяльний інститут чи катедри то-що). Та перші голоси в цій справі з'явилися значно раніше, ще в 1910—1911 р.р. (як що не рахувати голоса Драгоманова ще в 1879 році). Під час 50-літніх роковин смерти Шевченка М. Євшан писав у своїй книжці про Шевченка («Тарас Шевченко», К. 1911) так: «Але те все (щорічні, традиційні Шевченкові свята)—«страшне, велике непорозуміння, яке час був би викорінити. Таке офіціяльне святкування Шевченка не посунуло нас ані кроку наперед, не поставило нас ближче до поета і його думок,—а вивчило нас тільки облуди! З живої душі і співу поетового хочемо викувати для себе догмат, який би нас оправдував, служив раз на все прикриттям та позліткою нашого убогого, нерухливого духу. І так від Шевченка ми досі нічого не навчилися, а навчилися тільки обманювати самих себе, і ображувати систематично лиш пам'ять його»... (стор. 6—7).

Як що в XIX ст. святкування ці не набрали ще характеру чогось обов'язково-каноничного, бо традиція святкувань тільки встановлялася, то в XX—ій вже було усталено цілком, тим більше, що в новому столітті були особливі, надто сприятливі для того обставини: 1905 рік, після якого вперше на Вкраїні вільно стало влаштовувати Шевченківські свята-роковини й боротьба за їх в часи реакції; 1911-ий рік—50-літні роковини смерти Шевченка, 1914-ий рік—100-літні роковини народження поета й нарешті національна революція на Україні 1917-го року. За цей час традиція «Шевченкових роковин» поширилась по всій Україні і по всіх землях, де живуть українці, витворився певний ритуал—шаблон і... майже спинено тим самим, особливо після 1917-го року, оригінальні й грунтовні досліди над Шевченком. На роковинах і за часи революції стільки наговорили й написали про Шевченка, так його «об'яснили», що вже нічого було досліджувати...

Варто спинитися хоч на головній літературі Шевченківській того часу, хоч на небагатьох статтях, найбільше характерних для того чи иншого моменту початку XX століття, щоби установити основні погляди критики, а значить і суспільства на Шевченка, і вияснити, чи таки сталися якісь зміни у тих поглядах на поета, і які саме.

Революція 1905 року застала українців політично слабо організованих, перед тим провадилася боротьба найбільше за національне визволення. Через те й під час першої революції українці виступили з домаганнями переважно національних свобод. Шевченко, до того часу «народній» поет, тепер стає поетом національним, символом і гаслом національних змагань українських, і, від першої революції почавши, критика українська, присяжна й принагідна (що тільки в «роковини» писала про Шевченка), толкувала Шевченка саме з національного погляду. Шевченко, мовляв, борець за національну волю українського народу, Шевченко - пророк національного відродження і т. д. і т. д. Найяскравіше виявились ці погляди вже на самому початку існування української преси, вже в перших числах щоденних газет українських—«Громадської Думки» у Київі і «Вістей» в Одесі.

В Шевченківському числі (за 26-го лютого 1906-го року) «Громадської Думки», присвяченому «пам'яті великого Кобзаря землі української», усі статті було написано в саме такому дусі. «Розгортаючи «Кобзаря», пише автор одної з тих статтів («Національність в Шевченкових творах»), — ми розгортаємо саму душу Шевченкову, заглядаємо глибоко в неї, і перед нашими очима, як жива, встає Україна, «вдова безталанна», встають із могил прадіди наші, «лицарство-козацтво», кобзар старий, сліпий на кобзі нам грає, про діла срамотні з нами розмовляє»... або: «Про що б і де б Шевченко не писав, — чи про давнє Запоріжжя, чи про панське знущання, чи про свою долю,—скрізь і всюди бачимо людину, що над усе любить свій край, своїх людей (свою націю), і за них радий і душу положить» і т. д. В другій статті говориться про похвальний звичай святкувати Шевченкові роковини, але пропонується «поминати його не самими словами, а і ділами, ділами щоденними» і найперше—«свій розум, свою науку покласти» на роботу для робочих людей, щоб вони теж училися, не цуралися своєї мови, не росли бур'яном на нашому полі, а, з'єднавшись (інтелігент з робітником), гуртом завели уже й такий порядок у нашому краї, «щоб кожному чоловікові була в житті законом забезпечена воля, щоб право для всіх було рівне, щоб хлібороб мав скільки йому треба землі, щоб усі робочі люде жили в достатках... Тільки тоді, мовляв, справді «усміхнеться заплакана мати» — Україна» (спроба погодження національного й політичного програмів). Розуміється, є тут і патетична статейка «Орел України» (Орел—Шевченко, звісно), в якій автор тужить, що немає Великого Орла, що лишилися на Україні сами його заповіти пророчі й урочисто обіцяє від імени орлят боротися за батькові заповіти: «Боріться»—кажеш, орле наш, батьку? Чуємо, віруємо, розжене новий промінь сонця чорні хмари... і складемо ми тобі, Орле України, новий пишний вінок»... Не обійшлося вже навіть у першому

Шевченківському числі першої української газети і без належних «случаю» віршів, віршів нікчемних, хоч і написав їх сам В. Сивенький (Самійленко). Звучать вони в унісон статтям, напр.:

В цей день ми згадуєм:

«Тебе, кобзарю, наш батьку, віщий наш пророче!
Чи зможе той, у кого є хоч трохи
Любови в серці до свого народу,
Хоч день один про тебе не згадати» і т. д.

(особливо цікаво й вірно, хоч до страшного наївно):

«Багато ми складаєм слів,
Чимало в їх і змісту,
Та тільки в нас, твоїх синів,
Твого немає хисту.

А ми, так само, як і ти,
Кохаєм Україну,
Готові їй допомогти
Й служити до загину»...

Одеські «Вісті» своє 4—5 число за 1906 р. також присвятили «пам'яті народнього поета українського люду». Тут Шевченко—ще «народній» поет, і навіть найбільша стаття так і зветься «Народній поет». Проте важко зрозуміти, що хоче сказати її автор—він плутає поняття й терміни «народній» і «національний», цітує і Костомарова, і А. Котляревського (статті початку 60-х років!), і Н. Петрова, і знов Куліша і Добролюбова. Автор уважає за щасливого й себе і всіх українців, що «доля, даючи слов'янам єдиного народнього поета, вибрала його з українського народа».

Дальші вирази дозволяють думати, що автор під «народнім» розумів «національне» («народній поет вище і простонароднього і народницького... бо поезія народнього поета містись в собі всі ці елементи в гармонійнім єднанні вселюдськости на національному грунті» і далі: «Шевченко розбудив (українців), підняв (їх) з духового занепаду і направив на добру путь національного відродження»). В инших статтях редактор (він же і автор більшости статтів) особливу увагу читачів звертає «на цілком нове і дуже яскраве з'ясування» того, що в Шевченкові «разом з'єдналися дві великі фігури: простонароднього кобзаря і поета інтелігента—в цьому найголовніша сила й значіння Шевченка»... Розуміється, опріч усього й не один раз редактор підкреслює особливу любов українців до свого поета, росповідає історію культу Шевченкового і гаряче агітує за поширення того культу: «Ми не знаємо,—каже він,—другого поета не тільки в Росії, а й по-за межами її, щоб пам'ятали про нього так неодмінно, з любов'ю, пошаною, пієтетом і світлим чуттям і святкували що-року. Не вважаючи на заборони, перепони і всякі небезпеки, що кінчалися часто дуже прикрими наслідками, українці все більше й більше прихилялися до свого поета і добирали всяких способів, аби

чим-небудь ознайомувати пам'ять про нього і пошанувати його в гурті. Це ім'я само в собі складає для українців щось святе, чарівне, привабне, дорогоцінне, рідне».

Отакі статті, таке відношення до Шевченка й таке його розуміння стало звичайним явищем в критиці і в суспільстві тих часів, і немає потреби розглядати инші того ж порядку статті. Одмітить треба тільки статтю Б. Грінченка «Шевченків «Кобзар» на селі» («Нова Громада», 1906, II; передруковано в його ж кн. «Перед широким світом», К. 1907 і окремо: К., 1914), що вигідно одріжняється від инших статтів того часу своєю серйозністю й фактичністю. Грінченко в ній остаточно розвіяв отой туман «народности», що ним окутали поета ще Костомаров і Куліш і прикладами з «Кобзаря» довів, що Шевченкова творчість ширша значно, що читачі його не самі «мужики», певніше — зовсім не «мужики»,—а освічена верства, інтелігенція (власне, що Шевченко не «народній» поет, а «національний»). Аргументація й методи Грінченка незвичайно прості. Перше він робить свої висновки на підставі аналізу самих творів Шевченкових, показуючи, що величезна кількість Шевченкових творів, таких як «Посланіе», «Іван Гус», «Неофіти» й инш., незрозуміла селянству ні ідеєю, ні змістом, ні, особливо, мовою (багато чужоземних слів) й писана, видима річ, не для нього. Далі Грінченко представляє в своїй статті результати своєї практичної роботи на селі над тим же питанням, свої враження й замітки під час читання тих же творів Шевченкових в селянській авдиторії з численними цітатами з записів про ті чи инші Шевченкові твори самих читачів-селян. Теоретичні й практичні висновки Грінченка цілком однакові,—отже «не можна казати— зазначає в кінці Грінченко,—що Шевченко, як поет, був сам народ, що народ мов би обрав його співати замість себе (Костомаровська «концепція» Шевченка), Шевченко не міг співати замість когось, хоч би цей хтось був і народ, бо він був не тільки величезний талант, але й дуже виразна, міцна індивідуальність, яка змагалася виявити і виявляла завсігди себе саму, всю повню своїх власних, індивідуальних сил... Чи це зменшує вагу Шевченкової поезії?—запитує Грінченко: — Ані трохи! Великий поет іде завсігди попереду нас, показуючи їм такі далекі перспективи, яких вони досі не знали. Маси мусять підніматися, дорости до його ідей. Це так скрізь, так і в нас. Нема чого нам тішитися, що ось, мовляв, маємо такого великого поета, що його в кожній мужичій хаті розуміють і що на йому може виховуватися народ. Ми, справді, маємо великого поета, але в мужичій хаті його ще не знають або мало розуміють. Зробімо ж, щоб люди з тієї хати піднялися духовно стільки, щоб справді могли його зрозуміти. І це буде найкраща шана Шевченкові, найбільша любов до його

творів. Як бачимо, Грінченко не належав до «абсолютних хвалителів» Шевченка, критично поставився до його «народности» й не втішався самим «іменем поетовим»—«святим і чарівним» для автора статтів у одеських «Вістях»,—а намагається використовувати його практично, в мужичій хаті. Це був уже натяк на практичне вивчення Шевченка (Шевченкознавство, як наука і вивчення поета з метою використання його в освітній роботі на селі—тільки сучасна проблема!),—хоч для цього треба було дожидати від Костомарова й Куліша аж до початку XX ст. Але й Грінченко, звісно, далі не пішов, не міг піти, бо й він, як представник своєї епохи, найчільніший з борців за національні українські права, протестант проти національного гніту на Україні, приймав Шевченка, насамперед, як широко національного поета.

Галичина жила иншим життям на початку XX століття, вона не переживала в себе бурливого 1905-го й дальших років, на які падає у нас перший запал національної боротьби, боротьби за національні «свободи»—освіту, книжку, літературу. Але що-до Шевченка, що-до поглядів на нього, то і в галицькій Україні було на той час більше-менше те саме, розуміється, серед радикальніше настроєного суспільства, не серед клерикально-міщанських верств, які ще й нині Шевченка уважають за релігійного поета і оборонця родинного «очага». Проф. Ол. Колесса, напр., в книжечці «В честь Т. Шевченка», Львів, 1906 (а книжечка ця—ніщо инше, як «промова, виголошена на концерті в сорок п'яті роковини смерти поета»)—підносить найвище також саме національне значіння Шевченка, як і наддніпрянці того ж часу. Він порівнює Шевченка з «аналогичними духовими представниками инших народів»—з геніяльним англійським поетом Шеллі, якого єднає, мовляв, з нашим поетом «стремління до свободи, бунтарський, прометейський дух протесту проти насильства, тиранства, проти соціяльної і політичної неволі (тільки «релігійний (!) світогляд Шевченка ріжниться від пантеістичних мрій Шеллього»)—надто ж з поетами борцями за національну волю—ірландським—Т. Муром, польським—А. Міцкевичем, італійським—Д. Леопарді[1]).

Захоплений легкістю такого порівняння, Ол. Колесса Шевченкове грізно-соціяльне

«...Кайдани порвіте
І вражою злою кров'ю
Волю окропіте»—

ставить поруч цього суто-національного кличу Леопарді: «Зброї

[1]) З Шевченковим: «Я так її, я так люблю
Свою Україну убогу—
За неї душу погублю»

Колесса порівнює відомі уступи з Міцкевичевих Dziady'в, Мурові «Ірландські мелодії» і гімн Леопарді «All'Italia».

дайте, зброї! У бій піду і загину один, самітний! Нехай кожна крапля пролитої крови, як іскра, впаде в серце братів моїх і в бій веде їх за італійську землю». «Завдяки гарячій любові до рідного народу»...—каже Колесса—заняв Шевченко таке ж (як і названі поети), окружене авреолею слави, становисько духового провідника своєї нації». Вияснивши далі, після Е. Ренана, питання, що таке нація (нація ж, по Ренану, це, бач, така «моральна звязь, що є еманацією братньої злуки людей в ім'я інтересів духа і серця. Основу ж цеї великої моральної звязи, опертої на взаємних обов'язках і одвічальності, становить спільність історичної традиції, окруженої авреолею слави»... і т. д.), Колесса наводить численні приклади тієї «еманації братньої злуки» з української літератури від «Слова про полк Ігорів» до самого Шевченка. З попередників Шевченка що до цього шановний професор не вдоволений,—бо, бачте, «національні їх почування й ідеали були неясні», вони бо «відчувають не політичну, а лиш соціяльну неволю, неволю рідного народу (ми добре знаємо ціну того панського відчування!), і протестують проти неї в своїх творах». От-от мусив з'явитися нарешті національний пророк України (що там за соціяльний протест, на що він, до чого він?!)... «Потрібний був геніяльний муж, щоби зневірені... груди своїх земляків оживив наново огнем свідомої національної ідеї. Цю важну місію сповнив... Т. Шевченко». Отак з Шевченка і в Галичині зроблено національного пророка, отак, нехтуючи соціяльний зміст Шевченкових творів, показувано його ватажком у самих тільки національних змаганнях української інтелігенції. Проф. Колесса на тому не стає—він навіть революційний рух в 1905-ому році, перше повстання робітників виводить також з національних кличів «Кобзаря» і завзято ганьбить східній деспотизм, малюючи в своїй уяві майбутню Україну: «Той живий рух, який закипів серед нашого народу по той і по цей бік кордону,—каже він,—дає доказ, що пробудилася наново душа нашої нації, впоює в нас віру, що, окрилений Шевченковою поезією й Шевченковими ідеалами, набирає сил до лету геній вільної України».

Ще виразніше представлено ролю Шевченка в національно-державних змаганнях української інтелігенції (не в самих національно-культурних, як це було ще недавно у наддніпрянців) в статті, теж святковій промові, другого галичанина А. Крушельницького («Ідеали Тараса Шевченка й цьогочасне українське життя», в кн. його «Літературно-критичні нариси», Станісл., 1908). І тут Шевченко—національний пророк («нація потрібує віщого духа, страдника для ідеї... потрібує свого пророка... мусить його мати, мусить поклонятися йому, кріпитися його словом!»), і тут він творець національних і національно-державних ідеалів інтелігенції. Україна, на думку

Крушельницького, йде до самостійности, до державної незалежности, ідеал же цієї самостійности змалював ще Т. Шевченко, поклавши, мовляв, осягнення його на... гетьманів, що мають от з'явитися («поки тії недолітки підростуть гетьмани»). «Ідеал самостійної України,—каже Крушельницький — являється поетові, як федерація всіх слов'янських держав, що з них кожна правила б ся автономично. І на сьогодняшні часи український ідеал в цьому напрямі у своєму загальному зарисі не ріжниться від того ідеалу, що його проголошує Т. Шевченко». Не згожується тільки Крушельницький йти дорогою Шевченка до осягнення того національно-державного ідеалу «В пожиттю української нації із сусідніми клич братолюбіє—дуже перестарілий»,—каже він,—так, ніби Шевченко справді лиш таку дорогу вказував—адже ж для боротьби з ворогами трудящих він закликав «обух сталити»,—вся справа в тому, якою дорогою йти, куди, на кого йти: розуміється «в пожиттю з сусідніми народами у нього був єдиний клич—братолюбіє! Крушельницький, як і инші «толкуватели» Шевченка, розуміється, не може згодитись з тим поетовим «братолюбієм». Він має свій власний величний ідеал державний, що його осягнути можна тільки боротьбою з сусідами—«Мусимо вичеркнути,—каже він далі—із політичного свого словаря: братолюбіє, братню любов, а встановити на її місце... боротьбу». Проте в кінці своєї статті Крушельницький кидає і кілька инших думок, що до ідеалів Шевченка і сучасного (1908 рік) українського життя в Галичині, це—коли він переходить од інтелігенції до селянства й робітництва Галичини. Правда, й тут найбільше лихо, на думку Крушельницького, в пануванні сусід, поляків (селянин не має землі, робітник упосліджений і немилосердно експлоатований польським паном, але він признає, бачить не тільки утиски національні, а також і соціяльні, що в їх винні і чужі пани та буржуазія й свої: «наш власний аристократизм, помітування демократичними елементами нації, наше протекціональне трактування в рукавичках українського мужика й пролетаря-робітника, фрази на устах, а брутальність на ділі». Отут уже ідеал Шевченків, його клич:

«Обніміте ж, брати мої,
Найменшого брата»

лишається нездійсненим, «сей зазив минав довгі роки без вражіння у нас, а сьогодні той найменший брат і недбає про нашу любов, про наші обійми». Крушельницький велику надію покладає на «мужицьку верству», на її «еманціпацію, розрив з солодко-кислими й хитро ціничними обіймами своєго брата», на «визвілля свіжої, здорової, дужої української маси із під патронату української бюрократії», бачучи

в цьому «єдиний спосіб виконати, здійснити заповіт Великого Тараса». Ці слова показують, що Крушельницький (а значить, і певна група української інтелігенції, якої представником він є) вже наблизився був до дійсного зрозуміння дійсного Шевченкового ідеалу, хоч зрештою і він затруєний кличами «боротьби з сусідами» і т. п.

VII.

ЛІТЕРАТУРА ПРО ШЕВЧЕНКА НА 50-ЛІТНІ РОКОВИНИ ЙОГО СМЕРТИ (1911 р.) СВЯТКУВАННЯ РОКОВИН.

П'ятдесяті роковини смерти Шевченка (1911-ий рік) принесли велику силу літератури про поета і в українській пресі і в російській, і все ж таки, треба сказати правду, погляди на Шевченка лишилися ті самі, не з'явилося майже ні єдиної статті, що установила б, що пробувала б установити нове якесь розуміння поета, його світогляду, його творчости (якоїсь наукової, грунтовної праці, навіть формального характера, також не написано й не видрукувано в 1911 році). Причина цього—ота сама канонізація, отой культ Шевченків, що на п'ятдесяті роковини його смерти був довершений у своєму розвитку. На цей час Шевченко був уже національний пророк, провідник у національній боротьбі української інтелігенції, і ніхто не міг похитнути цього його становища, ніхто й одважитись на це не посмів би. Сила-силенна статтів по газетах і журналах була просто бездарним повторюванням одна одної, і ні єдиної цінної думки виловити в тім газетнім морі славословій не можна було (за винятком кількох, дуже небагатьох статтів, про які—нижче). Обставини, умови, в яких одбувалось святкування п'ятдесятлітніх роковин смерти Шевченка, також ніяк не сприяли н а л е ж н і й постановці питання про поета. Ще перед роковинами і під час самого святкування почалось ганебне цькування Шевченка, а далі й усього українського російською офіціозно-хуліганською й просто хуліганською пресою. Посипались доноси на український сепаратизм, мазепинство, пішли заборони, кари, конфіскації... Ретельність і «добросовісність» офіціяльних і добровольних «гонітелей» українства перейшла всяку міру. «За якихнебудь два місяці від початку нового року до Шевченківських днів на українство впало стільки кар, заборон і утисків, скільки, мабуть, не падало раніше за цілі роки»,—каже історик тих днів М. Г е х т е р («Шевченківські дні», «Л.-Н. В.», 1911, IV). Особливо в провінції далися в знаки ті борці з українською крамолою: десь по Хоролах, Золотоношах і т. п. провінціяльних кутках заборонено було не тільки співати українські пісні, «а навіть грати на балалайках українські мелодії» і т. д., і т. д. (всі ці факти з незвичайною пильністю зібрав М. Гехтер у названій статті). Через це замісць докладів про Шевченка в багатьох випадках обійшлися самими «панахидами» (які

«правлять», як відомо, від самої смерти поета його «земляки»); інтелігенція українська в місті, а далі й на селі усякими способами намагалась відсвяткувати роковини; заборони і кари тільки роспалювали її охоту до цього (як що не залякували) і в атмосфері боротьби за право святкувати пам'ять Шевченка до небувалих розмірів поширювано самий культ поета і уславлювано його, як виключно провідника, пророка і апостола національних українських змагань. Сама боротьба за Шевченкове свято, всі дні святкувань названо було «історичним моментом». «Українству,—каже той же М. Гехтер—предстояло скласти перед широким світом іспит політичної й національної зрілости... Відмовитись з міркувань тактичних од прилюдних святкувань—це значило б росписатись у своїм безсиллю й тим самим скомпромітувати цілий український рух. Зважитись знов на прилюдні святкування—це значило б спокушати долю й свідомо накликати на українство нові гоненія. Складна це була дилема, а розвязати її було необхідно. Такий момент цілком заслуговує назви історичного». Розуміється, ці всі заборони, цей увесь шум ювілейний, боротьба—все це мало й велике позитивне значіння в ділі, напр., поширення Шевченкових творів на селі і в місті й головне як виступ, як маніфестація консолідованих українських сил проти російського національного й державно-політичного гніту. Рух цей був, звісно, й революційний, поскільки він направлений проти самодержавія й бюрократичного гніту. Але... Шевченка від того не стали ні краще знати, ні глибше розуміти... По тодішніх українських газетах і журналах, що задавали тон, керували громадською думкою й направляли її, в часі роковин з'явились звичайнісінькі статті, що рішуче нічого нового про Шевченка не принесли.

«Рада», напр., в ч. 46-ому, за 26. II. 1911 зазначає, що день «Тарасових роковин» «зробився у нас справжнім національним святом, коли підводяться підрахунки нашій праці, здобуткам та втратам, коли голосніше озивається в людях їх українська совість, коли сміливіше лунає українське слово на пошану тому, хто те слово поклав в основу національного відродження нашого народу, поставивши його на сторожі народніх інтересів». Крім присвяченої Шевченкові передовиці, вміщено було в цьому числі статті: С. Єфремова—«Живе слово» (50 років минуло, як помер поет, а творча роля його тягнеться й досі живе слово його ллється й тепер і тепер навчає, виховує й чарує); Ф. Матушевського—«Великі роковини» (перегляд життя й творчости поета в страшних умовах тодішньої Миколаївської дійсности); С. Дороша—«Кріпацтво в творах Шевченка» (Шевченко незвичайна, «космична сила» Шевченко—геніяльний плебей—протестант і разом з тим... «народній» поет...). Тут же фотографія Шевченкової могили з невідомими особами в «малороссийских

докладчик—то це все одно, що народжується чоловік. Коли вона ще до того обдарована од природи великими духовними і всякими иншими здібностями, то це великий плюс для держави і для всього світа. «Українська національність—це факт»,— рішуче стверджує автор і подає уже підготовлений цілим докладом, але й без того добре відомий (років на сорок запізнений) висновок: «Шевченко з'явився виразником і «возбудителем» національного відродження України. В цьому і є величезна заслуга його перед Україною перш за все, потім перед Росією (?) і всією людськістю».

Подібні ювілейні брошури і в Галичині, звісно, були не кращі, тільки там вони були рішучіші, бо й цензура там була легша, й галицькі українці раніше собі склали ідеал національний. В брошурі, напр., виданій також «Просвітою» (львівською) і на ті ж 50-ті роковини Шевченкової смерти, так дається розуміти поета: «Він перший учив нас, що Україна—святе, велике слово, котрого поганити ані зрадою, ані иншими гріхами не вільно, що душа наша не вмирає, що в своїй хаті своя правда і сила і воля! Він перший ростворив перед нами могили, щоб ми почули голос минувшини, він перший зазирнув у будучність і сказав нам, як і куди прямувати до луччої долі... Ось чому кожний українець і українка, кожна навіть дитина повинні знати, як жив, співав, мучився за Україну і вмер за неї її найбільший поет Тарас Шевченко... (Д. Лукіянович—«Про життє великого поета Тараса Шевченка, в 50-ту річницю його смерти», Львів, 1911).

Окремо можна поставити хіба такі праці на п'ятдесятлітні роковини Шевченкової смерти, як статті М. Євшана під назвою «Тарас Шевченко» («Українська Хата», 1911 II—VIII і окремо: К., 1911) та реферат К. Тихоновича «Рай и Ад в поезии Т. Г. Шевченка, чувство природы и основные мотивы его творчества» (Варш., 1912). Обидві праці мають чимало хиб, бо автори їх тоді були лише початкуючі дослідники, молоді студенти, але обидві цікаві, як спроби оригінального підходу до Шевченка. М. Євшан поставив собі метою—змалювати образ Шевченка не тільки як поета, а й як людини, поклавши в основу студії саме останнє. Це був новий підход (до того була одна тільки брошура на цю тему О. Конисського «Об изучении личности Т. Г. Шевченка», Катериносл.,) і він був на часі. Євшанові проте не пощастило виконати це своє завдання й взагалі виповнити свої обіцянки що-до Шевченка—він хотів показати, напр., «його становище до епохи», він висунув гасло «любити Шевченка не ради нас, а ради його самого», тоб-то—пильно вивчати, досліджувати Шевченка, а не фетишувати його зглядно тих чи инших цілей, не поклонятися імені поетовому. Але нічого цього Євшан не виповнив і не виповнив через те, що не досить добре вистудіював Шевченка, піддався впливам инших

бо треба ж було «показати росіянам силу нашого генія». Комітет вирішив навіть видати спеціяльний ювілейний збірник, для якого обгортку у фарбах замовив аж у Берліні... Свято вдалося, і один з його організаторів С. Хвостов, дуже з того вдоволений, так писав у передмові до ювілейного того збірника (подавши перед тим вичерпуючу історію свята): «Батько Тарас—бідний колись кріпак—подивись, що сталось: далека Москва, вся Росія прийшли вклонитись твоєму генію і, пам'ятаючи заповіт твій, згадують тебе «не злим, тихим словом». Чи ти чуєш, чи бачиш, Тарасе? Як що чуєш і бачиш, то не залишай нас, дітей своїх, і надалі, в тяжкій долі, а веди нас все вперед і вперед по шляху національного відродження»...

З самих статтів, у збірнику вміщених, немає жадної скільки-небудь цінної, з якимись новими висновками. У графа Де-ля-Барта (стаття «Шевченко – народній поет») Шевченко знов виступає, як поет народній. Учений знавець західньоєвропейської літератури, зокрема провансальської середньовічної лірики, Де-ля-Барт рівняє Шевченка з провансальським поетом, Фр. Містралем, робить екскурси в літературу инших західних народів, але зрештою, висновки його не нові: назва збірника поезій Шевченка «Кобзар» свідчить, на його думку, що Шевченко «зачисляє себе до тих народніх співців, що виспівували вчинки Морозенка, Сірка, Перебийноса»; Шевченко особливий народній поет—його творчість «є в один і той же час і найбільш удосконаленим зразком народньої творчости колективної і найбільш яскравим виявленням художнього індивідуалізма», «в його поезії народня душа, світогляд, вірування... знайшли собі найповніший вираз», його поезія – «синтез епичної й ліричної народньої творчости України» («На спомин 50-х роковин смерти Тараса Шевченка», М., 1912). Але од народніх співців Шевченка одріжняє «вільне індивідуальне відношення до тої художньої форми, яку він надає своїм творам», також «відношення до тих подій, про які він оповідає». Говориться в статті, нарешті, й про те, що Шевченко, його поезія «є звено, що звязує поміж собою інтелігенцію й народ».

Другий учений Хв. Корш в статті «Шевченко серед поетів слав'янства» говорить про народню поезію, романтизм, античність, про розміри в поезії, про все і вже після того про Шевченка—про його... убогу освіту й заразом геніяльність. Далі акад. Корш переходить уже й до порівняння Шевченка з иншими слов'янськими поетами, соромить тих неуків, що порівнюють Шевченка з Кольцовим, вказує на схожість Шевченка з Міцкевичем і Прешерном і нарешті говорить про... ріжницю між Шевченком, що, мовляв, не виходив з рямок українського життя і не торкався інтелігенції, і Пушкиним, що хоч і витав по чужих країнах, по Франції, Англії, Іспанії, але був завжди росіянином, бо мав «російський дух, російський склад ума», Спільне у них—

в однаковому відношенню до речей, бо «вони обидва були глибоко руські люди, хоч і належали до двох ріжних паростів руського народа, а вдруге тому, що вони обидва геніі». В статті А. Калішевського («Мотиви поезії Т. Шевченка») є все, що вже ми не раз читали в ріжних ювілейних статтях: «народнє», «особисте», цітата з А. Григорьєва, знов порівняння з Міцкевичем і Пушкиним, «народність», «національність, «всесвітність», романтизм, релігійність («багато щирорелігійного чуття», «релігійний пафос», «прояснене відношення до бога») також і «соціяльний мотив, що займає у нього далеко більше місця, ніж це думають».

З петербурзьких прихильників українства на присвяченому Шевченкові засіданні Академії Наук виступав з «Словом» про Шевченка акад. Д. Овсяніко-Куликовський. Спершу він говорив також про «історичний романтизм» в українській літературі (з паралелями з инших літератур), далі «установив» погляд на Шевченка, як на поета національного відродження, по-перше, і по-друге—як поета загально-людського. Проте звернув увагу він і на лірику Шевченкову, скваліфікувавши її, як лірику величезної сили, що її красу не перевищувала лірика Пушкина, Гете, Шіллера й Гейне й що її походження—«тайна генія».

Другий петербуржець М. Славинський в промовисто названій статті «Муза Шевченка и ее общественное служение» («Вестник Европы», 1911, II) виходить знов аж од Костомарова—творчість Шевченкова не індивідуальна, а продовження «народньої творчости—звязує Шевченкову «музу» з XVII ст. на Україні й кінчить тим, що, мовляв, «в творчості Шевчека довершилося злиття народньої стихії з інтелігентською свідомістю, злиття органичне, нерозривне й плодотворне, яким створюється національність».

Що говорити за провінціяльні статті про Шевченка під час ювілею, статті, що, розуміється, лише повторювала, добре чи погано копіювали столичні панегірики поетові? На них не варто спинятись, хоч вони й дуже характерні (відомо, що повторення, наслідування иноді навіть краще, повніше характеризує саме явище, самий факт і більше дає історикові матеріялу для оцінки і окремих фактів і цілої доби). Візьмім на зразок хіба тільки одно святкування—в Кам'янці-Подільському, що його влаштувала «Просвіта» і що його опис надруковано окремою, як і в Москві, але, звісно, маленькою книжечкою. В цій книжечці є все: опис самого святкування (з панахидою і промовою на ній «пан-отця»), промова голови «просвіти» з особливою увагою про «культ» Шевченків, инші промови й доклади, в яких доводиться, що Шевченко «син мужика», «поет щиро-національний», «геній України», що він також і «всеслов'янський поет». Особливо характерний основний доклад. Це справжня енціклопедія шевченкознавства. Тут і «Останні дні і похорони поета»,

з уривками з спогадів К. Юнге, Костомарова, з уривками з «Щоденника» Шевченкового й промовами над могилою поета тут і значіння рідної мови», з доказами од Славинського, Корша; й инших про право української мови називатися мовою (тут і противники українства Флоринський і Струве). Далі в докладі йде розділ «Головні ознаки українського руху». Тут знаменито представлено розмову подільських українців з Шевченком, з тим, «чиє ім'я в'яже нас в одну національну цілість,—як каже автор статті,—за кого ми сьогодні так гарно та щиро молились». Шевченко питає: «Що робили ви з того часу, як я зажмурив свої виплакані в неволі очі? Що зробили ви для освіти моїх братів, для розвитку нашої матері України? Як сповнили мої заповіти?». Подільські українці відповідають: «Батьку! трудно нам було! Цілі десятиліття твоя поезія була єдиною радістю і надією тих, хто не мирився з гадкою про національну смерть українства, про неминучу його загибіль... Ні одно ім'я в нашій довговіковій історії не панує так нероздільно, не тішиться такою безмежною любов'ю, як твоє. Ми, як святиню, шануємо твої заповіти. Ми охочі стати до праці. Але... трудно нам було». Далі вони росповідають про заборону 1876-го року... про боротьбу з цензурою, про початок українського театру в 1872 році, про Лисенка, Старицького, Кропивницького, Заньковецьку — про всіх «корифеїв», про те, що «слава нашого театру стоїть високо, а п'єси Кропивницького і Карпенка-Карого—незгірші, як у драматургів инших країн». З дальшої розмови Шевченко довідується про «Світову Зірницю», про «Рідний Край» з «Молодою Україною» й иншу пресу українську, навіть про американську «Свободу» (18-тий рік видання), про книжкову українську продукцію (по даним «Книжной Летописи» р. 1909-го вийшло 191 видання—591910 примірників, на суму 113.865 карб., а р. 1910 го—196 видань, 518.230 прим., на 122084 карб.), про «Просвіти» по всій Україні й Галичині, про те, що «Кобзаря» перекладено вже на всі європейські мови, що на пам'ятник Шевченкові зібрано на 1 лютого 1911 року 75.170 карб. 35 к., що «Імператорська Академія Наук в Петербурзі вшанувала поета святочним засіданням, що в академичній церкві одправлено по ньому панахиду (при чому «молоді обличчя (присутніх) мимоволі нагадували той давній час, коли й ти, батьку, молодий, веселий, стояв, може, так само у цій церкві і, повний надій, переживав релігійні настрої»), що в кімнаті в Академії, де жив колись поет, висить на стіні свіжа мармурова таблиця з написом: «Здесь жил и скончался Тарас Григорьевич Шевченко 25-го февраля 1814 г.—26 февраля 1861 г.» і т. д. і т. д. Останній розділ докладу: «Головні риси й значіння поезії Т. Шевченка». В йому знов «романтизм», «нарідність», цітати, порівняння, аналогії, далі, «переконуючий» уступ про національність. «Коли яка-небудь національність розбуджується до нового життя,—каже автор-

13.2257

докладчик—то це все одно, що народжується чоловік. Коли вона ще до того обдарована од природи великими духовними і всякими иншими здібностями, то це великий плюс для держави і для всього світа. «Українська національність—це факт»,— рішуче стверджує автор і подає уже підготовлений цілим докладом, але й без того добре відомий (років на сорок запізнений) висновок: «Шевченко з'явився виразником і «возбудителем» національного відродження України. В цьому і є величезна заслуга його перед Україною перш за все, потім перед Росією (?) і всією людськістю».

Подібні ювілейні брошури і в Галичині, звісно, були не кращі, тільки там вони були рішучіші, бо й цензура там була легша, й галицькі українці раніше собі склали ідеал національний. В брошурі, напр., виданій також «Просвітою» (львівською) і на ті ж 50-ті роковини Шевченкової смерти, так дається розуміти поета: «Він перший учив нас, що Україна—святе, велике слово, котрого поганити ані зрадою, ані иншими гріхами не вільно, що душа наша не вмирає, що в своїй хаті своя правда і сила і воля! Він перший ростворив перед нами могили, щоб ми почули голос минувшини, він перший зазирнув у будучність і сказав нам, як і куди прямувати до луччої долі... Ось чому кожний українець і українка, кожна навіть дитина повинні знати, як жив, співав, мучився за Україну і вмер за неї її найбільший поет Тарас Шевченко... (Д. Лукіянович —«Про життє великого поета Тараса Шевченка, в 50-ту річницю його смерти», Львів, 1911).

Окремо можна поставити хіба такі праці на п'ятдесятлітні роковини Шевченкової смерти, як статті М. Євшана під назвою «Тарас Шевченко» («Українська Хата», 1911 II—VIII і окремо: К., 1911) та реферат К. Тихоновича «Рай и Ад в поезии Т. Г. Шевченка, чувство природы и основные мотивы его творчества» (Варш., 1912). Обидві праці мають чимало хиб, бо автори їх тоді були лише початкуючі дослідники, молоді студенти, але обидві цікаві, як спроби оригінального підходу до Шевченка. М. Євшан поставив собі метою—змалювати образ Шевченка не тільки як поета, а й як людини, поклавши в основу студії саме останнє. Це був новий підход (до того була одна тільки брошура на цю тему О. Конисього «Об изучении личности Т. Г. Шевченка», Катериносл.,) і він був на часі. Євшанові проте не пощастило виконати це своє завдання й взагалі виповнити свої обіцянки що-до Шевченка—він хотів показати, напр., «його становище до епохи», він висунув гасло «любити Шевченка не ради нас, а ради його самого», тоб-то—пильно вивчати, досліджувати Шевченка, а не фетишувати його зглядно тих чи инших цілей, не поклонятися імені поетовому. Але нічого цього Євшан не виповнив і не виповнив через те, що не досить добре вистудіював Шевченка, піддався впливам инших

критиків (Бєлінський, Пипін, Веселовський, Овсянико-Куликовський, Новаліс, Ніцшер, і зрештою цілком одійшов од теми. Він спиняється на «самотності» Шевченка, що її так і не знищило життя, а навпаки—життя й люди «виводили Шевченка з рівноваги», він ніяк «не порадить з собою і раз на все стає відрізаним від людського довір'я, самотнім». Прихильник індивідуалістично-психологичної течії в критиці, Євшан, розуміється, і не подумав про соціяльно-класові основи Шевченкового світогляду й творчости, а соціяльні загострення й цілу революційність Шевченка пояснював саме його самотністю. Одірваність од людей, самотність, недовір'я—от що зробило його слово «лютим, фанатичним та запеклим супроти життєвої неправди, гайдамацьким... Ціною крови власного серця, виробивши собі право на іронію та песимізм (!), поет підготовив собі грунт під виступлення, як обличителя жорсткої світової неправди... Сила його слова не мала тепер ніяких гряниць, ніяких перегород... починають будитися (в йому) струни зловіщі, пророчі»... З другого боку, під впливом Драгоманова, Євшан уважає, що Шевченко «не розумів сучасного йому моменту», виявляв «квасний патріотизм московських слов'янофілів (у «Посланії»), як Метлинський і инші українські поети 30-х і 40-х років[1]) і що навіть «він не мав почуття перспективи ані почуття міри і був до кінця життя творцем примітивним (!)». Розглядає після того Євшан релігію Шевченка, його естетику і нарешті робить уваги про еволюцію його творчости взагалі, евоцілюції «основного акорду усієї творчости—поетового сентименту». Та ця частина книжки Євшанової (що повинна була б бути найцікавішою) після перевірки виходить («уви!») звичайнісіньким переказом книжки А. Лісовського («Главные мотивы в поезии Шевченка», Полт., 1896) про розвиток творчих сил поета від «поезії життя» («Наймичка») через «поезію почуття» («Катерина») й «поезію сили» («Гайдамаки»)—до «поезії правди» («Неофіти»)...

Брошуру Тихоновича цікавою робить власне оте порівняння, «сопоставлення» світлого й радісного в творчості Шевченка (природа, краса, естетизм) з «темним царством» гніту соціяльного, на якому докладно спиняється автор, хоч стільки-ж докладно говорить він і про релігійність Шевченка і запевняє навіть, що «релігійність була канвою великої душі нашого поета»...

Цілковитим винятком з великої кількости ювілейних статтів про Шевченка в 1911 році надрукованих, можна вважати тільки статтю В. Львова-Рогачевського, що хоч має шаблонну назву «Первый народный поэт Т. Г. Шевченко»

[1]) Євшан договорився навіть до того, що ладен назвати Шевченка навіть «реакціонером в певному змислі», бо ж він, мовляв, «жалував у неволі, що дався піддурити і писав за чужою намовою вірші погані, боявся своєї спільности з тодішніми передовими людьми, боявся всяких нових, свіжих ідей на Україні (!?)».

(«Современный мир», 1911, II), але трактує поета, як співця убогого селянства, кріпаків і наймитів. З усіх поетів, що змагалися до збратання бідарів, Шевченко поставлений на найперше місце за-для того, що соціяльні моменти виступають у нього найвиразніше. До того ж автор подає також і характеристику доби Шевченкової і хоч не зовсім повно, але виразно становить поета в звязок з нею і в залежність од неї.

Крім цієї (Львова-Рогачевського) спроби марксівської оцінки Шевченка, такою ж можна уважати й статтю-промову—на впорядкованому українською еміграцією року 1911-го в Парижі Шевченківському святі—А. Луначарського (що її надруковано вперше по-українському у Львові р. 1912-го, а потім вдруге таки по-українському в Полтаві р. 1917-го і в російському перекладі з українського видання 1920-го р.). Луначарський, правда, уживає ще епітет «народній» що-до Шевченка (сама стаття зветься «Великий народній поет»), цітує Костомарова, наводить на доказ «народности» Шевченка і зовнішні факти його біографії і внутрішній звязок його з селянством через його «мужицький Кобзар» «Ніде й ніколи возродителі і воскресителі національної поезії не були такими яскраво народніми, як Шевченко»,—каже Луначарський. «Великі народні поети, палко відчуваючи минуле й сучасне свого народу, переймаючи зміст з його пісень та легенд, творять літературну мову на підставі безпосередніх студій звичайної народньої мови. Але часто також переймають багато вони і по змісту і по формі з загально-людської культури і підносять народню поезію не тільки на високий ступінь стилістичної досконалости, але навіть до рівня чистої інтелігенції... Не те у Шевченка Його книга справді народня книга. В ній немає й сотні рядків, що їх не зрозуміє звичайний селянин». Далі Луначарський говорить про «національність» у Шевченка. «Шевченко—не тільки поет національний, але й поет націоналіст... Націоналізм Шевченків є, певна річ, ворогування, але тільки до гнобителів. Його націоналізм, як і ціла його ніжна душа, найбільше й передовсім—повний любови (до своєї национальности)». Порівнявши Шевченка «з иншими великими поетами націоналістами»—він каже, що «ні один із них, навіть великий з великих—Міцкевич, не виявив своєї любови до рідного краю в такій зворушливій формі, з такою шаленою силою». Далі Луначарський погоджує націоналізм Шевченка з його революційністю, національні мотиви його творчости з соціяльними, що їх лише уважає він за основні, істотні риси Шевченкової творчости, переконання й світогляду. «Українська мова—не лише мова його народу, це мова народня, демократична, селянська. Українство для Шевченка це не сама тільки нація—це клас, пригноблене селянство... Націоналізм Шевченків наскрізь пронятий демократичним і революцій-

ним почуттям... він має певну соціялістичну цінність і не суперечить з новішим соціялістичним світоглядом... Шевченко передовсім належить працюючим класам свого народу, та вкупі з тим—він святий поет революційних низів усього світу». Після того, спинившись на віщось на «релігійності Шевченка» («Шевченко по-своєму був релігійний: він любив біблію й євангеліє; через те, що, мовляв, переважаюча більшість мотивів св. письма в основі своїй «демократично-республіканські й комуністичні», релігійність Шевченкова не стоїть між ним і нами, вона в нього природня, як у людини лихоліття, що вірить у тріумф найвищої правди, і нічого спільного не має з релігійністю офіціяльною»),—після того Луначарський дає свій остаточний висновок—погляд на Шевченка: «Великий Шевченко тим, що він поет української нації, а ще більший тим, що він поет народній, над усе ж тим,—що він поет глибоко революційний і по духу своєму соціялістичний».

VIII.

ШЕВЧЕНКІВСЬКА ЛІТЕРАТУРА НА 100-ЛІТНІ РОКОВИНИ ЙОГО НАРОДЖЕННЯ (1914 р.). ЗАБОРОНА СВЯТКУВАННЯ. ШЕВЧЕНКО Й ЧОРНОСОТЕННА «КРИТИКА».

Столітній ювілей народження Шевченка (1914-го року) проходив загалом під тим же кличем, з тими ж основними поглядами на поета, що й на п'ятдесяті роковини його смерти, тільки в ще тяжчих обставинах цензурно-урядового гніту, ніж у 1911-тім році. Оскільки енергійно взялися готуватися до Шевченківського ювілею, остільки ж завзято почали організовувати ріжні чорносотенні зграї боротьбу проти цього і в кінці таки перемогли: Шевченківського ювілею не було (історію цієї «перемоги», усіх заборон, цього «німого» ювілею можна знайти в спеціяльних статтях і ювілейних оглядах по журналах «Украинская Жизнь», 1914, II—ст. С. Єфремова «На текущие темы»; «Л.-Н. В.» 1914, II, ст. М. Грушевського «Шевченкове століття» і С. Черкасенка «З українського життя»; «Укр. Хата», 1914, III-IV, ст. О. Ковалевського «Ювілей Т. Шевченка і його наслідки»; в спеціяльній брошурі «Шевченківські дні» К., 1914; в кн. С. Єфремова «Шевченко», К. 1914—стаття: «Нечуваний ювілей» і т. д). Звичайно, ці цензурно-поліцейсько-попівські заборони не могли не вплинути й на досліди над Шевченком під час столітніх роковин його народження: замість спеціяльних і ширших монографій та розвідок вміщувано по журналах і газетах українських і російських силу-силенну бойових, протестантських статтів, як і в 1911 році. Автори тих статтів починали з Шевченка, а кінчали українською справою взагалі, її історією, значінням і майбутньою

її долею,—одно слово, Шевченківська література 1914-го року не принесла знов таки (як в 1911 році) нічого спеціяльного, оригінального і дуже чимсь цінного (за винятком хіба кількох статтів науково-дослідчого характера в «Збірнику пам'яти Тараса Шевченка», вид. Київ. Наук. Тов., К. 1915), отже й загальні погляди на поета лишились ті самі (Шевченко—поет національний, пророк національного відродження і т. д.) і той самий культ його поширювався й поглиблювався по Україні. Найхарактерніші з цього погляду статті: М. Грушевського—«Шевченкове століття», «Л.-Н. В.», 1914, II («З столітньої перспективи все ясніше вирисовується перед нинішнім поколінням величний і радісний момент приходу на землю українського «Апостола правди», національного пророка, котрому судилося відкрити нову епоху в життю нашого народу», хоч тут же говориться, що Шевченківське свято «мало заразом стати святом загального поєднання всіх, без ріжниці народу, віри і стану»); також М. Грушевського стаття «Великі роковини» в «Збірнику Пам'яти Тараса Шевченка», К., 1915 («Шевченкове століття, що ми поминаємо цього року, являється заразом ювілеєм українського відродження—святом, переглядом, обрахунком його розвою на протязі цього століття, так тісно звязаного з життям, творчістю і культом його національного поета»... Це відродження, «розширяючи свій громадський і політичний обрій, розсуваючи все далі рами своєї культурної, соціяльної, національної роботи, з незглибимої скарбниці вищої мисли свого поета черпало все нові й нові гасла свого национального походу»... З народнього кобзаря ставши першим національним поетом України, Шевченко з дальшим походом української мисли, українського життя ставав апостолом соборної України, великим вождем, що вводив її в нові володіння її обітованої землі, віщим пророком, що відкривав перед нею нову землю і небо нове, в них же правда живе!..»; М. Данька «Национальный момент в произведениях Шевченка», «Укр. Жизнь», 1914, II («Украина охвачена беспредельным чувством поклонения перед своим поэтом... Среди моментов, поднявших творчество Шевченка на такую головокружительную высоту, одним из наиболее важных является момент национальный... Развитие культа Шевченка в последние годы является следствием национального возрождения украинства в последнее десятилетие или, правильнее сказать, элементом этого возрождения... «Многие произведения Шевченка как бы созданы для того, чтобы служить лозунгами национального движения... Для развития национальной психики украинского народа Шевченко сделал бесконечно много. Произведения его сами по себе уже являются могучим звеном, связующим миллионы украинского народа... В произведениях Шевченка высказаны резко и выпукло не только вполне определенные национальные, но и национально-политические идеалы

познавшего себя народа»...). Ф. Матушевський, в тій же кн. «Укр. Жизни», в статті «Т. Г. Шевченко в исторической обстановке» також трактує Шевченка, як «провозвестника возрождения украинского народа», хоч і досить виразно відокремлює його від його попередників—представників дворянсько-«демократичної» групи українських письменників, а О. Коваленвський в статті «Ювілей Т. Шевченка й його наслідки» («Укр. Хата», 1914, III-IV) говорить власне не про Шевченка, а з приводу Шевченка—про пасивність української інтелігенції, про те, що, мовляв, сучасне українське громадянство боротися за свої національні інтереси, за свою національну гідність не може й не хоче», цей воює в лавах «молодих» з «старими» українцями (з газетою «Рада»), не даючи при тому ніякої своєї думки, не встановлюючи свого, якогось иншого погляду на Шевченка. Окремо стоїть книжка С. Єфремова «Шевченко», К. 1914, в якій автор дає кілька цікавих статтів-причинків до питання про цензуру на Шевченка й погляди на його офіціяльно-урядових кол («Шевченко в світлі офіціяльної критики», «Поет і жандарм») та до історії самого «Кобзаря» і виданнів його («Недбале видання», «Пропала книга—книга знайшлася», «Знов пропала книга»).

Не менше характерні і того ж порядку статті про Шевченка містять і галицькі українські журнали та газети в дні столітніх роковин народження Шевченка (що пройшли в Галичині без спеціяльних цензурно-поліцейських заборон). З тих статтів досить вказати хоч би статтю проф. Смаль-Стоцького «Ідеї Шевченкової творчости», в ч. 58-59 «Хроніки Наукового Т-ва ім. Ш-ка у Львові», за р. 1914 («Ідея націоналізму... першого у нас Шевченка захоплює усією силою і находить в ньому свого найшляхетнішого речника... хоч у його немає «ні крихітоочки того шовінізму, того месіянізму, яким як раз визначаються передові тодішні люди між москалями, поляками й инш.»... «Своїми історичними поемами запалив Шевченко почуття національне, привів до свідомости земляків те, що було оповите густою мракою... схопив змисл історії України і визначив українському народові ясну мету... Шевченко, як ніхто инший—національний український Кобзар... Не яка-небудь пропаганда зробила Шевченка в українськім народі великим—самі глибокі ідеї творчости поета-пророка витворили широкий, майже релігійний культ Шевченка... і — нема ніякої сили на світі, щоб вирвати з серця любов народу до свого великого генія—пророка»). Другий автор Д. Лукіянович у виданій львівською «Просвітою» популярній брошурі «Про життя Тараса Шевченка», Львів, 1914—говорить між иншим таке: «Кожний свідомий українець шанує в Шевченкові не тільки великого поета, але того, що посіяв нові гадки, новий клич кинув, підняв перед народом новий стяг на місце давнього, козацького, котрий

похилився і впав. Шевченкові гадки сталися джерелом нашого народнього відродження та й донині вони живуть в нас і дають нам животворну силу. Тому-то називають Шевченка нашим апостолом... «Нас учать в історії про життя королів і князів. А Шевченко—то наш князь і король, наш гетьман і кошовий, хоч не мав війська, тільки любов у серці і не мав зброї, лиш—могутнє слово». Той же автор в иншому місці («Про Шевченкові твори», Львів, 1914) зазначає, що Шевченка усякий читач однаково добре розуміє й любить («сирота без роду, чумак і бурлака, безжурний козак і закохана пара, убога вдовиця, бідний кріпак і наймит... «дівчатам читайте «Катерину», вони слізьми вмиватися будуть, «мами» заплачуть, як прочитаєте їм «Наймичку»...) і що не підслухав він, що кожному подобається і про що треба писати, а «Бог йому так дав». Надто «щиро й прихильно» відноситься Шевченко до мужика (хоч і инші, мовляв, українські письменники «мужицьке життя описують докладно,— зате нашу літературу називають демократичною»): «Кожна мужицька кривда болить його самого... і тому вважають Шевченка мужицьким поетом і так його називають». Та «Шевченко відчув не тільки горе і кривду людини, але й те нещастя, яке впало на цілий нарід. Тим нещастям була втрата самостійної держави. Отже Шевченко тужить за нашою минувшиною, оспівує її славу, учить нас її любити і звязати з нею нашу думку, нашу працю, наші стремління. Він вижидає тої хвилі, коли буде вільна Україна, а на ній братерська слава «без хлопа, без пана». Такий ідеал він показав нам».

Та найвиразніше цього роду погляди виявились у промові Ст. Томашівського на ювілейних зборах Львівського Наукового Товариства ім. Шевченка (10. III. 1914). «Шевченко— сказав він—був і є персоніфікацією відвічних змагань України до політичної й культурної самостійности... Шевченко належить до тих великих постатей української минувшини, яким прислугує велика історична назва творців нації». Томашівський називає далі инших «творців нації» української, що з ними він рівняє Шевченка—це: «Володимир Святий, що перед 9 сотками літ застромив над Вислоком свої переможні стяги... Роман Великий—перший творець всеукраїнської держави перед 700 роками... Богдан Хмельницький—той Мойсей, що вивів націю з пітьми історичного забуття й поклав основу під новочасну національну ідею України. А після Богдана аж по нинішній день одна тільки велика стать у нашій історії—Тарас Шевченко»,— закінчує Томашівський. «З елементів традиції і живлових утаєних сил люду створив українську національну думку, якій ім'я: політична і культурна самостійність, не тільки супроти Польщі, а й супроти Московщини... Без Шевченка нема української нації»! («Хроніка Наук. Т-ва ім. Шевченка у Львові», 1914, ч. 58—59).

Столітній ювілей народження Шевченка приніс, таким чином, новий ряд статтів, промов, оцінок Шевченка, що остаточно встановлюють погляд на його, як на поета національного, як на апостола національного відродження України і навіть пророка її політичної самостійности. З таким поглядом на Шевченка ніяк не могли помиритися, як ми бачили, чорносотенці російсько-українські [1]). Вони в першу чергу нацьковували на Шевченка й на українство взагалі російський дворянсько-жандармський уряд, але пробували й писати теж і прищепити своїм «читачам» свої погляди на великого поета. Серед цих «публіцистів було багато й землячків, «тоже малоросів». Розуміється, вони нікого не загітували, хіба може благочестивих попиків, земських начальників, ісправників та станових приставів на широкій Україні, що робили кожен свою кар'єру і «старались» перед вищим начальством. Це все мало торкалося проте Шевченка і не змінило відношення до нього української інтелігенції... Невідомо, як стояла б справа з вивченням Шевченка після столітнього ювілею і з розвитком поглядів на його... бо в тому ж 1914 році вибухнула світова війна і аж до 1917 р. припинила навіть розмови (зачинено усі газети українські й журнали) про Шевченка...

---

[1]) Спроби специфічної, з чорносотенного погляду, оцінки Шевченка з'явилися ще раніше серед «питомих» галицьких патріотів, прихильників «найяснішого цісаря» і оборонців заскорузлого, клерикального міщанства, як це вияснив М. Драгоманов у розвідці «Шевченко, українофіли і соціялізм» ще 1879-го року, а пізніше уже й у нас. Поки панували в критиці і в суспільстві погляди на Шевченка, як поета народнього (простонароднього), і поки не були відомі (бо не були друковані через цензурні заборони) антицарські, антипанські й антирелігійні його поезії, доти, розуміється, не було й виступів чорносотенних критиків з своїми «поглядами» на Шевченка. Повний «Кобзар» і вільніша після 1905-го року цензура викликала голоси цих критиків, при чому всі вони—свої землячки (Демченки, Савенки, Мерщії) й чужі борзописці (Меншикови, Муретови, Погодіни), просто хулігани й хулігани рафіновані (напр., «бувші» марксисти на зразок П. Струве),—всі вони не про самого Шевченка писали, а про Шевченка й про Україну й український рух заразом, всі вони на гвалт били через те, що їм не давав покою сепаратизм український, «колебаніє устоев», зазіхання, мовляли, на «єдиную євятую, недєлімую» й т. и. Шевченко був для них або просто приводом—щоби цькувати тих сепаратистів, або й сам по собі ворогом їхнім, оскільки сами українці підпирали свої національні домагання (довший час цілком невинні, наскрізь культурницькі) цітатами з Шевченкових творів. Надто в 1911 і в 1914 р.р. заворушилася ця смердяча зграя, в звязку з двома Шевченковими ювілеями. Але ще в 1910 році двоє землячків—«тоже—малоросів»—почали кампанію проти Шевченка—один М. Лободовський, що йому не сподобалась Шевченкова «Марія» і що написав свою «Марію» замісць поетової богохульної («Перегляд поеми «Марія», Харк., 1910), а другий Я. Демченко, що виступав з «обороною» Шевченка проти його хулітелів («Оклеветание Шевченка некоторыми патриотами», К., 1910) і дав прекрасний зразок пристосування

IX.

ЛЮТНЕВА РЕВОЛЮЦІЯ 1917 го р. Й РОСЦВІТ НАЦІОНАЛЬНИХ ТА НАЦІОНАЛЬНО-ДЕРЖАВНИХ МОМЕНТІВ В ЛІТЕРАТУРІ ПРО ШЕВЧЕНКА.

1917-ий рік приніс лютневу революцію—саме на Шевченківські дні. Захвачена новими можливостями—в національній, культурній і політичній ділянці українська інтелігенція й тепер не спромоглася якось инакше, ширше й глибше поставити справу з Шевченком. Ім'я поетове використовувано, як і раніше, при потребі, найбільше в поглиблюванні й поширюванні національно-державних ідей українських, святковано його роковини і рішучо нічого не було зроблено для справжнього вивчення Шевченка, навіть для наукового видання його творів (закордонне видання Лепкого в рахунок не йде). Зате до кінця сказано було про національне значіння Шевченка і особливо про ролю його в боротьбі за політичну самостійність України. Немає потреби переглядати цілої купи Шевченківської літератури—власне також найбільше ювілейних статтів, заміток, промов—за 1917—1919 роки, бо вся вона надто одноманітна. Усі статті писано хоч і ріжними авторами, але більше-менше однаково що до їхньої сути—підходу, трактовки і висновків, бо їх витворила одна доба, однакова обстановка політична, ті самі настрої, враження й переживавня. В першій ліпшій статті

Шевченка до... найчорносотеннішого чорносотенства, небувалу спробу фальшування, висмикування потрібних наразі уривків і окремих слів з Шевченка для своїх цілей. Демченко доводить в супереч Савенкові, Шульгину й иншим, що Шевченко і не революціонер, і не сепаратист, і не атеїст, що це брехня, ніби «муза его глумилась над святыней и стремилась сорвать венец с чела государя». Шевченко,—каже Демченко—покаявся в написанні кількох революційних і антидержавних поезій, значить, він ніякий революціонер». Шевченко,—зазначає він далі,—был человек глубоко религиозный, который вспоминает о боге чуть не на каждой странице своего «Кобзаря» и велит нам молиться Богу и надеяться на него».. «Вы назвали безбожником христианнейшого поета—звертається Демченко до «некоторых патриотов»—і на доказ цього цітує Шевченкові слова, вириваючи їх з ріжних місць, про бога, святих і т. д. Що Шевченко не тільки не сепаратист, а «государственник и при том более сознательный и убежденный, чем его хулители», Демченко доводить знов цітатою з передмови до «Гайдамаків», з Шевченкового побажання в ній, щоб «нерозмежованою» була «на віки од моря до моря слав'янська земля», та ще тим, що... «А. И. Дубровин (колишній «лідер» російського чорносотенства) в своем «Русском Знамени» никогда и не упоминает о малорусском сепаратизме». Вся справа з «малорусским сепаратизмом» і з обвинуваченням у йому Шевченка пояснюється, на думку Демченка, тим, що, по-перше: «право издания произведений Шевченка приобрел у наследников покойного один выкрест, недавно умерший, который потом каждый раз переуступал это право gratis украинофилам-юдофилам, которые в 1907 году и напечатали их с нецензурными добавлениями»; по-друге: що «легенда о малорусском сепаратизме, очевидно, еврейского происхождения и рекламируется евреями и их агентами в своих целях» і, по-третє: що «гнет малорусского патриотизма в новей-

чи брошурі зустрінемо такі рядки, як, напр., у дуже колись поширеній брошурці патріотично-демократичній «батюшки» з Проскурова на Поділлю (були й такі «батюшки», особливо на початку революції, в романтично-невиразну її добу) К. Ванькевича «Оборонець скривджених»: «Всюди нині по широкій Україні лунає ім'я Батька Тараса Шевченка: і по багатих містах і по бідних глухих селах гучно «утворюється» його пам ятка»... Або: «Слава борцям за свободу народню, за його свідомість і кращу будучину! Слава Батькові Шевченкові, як найщирішому оборонцеві Українського народу. Слава!» Те саме, такі ж загальні фрази про Шевченка, про його любов до України («та знав Шевченко, що се він терпить за свій народ, за свою неньку Вкраїну») і про потребу любови до нього від «усіх українців» («нехай же не буде на Вкраїні ні одної хати без Шевченкового «Кобзаря»),—те саме прочитаємо і в брошурі, напр., Б. Заклинського «Хто це Тарас Шевченко?» (Кам.-Под., 1918,—Косів, 1919); також і в инших, особливо провінціяльних виданнях, напр., в брошурці П. Курінного «Про Тараса Шевченка» (Умань, 1919): «Як гарний син (свого народу) він безкрає кохав свою «Неньку-Україну» і в цілій низці своїх творів старається передати це кохання громаді». «Шевченко кохав Україну всю, до найменшої билиночки, до останньої стеблиночки»... «Бачив... своїх земляків, що... бога

шее время со стороны Петербурга (прохопився таки правдивим словом «землячок»!) заставил часть украинофилов вступить в союз с евреями»... і ця «часть украинофилов сдвинута была еврейским влиянием в сторону нигилизма, социализма, демократизма и. т. п.».

Такі «мудрі» оборонці Шевченка не часто траплялися у нас навіть серед землячків, а частіше всього чорносотенні публіцісти, як «некоторые патриоты», що з ними полемізує Демченко, «роз'ясняли» Шевченка до кінця. В 1914-тім році вони особливо енергійно «висловлювали» свій погляд на Шевченка і надто протестували проти поставлення пам'ятника Шевченкові в Київі. З протестами виступали вони і поодинці, як от харківський професор Вязигин, цей «потомок чугуевских казаков и уроженец Харьковской губернии», що «еще в раннем детстве с увлечением и наслаждением читал произведения Квитки, Котляревского, Шевченко» і Старий Дід (М. Лободовський)—харківський «старожил» і однодумець Вязигина,—виступали вони й «колективно», як от «совет киевского губернского союза русского народа», що надіслав з приводу проектованого пам'ятника Шевченкові «докладную записку» міністру внутрішніх справ «с усерднейшей просьбой не допустить постановки в Киеве памятника Шевченко», щоби не стояли поруч пам'ятники—Богдану Хмельницькому «об'единителю Руси Малой с Русью Великой» і Шевченкові, «ненавистнику того об'единения, пропагандисту раз'единения, богохульнику и анархисту». Вязигин в своєму «Особом мнении» («Харьк. Ведомости», 1914, ч. 1486) протестує проти святкування столітніх роковин народження Шевченка, ухваленого Харк. Міською Думою, і проти пам'ятника Шевченкові—з тих же міркувань, що й київські союзники, причиною ж було його знакомство з повним «Кобзарем», бо воно, мовляв, «разрушило взлелеянный с детства образ поэта-народника, страдающего за малых, слабых и обиженных и среди несчастий сохранившего «теплое религиозное чувство и страх Божий». Ще б пак «не разрушило!»... У «Ста-

зневажають, всі сили кладуть щоб допомогти чужинцям розіп'яти нашу кохану Неньку-Україну»... «Страдник за народ батько Тарас Шевченко... у своїх віршах співав про красу України, про її славне минуле, про її недолю... Виразно зазначав ворогів народу, кликав їх до справедливости, піднімав народ до боротьби во славу святого христового слова... Через те, мовляв, «по смерті його і до цього часу не втихла скорб-туга по нім на всьому просторі України. Навпаки... слава Кобзарева все більш здіймається і запалює все нові та нові серця»... В присвяченому Шевченкові числі газети «Село» (Кам.-Подільський, 1919, III. 11) його називають «великим нашим вчителем, натхненним пророком, апостолом України» (стаття «Великі роковини»); «великим страдником, що був рідному краєві апостолом добра і правди, ознакою нашого національного відродження та найліпшою надією на кращі часи» (ст. «Наше велике національне свято»), а М. Фугалевич кінчить свою статтю («Великий Кобзарь України Т. Г. Шевченко») так: «Великий Народе Український! В дні 10 і 11 березоля (25 і 26 лютого ст. ст.) завше відвідуй Шевченкові свята, благослови день (10 березоля) народження Тараса Григоровича Шевченка, апостола твого визволення і страдника за твою кращу долю, оплач день (11 березоля) дочасної смерти цього Великого Сина України і все споминай його в серці своїм!» В другій Кам'янецькій газеті «Наш Шлях», у ювілейному також числі, говориться, що «з іменем Шев-

рого Діда»—фальсифікатора «Марії» і «перекладаря» «Святого письма» той «образ поета народника» «разрушила» саме ота єретична «Марія», що він бідолашний прочитав її теж у повному «Кобзарю» тільки на восьмому десяткові (свого віку)—і він підтримав Вязигина (Лист до «Х. В.», 1914, ч. 1489), а од себе додав, що власне «Шевченко только по языку близок украинскому народу, а по вере он—чистый еврей»... Виступили з приводу Шевченкових роковин також і галицькі москвофіли, і свій «погляд» висловили «на чистейшем русском языке» (заховуємо точно мову і правопис): «Кто у насъ въ Галичинѣ чествуе память православного Шевченка? Справдѣ смѣшной свѣт! У насъ въ Галичинѣ чествуютъ православного хлопского поэта мазепинцѣ, поляки, іезуиты, жиды и кажутъ, що Шевченко ихъ поэтъ! Шевченко спѣвавъ свои власни пѣсни про хлопску недолю та неволю и про панску несправедливость и немилосердіе. Кром того подавав имъ рады та оборонявъ противъ панско-польскихъ и жидовскихъ напастей, то жалобами перед урядами на вороговъ русского народа. За се русскій народъ на Украинѣ дуже полюбивъ Тараса Шевченка, бо видѣвъ, що онъ ихъ щирый пріятель, защитникъ и добродѣтель... Кажутъ, що Шевченко не нашъ, не русскій, а мазепинскій поэтъ, то и мы скажемъ, за кого мы уважаемъ Шевченка: Шевченко нашъ хлопскій, русскій православный поэтъ... Мы русскіи православныи мусимъ учтити память нашого крестьянского православного поэта, который цѣлу жизнь свою боровся за нашу лучшую долю» («Русская Земля», Перемышль, 1914, ч. 9)... Після цього вже пряма дорога до «Нового Времени» з його телеграмою під час роковин про те, що ніби в Київі мають перед Думою червоні прапори з написами: —«Да здравствует самостійна Україна»! «Да здравствует Австрія! Долой Россию!» І що ніби демонстраціями «руководит студент-еврей, разъезжающий верхом на белой лошади и делающий свои распоряжения»...—Було й таке...

ченка на устах повстали українці в 1917 році проти царату і неволі, його ім'ям звідусіль—з півночи, з Кавказу, з Сибіру, з Кубані, з в'язниць скликалися українці на берега сивого Дніпра, в серце України, золотоверхий Київ, щоб «в сім'ї вільній, новій, спом'янути не злим, тихим словом» свого пророка, свого натхненного проводиря» (мовляв, сповнилися заповіти Шевченкові!)і далі: «Іменем Шевченка, во ім'я його народолюбних і братолюбних ідей збирається Центральна Рада в складі демократії всіх народів України... Вирвавшися з пут, титанично творить український нарід по слову Шевченка державу, посуває науку, перетворює релігію, людські стосунки, підносить культуру свою в тяжких муках... «Кобзарь» Шевченка—євангеліє українського народу, скрижалі, які зніс з гори будучини на долину сучасности до рабів, до безсловесних тварин, гнівний, справедливий пророк, новітній Мойсей... А велика сила духу (народнього) творить апотеоз своєму творцеві, звисочає могилу його над Дніпром і жовтими безконечними ланами аж до вічно-блакитного неба»... (Ст. Ід. К о с е н к а—«День народження Т. Шевченка—день воскресний України»). Отже—всі ідеали Шевченкові (а вони, виходить, укладалися в змагання за національну культуру і найдалі—ба політичну самостійність України) здійснено—досягнуто геть чисто всього, що потрібно Україні—і можна представити вже й апотеоз її щастя й величи... Та найвиразніше висловив цю думку М. Ш а п о в а л, в брошурі «Шевченко і самостійна Україна» (К., 1918). Порівнявши спочатку навіщось Шевченка з «сладчайшим Христом», він каже: «На світанку нашої волі, коли в світовій процесії народів, ідущих по шляху поступу, гордо піднявся вгору прапор нового державного народу з написом «Самостійна Україна»—згадаймо, братіє, великого провозвісника нашої свободи, чарівного борця за Самостійну Україну і сладчайшого її поета, згадаймо вільно і достойно, не в катакомбах і підземеллях, а на широкому просторі землі нашої, під ясним блакитним небом на чистому повітрі Самостійної Української Народньої Республіки!» «Національно-політичний світогляд поета,—каже Шаповал далі—можна вкласти в невеличку схему: чого треба для України?—Своєї хати. Хто винен, що її нема?—Богдан, зрадники, перевертні, громадські мерці і сліпці. Хто ворог України?—Московщина. Що треба робити?—Визволятись з ярма. Якими засобами?—Збройне повстання, ненависть до ворога, треба уміти жертвувати всім: собою, душею, богом, людьми—взагалі, в с і м... «Коли б хто спитав—в якому одному-двох словах виявляється «своя хата», то ми тепер скажемо, що ці слова: «Самостійна Україна!». Такий «катехізис» склав М. Шаповал українській інтелігенції,—пояснювати його, здається, немає потреби... Але це ще не все: «Коли б поет був живий—каже він—в и б й о г о п о б а ч и л и в р я д у а к т и в н и х б о р ц і в, у в і л ь н и х к о з а к а х ч и г а й д а м а-

ках, чи січових стрільцях... «Великий захисник прав трудящого народу (навіть!), найбільший демократ український, кріпак-селянин був першим поетом Самостійної України»... І от тепер, мовляв, здійснено цілком заповіт Шевченків! «Великим здвигом народніх сил кращі сини українського народу,ті, що люблять справді Шевченка, проголосили Україну самостійною. «А до того я не знаю бога»—тепер він може полинути до бога молитися і миритися. День 9-го січня 1918 року (проголошення Самостійної України) примиряє Шевченка з богом правди і з своїм стражданням» [1]). Треба думати, що життя поставило б нарешті перед українськими науковими колами і в минулій політичній ситуації (національно-державного періоду) справу глибокого й доцільного шевченкознавства, та період той був надто бурхливий і короткий (1917—1919), і глибших студій над Шевченком, що, може, принесли б і якісь инші, на його погляди, в суспільстві, так і не було роспочато.

X.

ШЕВЧЕНКО Й МАРКСІВСЬКА КРИТИКА. НЕВДАЛІ ЗРАЗКИ НОВОЇ КРИТИКИ. РОЗВИТОК МАРКСІВСЬКОЇ КРИТИКИ Й ШЕВЧЕНКО. СТАТТІ В. КОРЯКА. РОЗВІДКА АНД. РІЧИЦЬКОГО. ИНШІ СТАТТІ ОСТАННІХ ЧАСІВ.

Ці инші погляди з'явилися в Шевченківській літературі вже за нових часів, після соціяльної революції, після Жовтня, який остаточно утвердився на Україні лише в 1920 році, по ліквідації фронтів. До зміни поглядів у суспільстві на Шевченка могла спричинитись тільки марксівська критика, що вивчає письменника на тлі соціяльних і економичних відносин його доби, звязуючи

[1]) Наукових праць про Шевченка в ті часи (1917—1919 р.) не було майже ніяких, як сказано вже вище, а які й були, то вони ставили собі якісь спеціяльні завдання, напр., студія В. Щурата «Шевченко і поляки, основи взаїмних звязків», (Львів, 1917), що досліджує ще раз і найповніше питання про впливи Польщі на Шевченка (докладну рецензію на неї М. Новицького вміщено в II III кн. «Записок іст. Філол. від. Всеукр. Акад. Наук», К. 1923). Такого ж характеру і инші статті, вміщені, як і розвідка В. Щурата, в 119—120 т. «Записок Наук. Тов. ім. Ш-ка у Львові» (Львів, 1917). На Наддніпрянщині й того не було. Були статті спеціяльні по журналах, але стільки незначні, а часом навіть химерні, що їх і згадувати не варто (напр., стаття проф. Ф. Сушицького у «Вільній Укр. Школі», 1918, кн. VII—«Народність в творах Шевченка», що в ній автор знов запевняє читачів, що Шевченко є «безумовно» народній поет... З розвідок загального характеру можна хіба назвати книжку проф. Стокгольмського університету A. Jensen'a «Ein ukrainisches Dichterleben», що вийшла у Відні р. 1916, саме перед революцією у нас. Але вона не дає якогось нового погляду на Шевченка (трактує про «українську народню душу», про відношення поета до України, про його політичні поезії), як і инші праці чужинців, що писали про Шевченка на підставі українського та російського матеріялу (напр., давні статті чеха V. Dunder'a, в чешському журналі «Osveta», 1872, француза E. Durand'a, в «Revue des deux Mondes», 1876, німця Frantzos'a, в кн. «Von Don zur Donau», 1878).

його з його класом, з певними суспільними групами, що впливають на письменника і т. д. Та першим статтям про Шевченка нової доби, статтям, що почали з'являтись уже в 1919 році — далеко ще було до справді марксівських—вони здебільшого тільки глибше й докладніше спиняються на соціяльних і революційних мотивах Шевченкової творчости, але без належного марксівського аналізу. Замість пророка національного відродження України, замість борця за «народні» інтереси, тут, у цих статтях—Шевченко виступає, як пророк просто революції, далі—соціяльної революції, як борець за інтереси працюючих,— але думки ці подаються не як висновки після докладного аналізу, після науково-марксівського студіювання Шевченка з його оточенням і епохою, а як фрази, зложені ad hoc, наразі, на підставі тих чи инших уривків з його поезій (і теж найчастіше з нагоди Шевченкових роковин!), по давньому ідеалістично-критичному методу. Думки ці не дають також майже нічого нового для нового розуміння Шевченка, бо ж і критики національної доби (А. Крушельницький, С. Дорош, Ф. Матушевський, Тихонович і инші) спинялись на соціяльних мотивах творчости Шевченка, а А. Луначарський і особливо Львов-Рогачевський ще в 1911 році дали спроби марксівської оцінки його творчости і значіння. Розглядаючи Шевченківську літературу післяжовтневої доби, доводиться отже погодитись з М. Панченком (стаття «Спроби матеріялістичного освітлення творчости Т. Шевченка в літературі», «Книга», 1923, II), що хоч «марксистський світогляд захопив під свій вплив широкі кола істориків, критиків, публіцистів», ця література від самого Жовтня і «до наших днів» (тоб-то до 1923-го року, коли ту статтю написано) «для матеріялістично-діялектичного освітлення творчости й особи Шевченка... нічого грунтовного, значного не дала».

Радянська влада закріплялась на Україні поволі із кількома перервами за час—від 1917-го аж до 1920-го року, в постійній боротьбі, в революційному вирі було, розуміється, не до Шевченка, — важко було отже сподіватися на якусь більшу й правдиво-марксівську розвідку про Шевченка в ті часи. Але і в Росії також, при всьому ж глибокому почитуванню Шевченка її соціялістичним суспільством, не було надруковано нічого цінного з цього погляду (хоч радянська влада там за увесь час від Жовтня ні разу й нікому не здавала своїх позицій). Зате з'явилось там кілька брошур про Шевченка цілком старого типу, як, напр., книжечка Н. Ашешова «Тарас Григорьевич Шевченко» (Петр., 1919) з настирливо-пошлим епітетом «народній» («Народ и его творчество это—Шевченко. И Шевченко - это украинский народ и его творчество. Они слились неразрывно»), або така ж сама спекулятивного характеру брошура «відомого» перекладача Шевченкових творів И. Белоусова «Т. Г. Шевченко» (М., 1919), яку видав «отдел печати Московского Совета

Р. и К. Д.» в серії «Кому пролетариат ставит памятники». Було ще кілька таких брошур і навіть у 1922 році якийсь Н. Вячеслов видрукував книжечку «Шевченко, биография» (М., 1922), в якій доводить, що Шевченко, «не являясь социалистом в партийном смысле, он весь насквозь пропитан социалистическими идеями и настроениями», і тут же: «Шевченко прежде всего народный поэт. Сын крестьянина и сам крестьянин, он остается таким же крестьянином и в поэзии».

Нові статті й брошури, що почали з'являтись у той же час на Україні, були, звісно, кращі за московські й петербурзькі, хоч вони ще й геть не марксівські (як уже зазначено вище). В «Шевченківському збірнику» (вид. «Всеукр. Літературним Комітетом», у Харкові, року 1919-го) в першій (без заголовка) статті Шевченка змальовано, як «Пророка нового життя», як «Великого поета», що стояв на межі двох історичних епох—капіталістичної й епохи передсоціялістичної, епохи диктатури пролетаріяту, боротьби з капіталістичним світом. «Він був селянин з походження,—каже автор цієї статті,—але пройшов велику школу життя міського підмайстра-пролетаря. Він об'єднав у собі в єдину суцільність нову робітничо-селянську революційну вдачу. Він—наш»... В спеціяльному виданні Київської Губнаросвіти «Пам'яти Тараса Шевченка» на роковини поета в 1920-тім році уміщено кілька статтів про Шевченка, між ними й статтю М. Любченка «Червоний Христос», в якій Шевченко виступає, як Христос соціялізму, що не віддає, як євангельський Христос, кесарево кесареві, не закликає до покори сильним, а кличе до боротьби з ними, веде на кривавий, тяжкий шлях. І от тепер, з приходом соціяльної революції, «у Червоний Час»—«здійснилися всі пророцтва «Червоного Христа»,—говорить М. Любченко. «Повстали раби, заковані люде, споборники святої волі; потекла сторіками кров ворожа; заговорив і Дніпро і гори. Вийшов, зірвавши кайдани, на світ із тьми, із смрада, із неволі люд окрадений, убогий, нищий». Варто порівняти ці слова про сповнення Шевченкового заповіту, про здійснення пророцтва «Червоного Христа»—повстання убогого, окраденого люду в момент вибуху соціяльної революції, з наведеними вище словами М. Шаповала, що Шевченка також порівнював з «сладчайшим Христом» і здійсненням його заповіту уважав, як ми бачили, національну революцію на Україні 1917-го року і самостійну Україну: «він—наш»—говорили критики і пропагатори ідей національного відродження України—і те саме «він—наш» говорить прихильник і учасник соціяльної революції—автор цитованої вище статті в «Шевченківському збірникові»—ще один наочний доказ того, як критик може використовувати неосяжний зміст «Кобзаря» в своїх, власне, в гуртківських, класових цілях. Та що може дозволити собі критик ідеалістично-романтично-буржуазного толку, того повинен стерегтися критик-

соціяліст, марксист—він мусить робити свої висновки на підставі глибокого аналізу творів письменника, його життя, його класу й епохи й доводити правильність своїх висновків, а не кидати самі слова. Нехай ці статті—не критика, не досліди, а просто агітки (взагалі, величезна більшість цих газетних і журнальних статтів, брошур, листівок, що їх я згадую й цитую тут—рузуміється—не критика, а часто принагідні лише виступи випадкових людей, що боронять чи популяризують свій погляд на Шевченка і вкупі з тим точку погляду свого класу (чи своєї групи), та й тоді навіть ці статті мусять відріжнятися дві усяких инших відповідним опрацьованням, серйозністю й довідністю. На жаль, цього ще немає або майже немає, і статті про Шевченка в наші дні здебільшого такі ж необгрунтовані, поверхові й беззмістовні, як і перше були.

І. Майданський, напр., свою статтю «Пророк», у тій же київській листівці 1920 року, починає буквально такими словами: «Немає, здається, у нас на Вкраїні такої людини, яка б не знала, хто він, оцей пророк, бо твори його, безсмертний його «Кобзарь» зробився біблією кожного свідомого українського громадянина, без ріжниці станів, класів і партій». Далі ряд банальностей цілком старого штибу: «Але й по-за межами українського народу знають його, як співця народнього горя, як мученика за правду і волю, як пророка, що своїм віщим словом, яке «западало» глибоко в серце і вогнем пекло холодні, байдужі душі, будив найнижчі верстви суспільствадо світла, до праці, до боротьби за їх кращу долю» і т. д. Автор наводить потім найреволюційніші цітати з «Кобзаря» на доказ того, що Шевченко—поет пролетаріяту; він повстає проти трактування Шевченка, як виключно національного поета, а сам подібну ж виключність обстоює, компромітуючи такою поверхністю й шаблоном цілу сучасну, пролетарську критику ще в більшій мірі ніж компромітували критику буржуазну її апологети. У статті Нат. Романович «Вогненні співи поета-революціонера» (там же)—ідилично-романтичний малюнок такого сорту: «Висока могила над Дніпром на кручі. Над нею—небо безкрає. Навколо—безмежна тиша. І як вслухатися, співи вчуваються в ній. Це співи душі великого кобзаря». А в кінці «звязок з сучасністю»: «Вогненні, бурхливі, гнівні (співи)—кличуть поневолених, запрацьованих до боротьби за кращу долю, за волю для скутої душі людської, за перемогу працюючих»...

Ще безпорадніше що-до освітлення Шевченка російське видання тієї ж листівки. Крім тих же статтів, що увійшли в українське видання (М. Любченка «Красний Христос» і Нат. Романович «Огненные песни поета-революционера»), тут уміщено статійку С. Мстиславського «Кобзарю», що в ній він говорить про близкість Шевченка до теперішнього покоління борців за визволення працюючих, і статтю А. Залужного—

«Т. Г. Шевченко—крестьянский поэт» (так і написано «крестьянский» - тоб-то, значить, знов «народній»=простонародній!..). Згадавши автор на початку Бєлінського і вилаявши та разом і похваливши його («чутье и здесь не обмануло Белинского,—он правильно определил творчество Шевченка, назвав его «мужицким»), він говорить таке, намагаючись, видимо, виправдати заголовок своєї статті: «На Украине Шевченка знают не только грамотные, но и не умеющие читать. Его произведения являются сейчас достоянием каждого села... Но особенно его знают и ценят в странах земледельческих, ибо он все же остается и будет всегда оставаться поэтом прежде всего крестьянским, «мужицким»... Докази?—Скільки хочете: «Достаточно обратить внимание на частое чередование таких (слов), как ягнята, телята, поле, чабан, худоба, кат, раб, отара, робота, каторга—(ну, чим не доказ?),—чтобы сразу же определить от кого (у кого?) они вызовут наиболее яркие образы, к какой социальной группе принадлежит тот, у кого они вызывают наиболее яркие переживания»... Цікаво, яким способом ця стаття, що запізнилась років на 60, принаймні попала у збірку, датовану 1920-тим роком[1]). На мітингових, святкових промовах-статтях про Шевченка, особливо на початку нашої доби, статтях, що їх можна вважати проте характерними що-до розуміння поета для радянського суспільства,—на них можна не спинятися довго, бо вони дають готові формули поглядів на Шевченка і зрештою повторюють одна одну, як це бувало з подібними промовами й раніше. Характерний зразок—з промови на Шевченківському святі в Харкові, під час наступу поляків 1920-го року: «Шевченко цілком належав до робітників та селян України. Він сам, пролетар, син кріпака, остався до кінця вірний українській бідноті, яку безупинно закликав до боротьби з панами, поміщиками, царськочиновничою наволоччю та попами; я вас тепер питаю—хто тепер переводить у життя ідеали Тараса Шевченка—чи шовіністи з петлюровсько-ляшських банд, котрі бажають повернути владу панам, фабрикантам, дідичам та мітрополітам. Ні, Тарас Шевченко не їх! Ні, ідеали Шевченка не їх. Він—наш. Він перший підняв червоний прапор повстання проти ярма капітала та поміщиків... Він належить до тих, котрі вірили у велику майбутність пролетаріяту, котрому призначено скинути пута неволі»... («Пролетарська Правда», 1920, ч. 50)

[1]) Ще дужче вражає і ще дивнішим явищем у 1920-тім році є харківський збірник «На роковини Шевченкові», з статтями. В. Доманицького (у збірнику 1920 р. передрук біографії Шевченкової з 1907 року тої самої, що в усіх «Кобзарях» її передруковувано, що починається словами «Тарас Шевченко був роду простого, мужицького), В. Щепотьєва (з його «Розмов про українське письменство») і навіть Д. Пісочинця «Дитячий вік Шевченка»... при чому збірник присвячено учням та сільській і робітничій молоді...

В 1921-ому році з'являються вже й глибші статті чи власне спроби глибшого аналізу творчости Шевченка, за допомогою ніби марксівського методу. Доводиться так характеризувати його (називати н і б и марксівським методом) тому, що автори тих пробних статтів не розбираються ще гаразд у йому і плутаються. Характерним зразком таких статтів може бути стаття Є. Г р и г о р у к а—тоді ще зовсім молодого й гарячого партійного робітника й поета, тепер—покійного вже—«Великий бунтар» (в редагованому самим Григоруком і П. Филиповичем київському збірнику «Тарас Шевченко», К., 1921, передрук. в кн. «Т. Шевченко, Революційні поезії», К. 1921). Григорук ставить поета в залежність од впливів сучасного йому оточення і в звязку з цим пробує змалювати й пояснити зміни поетового світогляду й тем та настроїв його поезії—від захоплення романтизмом (національні теми, вплив письменників-романтиків і українського-панського ліберального оточення), через соціяльні теми (протест проти державного деспотизму й рабства, вплив від перебування в неволі, серед «покидьків» суспільства), до антинаціоналістичних і антирелігійних виступів (розчарування після визволення з неволі, бунт проти усього суспільства). «Яких конкретних форм мало-б прибрати в очах Шевченка майбутнє суспільство—сказати трудно», — зазначає Григорук ...«Конкретне уявлення майбутнього ладу навіть не в натурі Шевченка: бунтар, завзятий боєць, коли справа полягала в боротьбі проти існуючого зла—він безпорадний мрійник що-до форм організації майбутнього. Та це його й не цікавить: він певен, що землею володітимуть трудящі люде, все ж инше само собою станеться». Далі Григорук порівнює Шевченка з «славетним бунтарем» Бакуніним, зазначає, що ніхто більше «з російських діячів і партій навіть не наблизивсь до Шевченка» і нарікає на українців—сучасників і наступників Шевченкових, що трактували його, спершу, як національного поета-генія, далі, як борця за поневолену націю, що «кожна класова група, кожна партія вбачала в Шевченкові те, що їм було найближчим, і всю творчість Шевченка бачила через призму цих своїх найближчих почувань: таким чином і сталось те, що головної ролі Шевченка не зрозумів ніхто, що еволюція його світогляду ніким не бралась на увагу». Але-ж Григорук цілком не засвоїв собі марксівського методу і через це, як зазначив уже А. Р і ч и ц ь к и й (в своїй книжці «Тарас Шевченко в світлі епохи», Берлін, 1923), він трактує Шевченка й його творчість, як якесь диво, як щось несподіване й непоясниме. Сказавши Григорук на початку своєї статті про велетенський росквіт літератури в Європі в першій половині XIX століття, в звязку з розвитком буржуазного суспільства й поширенням машинної індустрії, він вказує тут же на «несподівані» й «незрозумілі» відхилення од загального порядку—це «революції всіх категорій» і «низка явищ культурного й соціяльного життя».

«Одним із подібних, мало з'ясованих явищ світової історії, що вимагають здебільшого штучного з'ясування, і була творчість Шевченка»,—каже Григорук. «Пригнічений, забутий усіма нарід, що конав у подвійній, навіть потрійній неволі, нарід, на території якого майже не було індустрії, а сільське господарство провадилось допотопними засобами—цей нарід виявляє несподівано пишний розквіт літератури і висовує генія, існування якого ні сучасним оточенням, ні попереднім розвитком—нічим не пояснюється»... І в кінці статті знов: «Як силою творчого таланту, так і глибиною геніяльної інтуіції і прозорливости—Шевченкові немає рівних ні до нього, ні після. І факт появлення такого поета в тодішній українській літературі—мало зрозумілий з точки погляду теорії повільного історичного розритку, з'ясування цей факт не має і, мабуть, при теперішніх наукових силах ще довго не матиме». Так спроба новітнього підходу до оцінення Шевченка обертається в давню ідеалістичну критику: особа, геній творить історію, а не є її витвором. «Що й казати—можна закінчити розгляд цієї статті словами А. Річицького – «з такими засобами революційна публіцистика далеко не заїде».

Про инші статті цього збірника можна й не говорити—вони нічого нового для нової оцінки Шевченка не дають: акад. А. Лобода в статті «Шевченко, як голос народньої душі» зближає Шевченкову творчість з «народньою», пояснює народніми піснями, надто історичними, відповдні поезії Шевченка. П. Филипович в статті «Поет огненного слоіва» одмічає й пояснює огненні, протестантські, революційні «слова»--мотиви Шевченкової творчости, як блискучий поворот од провінціяльно-буржуазних тем консервативних попередників Шевченкових до майбутніх огненнодинамичних поезій Лесі Українки й пізніших поетів; решта статтів формально-дослідчого характеру (Б. Якубський—«Форма поезій Шевченка», Ол. Дорошкевич—«Природа в поезії Шевченка» і т. п.).

Свого роду «спробою» треба уважати і книжечку невідомого автора «Тарас Шевченко», видану Ц. К. К. С. М. У. (Харк., 1922). Це «робота» якогось молодика—в ній повно помилок фактичних, незвичайно погана мова і ніякого методу. Вона не робить чести Ц. К. К. С. М. У. тим більше, що завдання її агітаційне, і призначено її для «книгозбірні молодого комунара» (авторові публіцистичні прийоми та неохайність дозволяють нам порівняти цю брошурку з гіршими агітаційними також «виробами» минулої доби—на зразок патріотичних галицьких ювілейних брошур або цитованої тут «бойової» самостійницької книжечки М. Шаповала!). Переказуючи біографію Шевченка, кажучи про перші

його вірші, автор, напр., пробує вияснити початок його творчости і заразом причини захоплення Шевченка романтизмом: «Це все не послано йому згори від бога, як думають де-хто. Це все у нього виробилось під час читання книжок, котрі він читав, та згадок про своє дитинство»... Далі така аналогія: «Розвиваючи імперіялістичні захватницькі тенденції, капіталістичні класи росповсюджували твори Майн-Ріда, Луї-Бусенара, котрі завдяки вчителькам попадали на село і захоплювали мозок молоди. Запитайте ви у молодого читача: чи не літав він поміж небесами на Жюль-Вернівських аеропланах (?!) або чи не колонізував островів з Майн-Рідом?» і т. д. «Про що-ж це свідчить? Це каже про те, як у чоловіка від читання книжок, особливо романтичних, виробляється фантазія... Який вплив мала і має романтична література. Такий само вплив мала тогочасна романтична література і на молодого Шевченка». Далі Шевченко розчаровується в романтизмі: «У Шевченка почало ломитися одушевлення (!) минувшиною. Почало назрівати зрозуміння, що не в панах і гетьманах доля України, а в сірій, незавидній масі поневоленого чорного люду». Після того Шевченко побував на Україні (яку «московський торговий капіталізм перетворив в свою колонію ще в 1654 році» і де «вся влада була в руках поліцаїв»), на Січі, ще раз на Україні, на засланні, був увесь час «в близькому положенні до трудового народу» і через те «так яскраво змалював сучасну революцію на Вкраїні». Отже Шевченко «був і залишився дитям українського батрацтва,—як він і був пророком, то лише революції і кари для панства та українського міщанства. Для українського незаможника він був першим головою комнезамів!», (а по М. Шаповалу, див. вище, Шевченко був би першим «вільним козаком, гайдамакою чи січевим стрільцем!»). Висновки: «Шевченко дитина українського працюючого народу, а не міщанський або поміщицький та куркульський синок!

І хоч Тарас співак кріпаків, батрацтва, хоч пролетарської душі ще в нього не було, а селянська, то певно, що коли б він жив тоді, коли зародився вже пролетаріят як окремий клас, коли б прийшлося йому поступати (?) й писати в часи, як пролетеріят підняв знамя визволення, він був би певно в його перших рядах, а не блукав би за кордоном, не торгував би з панами Україною, не пропивав би її в кафешантанах. Він непремиримий ворог панства, він, вічний революціонер, перший ніс би високе червоне знамя за освобождення України, за освобождення всього людства. Шевченко перший революціонер! Шевченко перший незаможник! Шевченко наш!»

Можна цілком проминути инші брошурки й статті про Шевченка, писані здебільшого, коли не виключно, до роковин і на роковини (як от «на свято роковин Тараса Шевченка, збір-

ничок», Валки, на Харківщині, 1922,—в якому вміщено на 38 сторінок—16 статійок, заміток, віршів, спогадів—з тими-ж висновками, що і в попередній брошурі), так само можна не спинятись і на таких наукових працях про Шевченка, як от книжка П. Сакулина «Русская литература и социализм, ч. I. Ранний русский социализм» (М, 1922), в якій великий розділ присвячено Шевченкові («Кирилло-Мефодиевское Общество. Поезия Тараса Шевченка»). Цю працю вже оцінено, як ідеалістичну (згадана вище стаття М. Панченка, «Книга», 1923, II) і справді, в ній лише переказано зміст соціяльних і революційних поезій Шевченка, з такими, напр., висновками: «Политические и социальные мотивы в творчестве Шевченка, в конце концов, сводятся к одному идеалу народного счастья: это—воля и правда... «Пламенный патриот и неукротимый революционер разом жили в Шевченке... «Можно ли говорить о каком-нибудь социализме Шевченка? Можно, ибо раскрепощение и воля—первые, необходимые предпосылки для новой жизни, і ключи, открывающие дверь в царство социальной правды... Мужицкий поэт, чистейший демократ, Шевченко был, прежде всего, стихийным социалистом... Стихийный социализм Шевченка нашел себе опору в настроении и учении его товарищей по Кирилло-Мефодиевскому Обществу» і т. д.

В українській Шевченківській літературі розвідки і статті, на більше-менше витриманому історично-матеріялістичному підході збудовані, з'являються в 1921-ім році і серед їх, по-перше, треба одмітить статтю В. Коряка «Шевченко в поколіннях» («Вісти ВУЦВК», 1921 р., додаток до ч. 39). Автор цієї статті трактує Шевченка, як представника найбільше упослідженого класу—убогого селянства, кріпаків, говорить про тодішнє становище того класу на підставі певних досліджених відомостей, торкається питання про вплив на Шевченка ворожого оточення і т. д. «Шевченко почував себе рідним (тільки) зі своєю класою, яка в той час вибухала повстаннями»,—каже він.—«Року 1843 вибухло повстання 40.000 кріпаків. На другий рік вибухи повстання були в 15 губерніях; у р. 1846—в 15 знову, року 1847—в 16 і т. д. Тим-то вибухала раз-у-раз і кріпацька муза Шевченка... Його поезія була вулканом народнього гніву проти гніту, якому вже приходив кінець... Його ідея нерозмежованої землі, оновленої землі, його прометеїзм і гімн роботящим рукам і слава пророча машині, яка визволить людство, велика його любов і люта його зненависть, бажання проклинати і світ запалити—все це вже для нас тепер—паростки нової культурної свідомости... все, все Шевченківське піде в пролетарську гамарню і дасть нові цінності, запліднить уяву пролетарських поетів». Далі треба одмітить статтю Гереро «Великий кріпак» (в світлі історичного аналізу) («Вісти ВУЦВК», 1922, ч. 58), що хоч і в дуже загальних виразах, але подає характеристику постати

Шевченка і його творчости дійсно в світлі історичного аналізу: в статті коротенько показано соціяльну історію України до Шевченка, говориться про еволюцію Шевченкового світогляду і особливо підкреслюється походження Шевченка з найнижчої соціяльної верстви («великий кріпак») і про тривкий, постійний, непорушний ідеологичний звязок його з цією верствою. «Шевченко всім своїм корінням так глибоко сидить в соціяльному грунті своєї епохи, що зовсім вирвати його звідти досить важко навіть при законові царської цензури»—каже автор статті.—«Вся сума суспільних обставин закріпощеної України висунула їх співця й борця—Кобзаря... Перед нами у всіх проявах мужицький кріпацький поет, і не тільки поет, а й виразник всіх сторін соціяльної душі селянської голоти, борець за його долю»[1]).

Значно серйознішим за всі попередні спроби досліду Шевченкової творчости треба уважати книжку Анд. Річицького «Тарас Шевченко в світлі епохи», Берл., 1923 (попередній автореферат її чи, як каже сам автор, «де-які основні висновки» з неї вміщено в журналі «Книга», 1923, II, під назвою «Шевченко, як витвір епохи»). Книжка поділяється на 13 розділів. В I розділі—«Культ і критика Шевченка»—автор дає стислий перегляд головніших поглядів на Шевченка й історію Шевченкового культу. У II—«Україна перед Шевченком»—схарактеризовано економичне, соціяльне, політичне й культурне становище України від давніх часів, надто докладно—епохи польського панування, козацької революції, «спілки» з Москвою старшинського автономізму, виникнення дворянства й великого землевласництва на Україні й покріпачення селян, дається тут і історія економичного розвитку XIX-го століття, занепаду поміщицького й народження капіталістичного господарства та найманої праці; нарешті, аналіз української дошевченківської ліберально-поміщицької літератури. III розділ—«Соціяльне походження Тараса»—присвячено питанню про походження Шевченка і про вплив його класової приналежности на зміст і характер його літературної діяльности, на витриманість його мужицько-кріпацької творчости серед демократично-панського письменницького оточення, про боротьбу за своє кріпацьке обличчя, за свою мужицьку природу й мову. В IV розділі—«Національно-козацька романтика минувшини»—Річицький говорить про еволюцію національної романтики Шевченка од ідеалізації однаково козацтва й гетьманщини до прокльонів гетьманщини й проповіди національної революції. В V розділі—«Серед українського панства»—про пансько-письмен-

[1]) Ця стаття, скільки можно спостерегти це з головних висновків її автора, а також з стилю й мови, належить, очевидно, Анд. Річицькому, автору великої розвідки «Тарас Шевченко в світлі епохи», до якої ми й переходимо. Вона є, мабуть одним з перших коротких ескізів цієї розвідки (трапляються текстуальні подібности, повторення), і тому ми на ній докладно не спиняємося, а переходимо до названої більшої розвідки.

ницьке й пансько-поміщицьке оточення, що в йому опинився Шевченко, ставши письменником, і про зміну відношення його до панів—од прихильного до різко негативного, а в VI—«Слов'янофільство й Кирило-Методіївські братчики»—про слов'янофільство українське, про братство, про поміркованість братчиків і соціяльний характер та нестриману революційність Шевченка. В VII розділі—«Мужицька філософія»—Річицький пробує довести, що винісши Шевченко основні елементи свого світогляду з селянства, назавжди й лишився на мужицьком у грунті, з мужицькою філософією; надто в своєму націоналізмі—революційному і вкупі з тим обмеженому, і ще виразніше—в релігії і в поглядах на сім'ю і жінку. У VIII розділі—«Кріпацтво й Шевченко»—дається коротенький нарис історії кріпацтва на Україні, його стан (найвищий ступінь його розвитку) в часи Шевченка, з ілюстративно-статистичними даними, і аналіз Шевченкових поезій антикріпацьких. В IX розділі—«Бунт проти офіціяльного суспільства»—зроблено аналіз бунтарської, зокрема протицарської поезії Шевченкової, показано еволюцію Шевченкового бунтарства (на підставі «Кобзаря», «Щоденника», й біографичних матеріялів, як і в инших розділах) від ворожости до царату з національного погляду, до принціпіяльного заперечення царської влади взагалі, для всіх часів і народів. В X розділі—«Поглиблення соціяльної поезії»—автор аналізує поезії Шевченкові останньої доби й пояснює поглиблення соціяльних мотивів у ній найбільше салдатською неволею поета, що поглибила його розрив з панським оточенням і тісніше звязала його з його соціяльним оточенням. В XI розділі—«Зародки ідеології передпролетаріяту»—Річицький характеризує революційність Шевченка, як євангельський християнізм, з його проповіддю братолюбія, спільности майна, ворожнечі до офіціяльного християнства, і на цій підставі зближає Шевченка з Т. Мюнцером, революціонером XVI ст., провідником німецьких селян у їхній війні з попами, з католицькою церквою, а далі й з князями-феодалами; Шевченкову поезію революційну останнього часу уважає за заклик до організованого повстання (хоч заклики ці й не могли мати успіху, бо не було ще на Україні відповідного ґрунту—не було пролетаріяту, міського робітництва), а самого поета—за поета передпролетаріяту. XII розділ—«Без суспільного ґрунту»—це ніби закінчення попереднього. Автор говорить, що за браком організованого оточення «передпролетарська ідеологія Шевченка не мала суспільного ґрунту для її розвитку та політичного вжитку» і через те поет був самотній, а його поезія не принесла більшої (революційно-організуючої) користи в ті часи. В останньому XIII розділі—«Суспільно-історичне значіння Шевченка»,—подано остаточні висновки з розвідки, а саме: «При розгляді соціяльно-історичної сути Шевченкової творчости кидається в вічі надзвичайний історичний діяпазон її, що охоплює низку віків—цілі епохи в розвиткові суспільства. Від оглядання на середньовічну ідеалі-

зовану й обвіяну романтизмом минувшину через гостру критику сучасности до пророчого заглядання в майбутність—в такому напрямі розвивається Шевченко, як поет, сплітаючи докупи ідеології ріжних епох і поезію соціяльної революції, оздоблюючи стародавніми релігійними визерунками. З погляду суспільно-історичного в розвиткові поетичної творчости Шевченка схематично можна намітить такі етапи: 1) ідеалізація козацько-гетьманської України й ідейний звязок з українським панством; 2) розвінчання гетьманів та старшини і критика земляків з освічених поміщиків; 3) повстання проти феодально-кріпацько-власницького ладу й ненависть до царів, панів і попів; 4) прагнення в майбутнє царство рівности, волі та братерства без поділу суспільства на ворожі табори з неясними уявами про безкласове суспільство. Але в цій еволюції поета від національної романтики до соціяльної революції незмінною лишалася класова основа його творчости, і вона й визначила цей напрям її розвитку. Ця основа—закріпощене й придушене селянство, найубогіші шари його—майбутній найманий пролетаріят.

В самій еволюції соціяльного змісту поезії Шевченка ніби відбивається ціла історія селянської ідеології, що подвоюється між далеким дофеодальним минулим вільної колонізації—«займанщини», з селянським привіллям, або принаймні з кращим, супроти кріпацтва й панщини, в сучасному життям, і між майбутнім пролетарським світом, що в нього упирається воно нижчими своїми шарами—наймитами—і в ньому знов таки шукає кращого життя»... «Суперечки на тему, чи соціяліст, чи не соціяліст Шевченко, є марна трата часу. Соціялістом у сучасному розумінні він не був і не міг бути в умовах напівфеодальних, кріпацьковласницьких—відносин, коли капіталізм і буржуазне суспільство, як вихідний пункт для розвитку, пролетарського соціялізму (комунізму Маркса—Енґельса), що майже не існували. Але це аж ніяк не зменшує величезного суспільно-історичного значіння Шевченка для сучасного пролетаріяту. І це його значіння полягає в тім, що він був поетом борцем за визволення соціяльної верстви—матери сучасної робітничої класи, тієї верстви, що визволення своє здобуває лише в боротьбі цієї класи проти капіталізму і в поваленню його... Все велике суспільно-історичне значіння поета невільника Тараса Шевченка в тім, що він ішов шляхом, наміченим історією людської боротьби, такими маяками, як Спартак, Мюнцер, Бабеф, Маркс, Ленін. А цей шлях веде до оновленого комуністичного суспільства».

Книжку Річицького треба уважати, безперечно, за найцінніший вклад в літературу про Шевченка останніх років. «Вона є,—як назвав її автор одної з останніх статтів про Шевченка («Тарас Дармограй» в «Л.-Н. В.»—додатку до «Вістей» В. У. Ц. В. К. за 9, III, 1924)—початком наукових студій над Шевченком методом марксівського аналізу. Жаден дальший дослідник не може обминути цієї праці, повинен виходити від неї, перевi-

ряти, поглиблювати». В цій книжці Річицького об'єднались— справжній історично-матеріялістичний підход і метод з цілком науковим опрацьованням матеріялу, хоч автор і назвав свою розвідку «публіцістичною». На хибах і огріхах розвідки Річицького—вони, звичайно, є—не буду спинятися зараз. Зазначу тільки, що розділи дуже неоднакові по своїй величині, при однаковій їх важності—можна було б, напр., довше спинитися на попередній критиці Шевченка. Далі—уся розвідка вражає особливим підкресленням «мужицького» у Шевченка, надто ж розділ «Мужицька філософія» і в ньому надто твердження про мужицьку релігію Шевченка, що ніби так же заповнена «богом», як хата селянина «богами». Автор не переконує читача в тому, що це справді так, і, припустивши це, сам же собі суперечить в де-яких місцях своєї книги, коли говорить про «цілковите заперечення» поетом усього, що «охороняє лад неволі», та про «здирання ним всіх завіс і покровів релігійних» (стор. 145).

Після розвідки Річицького нічого нового в розумінні марксівського освітлення Шевченка в критичній літературі про нього не об'явилося. Не є нічим новим книжечка В. Савчина—«Хто такий Шевченко» (Нью-Йорк, без року,—очевидно, 1922 р.)— непоганий для популярної брошури розгляд життя й літературної діяльности Шевченка з «робітничо-селянської,—як зазначає автор—точки погляду». Не приніс поки-що нічого нового й 1924-тий рік. У «Вістях В. У. Ц. В. К.—додаток «Л. Н. М.» за 9/III. 1924—напр., вміщено кілька статтів про Шевченка, а дві головні з них, власне—дві статті загального характеру, що в них можна шукати якоїсь загальної характеристики Шевченка, якихся поглядів на його—написано цілком на підставі розвідки Річицького: це названа вище стаття невідомого автора «Тарас Дармограй», що закінчується цітатою про комунізм з Шевченкової повісти «Прогулка з приємністю і не без морали»—«Ідея про комунізм не сама тільки пуста ідея, не глас вопіющого в пустелі, а цілком здатна до справжнього прозаїчного життя. Слава та шана борцям за нову цівілізацію!» і реплікою автора: «Це знаменно, не поетичну утопію вихваляє Шевченко, а прозаїчне, життьове діло будування комунізму, і не мрійників вітав, а борців за нову культуру! Досить отже тих теревенів, «чий був Шевченко». «Він з нами й тільки з нами». Друга стаття Є. Спиридовича «Шевченко й релігія», що в ній автор визнає «велику заслугу поета-кріпака в тій сміливості думки й мужности, які він проявив в розвитку своїх поглядів і в боротьбі з релігійними забобонами». За Річицьким, автор характеризує загалом релігію Шевченка, як селянську релігію, але зазначає, що коли «він і не дійшов до краю в розвиткові своїх релігійних поглядів, то зате вказав шлях, яким повинен був піти пролетаріят, щоби остаточно визволитись з кайданів релігії і бога, як головної перешкоди в боротьбі його за свої права на знання і щастя».

ВИДАВНИЦТВО

„Червоний Шлях“

ХАРКІВ,

ПРАВЛІННЯ: пл. Рози Люксембург, ч. 23 (б. г. Асторія), **тел. ч. 8-05.**

БАЗИСНИЙ СКЛАД: вул. Вільної Академії, ч. 5, **тел. ч. 8-19.**

ГУРТОВО-РОЗДРІБНИЙ СКЛАД: вул. 1-го Травня, ч. 17, **тел. ч. 20-23.**

ВІДДІЛИ:

МОСКВА, вул. Огарева (б. Тверська, 14).
ОДЕСА, вул. Ласаля, 20.
КИЇВ, вул. Леніна, 8.

Власні друкарні—КИЇВ і ХАРКІВ.

На складах Видавництва є великий вибір марксівської літератури, як власного видання, так і видавництв СССР, а також є література по всіх галузях знання (як на російській, так і на українській мовах). Популярна література для сільського читача на українській мові. Підручники.

Видавництво бере замовлення на постачання літературою книгозбірень.

ДЕРЖАВНІ УСТАНОВИ КОРИСТУЮТЬСЯ КРЕДИТОМ.

Школам, книгозбірням, культурно-просвітнім установам робиться знижка на всі видання.

Підмогільний. Військовий літун. Оповідання . . . . — 75
Пилипенко. Евангелія часу . . . . . — 20
Поліщук. Дівчина. Поезії . . . . . — 18
Проноза. Нотатки олівцем. Вірші . . . . . — 50
Сенкевич. Янко музика . . . . . — 15
Сенченко. На весні. Шість малюнків . . . . . — 20
Сосюра. Залізниця. Вірші . . . . . — 50
» Місто. Вірші . . . . . — 50
Стеценко. Жнива. Оповідання . . . . . — 30
Темченко. Єрусалимська благодать. Оповідання . . . — 15
» Божа дитина. Оповідання . . . . . — 15
Терещенко Лабораторія. Оповідання. Вірші . . . . — 70
Филипів. Пугачівщина . . . . . — 50
Хвильовий. Кіт у чоботях . . . . . — 40
» «Злочин». Оповідання . . . . . — 20
» В очереті. Солонський яр. Оповідання . . — 20
» Осінь 2 25
Яблуненко. Дума про Степана Мельничука . . . . — 20
Ярошенко. Що й до чого. Байки . . . . . — 20

Кооперація і с.-г. економіка.

Богуцький. Про єдиний сільсько-господарський податок . — 25
Доброволенко. Що дає селянинові сільсько-господ. кооперація . — 20
« Як влаштувати та провадити роботу в сільсько-господарському товаристві . . . . . — 25
Про єдиний сільсько-господарський податок на 1924—25 р. . — 35

Сільсько-господарські книжки.

Лінський. Насінньоводство та користь від нього . . . — 25
Плужник. Свинарство в сільському господарстві . . . — 40
Чикаленко. Чорний пар та плодозмін . . . . — 20
Щаділов. Як агрономія допомагає селянам . . . . — 35
» Про громадські плодозміни . . . . . — 14
Щоголів. Про шкідники сільсько-господарських рослин . . — —

Техніка.

Бухштаб. Електрика в селі та робітничому селіщі . . — —

Антирелігійні книжки.

Лафарг. Пересказ про Адама та Єву . . . . . — 15
» Оповідання про непорочне зачаття . . . . — 10
Лукін. Церков і держава. 5-те видання . . . . — 30
Манжос. Великодня-казка (її похождення та історія) . . — 25
Розенов. Проти попів. Книжка 2-га . . . . . — 70
Степанів. Нарис розвитку релігійних віруваннів . . . — 15
» Про святе причастя . . . . . — 10
» Про душу, загробне життя, про бога та безсмертя . — 20
» Гадки про релігію . . . . . — 15
» Про правдиву та неправдиву віру . . . . — 10
Струмилін. Бог і воля . . . . . — 50

Радянське право.

Волков. Право спадкоємства . . . . . — 35
Железногорський. Хабар . . . . . — 26
Пещанський. Народній суд в У.С.Р.Р. . . . . — 40
Трайнін. С.Р.С.Р. Спілка Радянських Соціялістичних Республік — 70

Книгопродавцям, школам, бібліотекам, гурткам і иншим культурно-просвітнім організаціям робиться знижка.

Замовлення виконується по одержанні 50% вартости замовленого.
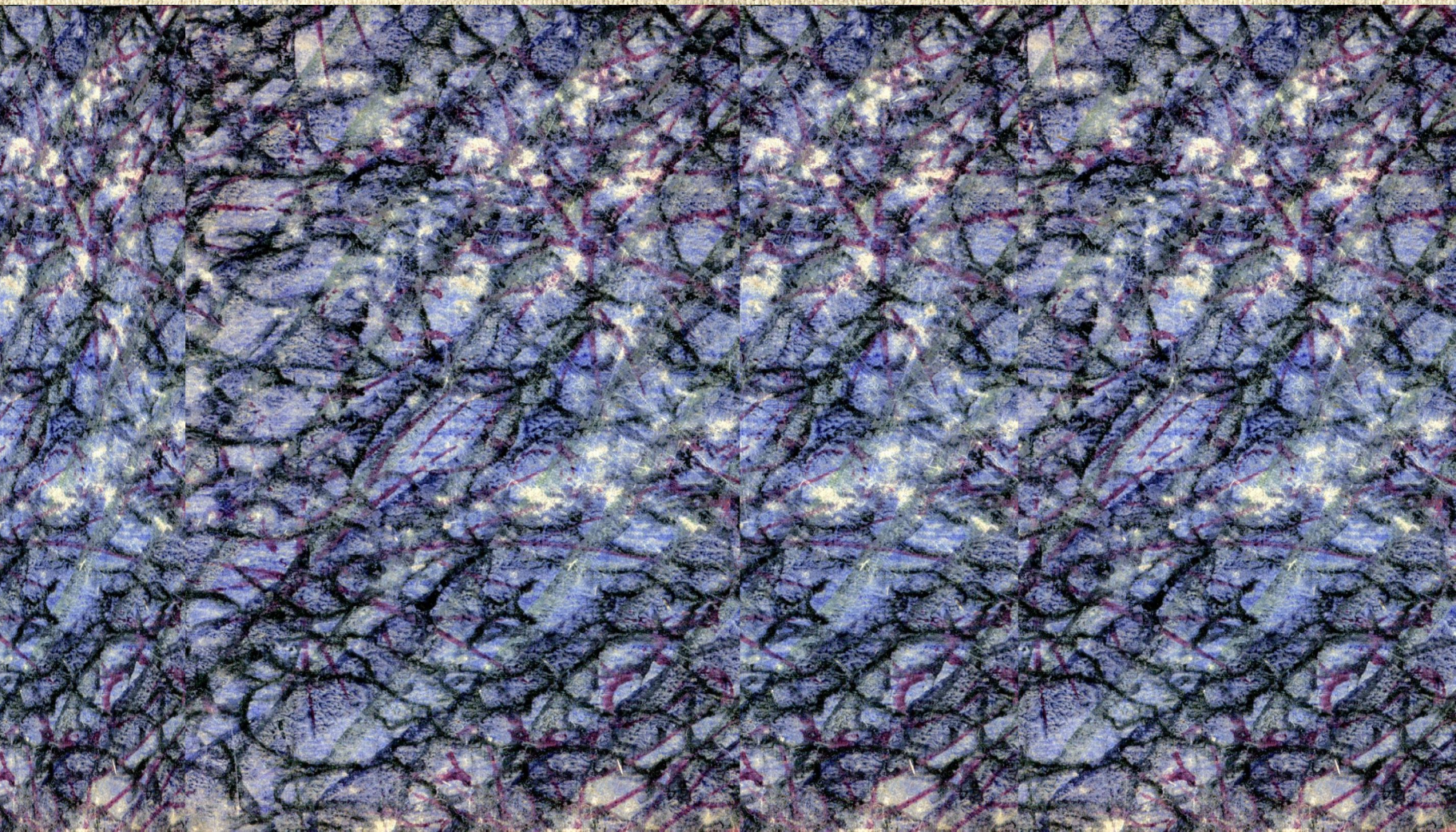
Ціна 75 коп.